

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- MARNO JÁNOS versei 481
SCHEIN GÁBOR verse 484
PÉTERFY GERGELY: Pannon mese (két fejezet egy készülő regényből) 485
KOVÁTS JUDIT: Pusztulás (elbeszélés) 494
KÁLMÁN GÁBOR: Akasztott nyakából a kötél (novella) 500
LJUDMILA ULICKAJA: „Az emberi tudat fantasztikus, de nem univerzális” (Goretity József beszélgetése) 513
VEERA RAUTAVUOMA versei 515
FEKETE RICHÁRD verse 517
LÁZÁR BALÁZS verse 518
K. KABAI LÓRÁNT verse 519
SZABÓ ÁDÁM: Esterházyról írni (E. P.-nek a hatvanadikra) 520
LÁBASS ENDRE: Folyó-iratok, forgó lányok (Charles Dickens névtelenjei) 522
DARVASI LÁSZLÓ: Teregetés (novella) 532

*

- THOMKA BEÁTA: Tobzódó látomásos képzelet (Darvasi László: Virágzabálók) 535
MIKOLA GYÖNGYI: A szakadék szédülete (A tragikus identitás a Virágzabálókban) 539
TAKÁTS JÓZSEF: A világ visszavarázsosítása (Darvasi László: Virágzabálók) 547
WERNITZER JULIANNA: A titok nyitja (tanulmány) 555
SZAJBÉLY MIHÁLY: A Virágzabálók és a Jókai-típusú 19. századi nagyregény (esszé) 563

*

- VÁRI GYÖRGY: A regény kora (Schein Gábor: Egy angyal önéletrajzai) 568
RÁKAI ORSOLYA: A lovagok, akik azt mondják, hogy mi (Schein Gábor: Traditio: folytatás és árulás) 573

KERESZTESI JÓZSEF: *Castrum doloris* (Péterfy Gergely: *Halál Budán*)
577

TURI TÍMEA: *Rend és rendetlenség* (Király Odett: *Magamon kívül*) 582

GÖMÖRI GYÖRGY: *Sok Herbert, új válogatásban, vitatható
megoldásokkal* (Zbigniew Herbert: *Fortinbras gyászéneke. Válogatott
versek*) 585

SEREG MARIANN: *Amerika hangjai* (Átkelés. *Kortárs amerikai költők*)
590

KISANTAL TAMÁS: *Az ész álmai* (Primo Levi: *Angyali pillangó.
Válogatott novellák*) 594

*

BORHIDI ATTILA: *A virágokat nem szabad megvárakoztatni*
(Sz. Koncz István beszélgetése) 600

Folyóiratunk az Oktatási és Kulturális Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat
és a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete
támogatásával jelenik meg.



OKM



maszre

nka

Nemzeti Kulturális Alap

A *Jelenkor* a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

VIDÉKEN: **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi
könyvesbolt.

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Mű-
vészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7-8. –
Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája,
Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27.. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.

www.jelenkor.net

690,— Ft

JELENKOR



9 770447 642002



1 000 05

JELENKOR

LIII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@t-online.hu

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 4140,- Ft, a II. félévre 3450,- Ft,
egy évre belföldre: 7590,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A JELENKOR folyóirat mutatkozott be március 18-án a Prágai Magyar Kulturális Központban. A lapot két szerzője, *Grecoó Krisztián* és *Kőrösi Zoltán*, valamint *Ágoston Zoltán* főszerkesztő képviselte, a kérdező *Gál Attila* volt.

*

A „VERSBEN ÉLŐ PÉCS” című internetes szavazás lezárásaképpen gálaestet tartottak Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában április 12-én. A *Jelenkor* folyóirat a Művészetek és Irodalom Házával közösen írt ki pályázatot a legnépszerűbb pécsi tárgyú vers kiválasztására. A legszebbnek ítélt műveket *Dunai Tamás*, *Kézdy György* és *Kiss Mari* mutatta be a közönségnek. Az est házigazdája *Sólyom Katalin*, a Pécsi Nemzeti Színház művésze volt.

*

A PETŐFI IRODALMI MÚZEUMBAN a *Jelenkor* estjére került sor április 13-án Budapesten. *Havas Judit* vendége volt a folyóirat képviselőjében *Bertók László*, *Méhes Károly* és *Ágoston Zoltán*.

*

P. MÜLLER PÉTER *Test és teatralitás* című kötetét mutatták be április 13-án a Művészetek és Irodalom Házában, Pécsen. A szerzővel *Orbán Jolán* irodalomteoretikus beszélgetett.

*

NÁDAS PÉTER *Sziráénének* című kötetének bemutatóját április 18-án tartották Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt *Forgách András* író kérdezte. Közreműködött *Kosztai Gabriella*, *Márcz Fruzsina* és *Zayzon Zoltán* színművész.

*

THIENEMANN TIVADAR EMLÉKEZETE – a pécsi Erzsébet Tudományegyetem egykori tudósa *Az utókor címére. Hátrahagyott életrajzi feljegyzések* című könyvének megjelenése alkalmából zajlott kerekasztal-beszélgetés az irodalomtörténész munkásságáról április 28-án Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A beszélgetésben *Koncz Lajos* (a Thienemann-hagyaték örököse), *Dávidházi Péter* és *Nagy Imre* irodalomtörténészek, valamint *Szirtes Gábor*, a Pro Pannonia Kiadó vezetője vettek részt.

Szerzőink

Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Péterfy Gergely (1966) – író, Kisorosziban él.

Kováts Judit (1961) – író, szerkesztő, a Feliciter Kiadó igazgatója, Nyíregyházán él.

Kálmán Gábor (1982) – költő, író, Budapesten él.

Ljudmila Ulickaja (1943) – orosz író.

Goretity József – irodalomtörténész, műfordító, kritikus, Debrecenben él.

Maurits Ferenc (1945) – költő, festőművész, Újvidéken él.

Veera Rautavuoma (1975) – a Jyväskyläi Egyetem Hungarológia szakának doktorandusza, szabadúszó fordító, a Közép-Finnországi Tolmácsközpont magyar tolmácsa, Jyväskylában él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus. A PTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Pécsen él.

Lázár Balázs (1975) – színész, költő, Budapesten él.

K. Kabai Lóránt (1977) – költő, szerkesztő, Budapesten él.

Szabó Ádám (1969) – író, középiskolai tanár, Budapesten él.

Lábass Endre (1957) – író, festő, fotóművész, Budapesten él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Mikola Gyöngyi (1966) – kritikus, Szegeden él.

Takáts József (1962) – esztétikustörténész, kritikus, Pécsen él.

Wernitzer Julianna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Szajbély Mihály (1952) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Vári György (1978) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Rákai Orsolya (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – kritikus, Pécsen él.

Turi Tímea (1984) – (1984) kritikus, író, az SZTE-BTK PhD-hallgatója. Budapesten él.

Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Londonban él.

Sereg Mariann (1984) – a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, Böcsön él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Borhidi Attila (1932) – biológus, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

MARNO JÁNOS

Anna

*minden ízében reszket a folyosón,
híján a zenének, mely a lábának
szolgálna támpontul egyidejűleg.
Sem gyógyszere nincs a keze ügyében,
köntöse zsebében, melyet átrágtak
éjjel a molyok, és cigarettája
elmorzsolódott (míg ő egy könyv fölött)
az utolsó szálig, s most a vizenyős
celofán tapad folyvást az ujjához,
vedlett csiganyál gyanánt. Az, meg a tört
dohánylevélzet, s az ablakban, szemközt,
a Főtávhő Művek – elsárgult felhők.*

Vihar

*egy pohárban, melynek most készül Nárcisz
a fenekére nézni. Térde fölött
a szőr kikapva, s egy tetemes gödör,
belevájva könyökével szemre már
a csontba. Felmagasodva az asztal
fölé olvas, mert közelebből egybe-
folynának a betűk, oldalnézetből
meg a feltérdeplő lába, mint némely
idült fuldoklóé, és az is korhadt
fából volna. A pohár egyelőre
odább tolva, beljebb a falhoz, szürke
foltokban szűrve át a sárga abroszt.*

Anna

*víz, melybe bele se léptél még, és már
mélyül alattad, gyűrűt vonva köréd
egy lejtőn, melynek az emelkedőjét
alva szenveded. Elvégre éjszaka,
nem messze innen, a Naphegy utcán mész,
mit mész, ereszkedsz, hanyatt bukva szinte,
mintha gyógyiszapba... Anna eszedben
sincs. Elsáncolva mögötteseivel.
Mert lélek sem tartózkodik kívüled
most kint – mintha oszlásnak indult volna
mind odahaza. Ahogy meg van írva.
Nem úgy értve, hanem evilágian.*

Anna

*őszül, és elvizesedik a húsa,
míg feléje tartva Nárcisz a versben
felrugdossa mentében az avart. Nyárs
utca, a fejében, és a benzinkút
mögötte, ahol hajnalban át akart
hajtani rajta egy óriás tartály-
kocsival a. Nem volt arca. A tartály
ellenben vajszerű, mint a madártej,
melyből mindig vasárnap, mozi után
falta magát tele, valamint arany-
galuskával. A szélei némelyütt
szénné égetve. S mivé, aki ette.*

Anna

Dies irae

*háta mint egy jégtábla, ránézésre
azonnal beszakadna mégis, s akkor
Nárcisznak vége. Semmi értelme hát
maradnia – sem távoznia, igaz,
a hát recsegve-ropogva nélküle
zajlana tovább, eljutva fülébe
akár odaát is. Holott nem kelt át
rajta, lába sem szenvedett még csorbát,
sétája előtt áll, Verdit hallgatva,
harsogva, ahogy magát nem szívesen
hallja. Mert csak hazudna, hogy nincs benne
harag, mellyel az istenét tagadja.*

SCHEIN GÁBOR

Vándordal

*Hideg télben tavaszt élni
nagy bátorság, nagy fájdalom.
A kapcsok, ha szétszakadnak,
törve törik varázsbizalom,
és a képzelt nap a régi
havat nem olvasztja. Annak*

*nyílik a táj, határa
annak bomlik, ki úgy ölel
minden élő, futva egytől másig,
hogy bennük táruljon halála.
Indulj hát a szabadba fel!
A fehér hol kékbe játszik,*

*fényt szítál a hó. Sose válva
oda juss fel! Hullámozó kedv
mit le nem rombol,
kér lesz ott a fájdalomból.
Hogy magadat beléved,
azért van a nagyvilág.*

Pannon mese

„Az emberek többsége rossz”

Bias Prieneus

Első fejezet

amelyben lehull a hó, a babilóniai griffre paca cseppen, és a borzpecsenye tüzet fog

Azon a napon, amikor Fortunatus, a Szellemfejedelem felébredt végtelennek tetsző álmából, hatalmas havazás borította be a Duna völgyét. Jéghideg fuvallat hátán érkeztek a szürke felhők, amelyek alkonyatkor még a barbárok földje fölött gyülekeztek, és éjszaka szinte észrevétlenül buktak át a hegyek gerincén. Mire hajnalodni kezdett, már olyan sűrűn kavarogtak a hópelyhek a folyó fölött, hogy a hajósok tapsolva, ujjongva ugráltak a kavicsos fövényen, és azt kiabálták, hogy „Derreme tarrar affarar elolme!”, ami hajósnyelven annyit tesz, hogy:

– Ma bizony nem bontunk vitorlát, barátaim!

Ez amolyan őseiktől örökölt, hagyományos kiáltás volt, és nem is nagyon értették már, mit kiabálnak, mert a valóságban réges-rég nem bontottak vitorlát, hiszen annak a folyó sodrában nem sok hasznát vették volna. Ha el akartak jutni valahová, evezőt kellett ragadniuk, amely sokkal jobban feltörte és megkeményítette a tenyerüket, mint a hajókötél és a vitorlavászon hajdanvolt őseikét, akik a déli tengereken hajóztak; azon a derűs, napfényben fürdő vidéken, ahonnan Fortunatus is származott – aki most, kipillantva az ablakon a kavargó hópelyhekre, fájdalmasan, hosszan felsóhajtott.

– Mi bánt uram? Mért sóhajtozol? – kérdezte a szolgálja, Magimarus. Amíg a Szellemfejedelem aludt, ott ült, az ágyától nem messze, egy tölgyfából faragott, egyszerű íróasztal mellett, apró képeket festett egy pergamenszagú, ősrégi könyvbe, és ura álmát vigyázta: óvatosan fel-felállt, a Szellemfejedelem ágyához lépett, és hosszan, áhítattal nézte az álom mozdulatlanságában is kiismerhetetlen arcot – melyen most grimaszok és fintorok cikáztak.

– Álmot láttam, Magimarus, nagyon különös álmot – mondta a Szellemfejedelem, és felkönyökölt az ágyban. – De mintha nem is álom lett volna, annyira eleven volt, olyannyira élénk. Egy lányt láttam, aki egy tóparti házban lakott..., sokat beszélgettünk... és sétáltunk... és talán egy egész életet leéltünk. Úgy hívták, hogy... na... na, az előbb még emlékeztem... nem, az nem lehet, hogy... de lehet! Elfelejtettem!

– Majd eszedbe jut, uram – mondta Magimarus megnyugodva, mert azt hitte, hogy ezzel véget is ért a Szellemfejedelem ébredés utáni zavarodottsága. Nem ez volt az első eset, hogy az ura gondoktól gyötörten, furcsa álmokból menekülve ébredt, de a feje mindig hamar kitisztult, és rövidesen visszanyerte jókedvét és

derűs magabiztosságát. Magimarus megmártotta az ecsetjét a cinóber festékben, hogy folytassa a munkát – épp egy babilóniai griff szárnyát készült megfesteni –, de a Szellemfejedelem ingerülten pattant föl az ágyból. A szolgálja keze az ecsettel együtt megállt a levegőben.

– Nem! Nem fog eszembe jutni! Ez most nem szokványos álom volt! – dohogott a Szellemfejedelem, aztán megállt a terem közepén, és a mellkasára tette a kezét. Arca fájdalmasan eltorzult.

– Itt bent – mondta aggódalmas arccal – valami nagyon fáj.

Magimarus riadtan nézett az urára.

– Nincs ott bent semmi olyan, uram, ami fájhat – mondta nyugalmat erőltetve magára, de a keze közben megremegett, és a griffmadár mellkasára, amelyet kék és arany sávok díszítettek, egy cinóberszín, kövér paca hullott a levegőben tartott ecsetről. Magimarus a pacát nézte elkomorulva, de közben másra, egészen másra gondolt.

– Ez talán nem is álom volt... talán valóban ott jártam – folytatta a Szellemfejedelem. – Sokáig, nagyon sokáig mentem vagy inkább bolyongtam egy rengetegben. A fák ősokei voltak, törzsük hatalmas és mohával fedett. Lombjukon alig süttött át a nap. Az avar néhol térdig ért, minden süppedős volt és puha. Többször kétségbeestem, hogy már soha nem jutok ki az erdőből, és olyankor egy fának dőltem, és sírtam, de aztán mindig újra erőre kaptam, jókedv töltött el és bizakodás, és újra nekivágtam az útnak anélkül, Magimarus, anélkül, hogy tudtam volna, hová megyek és miért. Hát nem különös?

– De, uram, az. Roppant különös.

– Aztán kiértem egy sziklás hegyoldalra, ahonnan messze el lehetett látni, végig a derűs, dimbes-dombos tájon, ahol erre is, arra is gyümölcsöskertek, méhesek, halastavak és szent ligetek váltakoztak; a tanyaházak kéményeiből vidáman tekergett elő a reggeli tüzek füstje, mert csípős volt a hajnal, mint kora tavasszal. És ahogy végigtekintettem ezen a tájon, a szívem megtelt boldogsággal és békével, és valami édes vágyakozással, amelyet még sosem éreztem. Futva indultam lefelé a domboldalon, futottam a patakok partján, a ligetek fűvén, a zombékok közt kanyargó tanyautak keréknyomai közt, rügyeiket bontogató sárgabarackfák alatt, amíg el nem értem a házhoz, amely a tó partján állt. Tudtam, hogy hazaérkeztem: tetőtől talpig átjárt a bizonyosság és a nyugalom. Beléptem az ajtón, és ott volt az a lány... nem tudom neked elmondani, mennyire szép, mennyire bájos volt, a lénye milyen véghetetlen pajkosságot és mennyi titokzatos bölcsességet sugárzott... Ó, Magimarus, ha láttad volna, te is értenéd, miről beszélek... ez a legtökéletesebb lány volt, akit valaha láttam. Ő megfogta a kezem, én beléptem, és onnan kezdődött minden: egy egész élet, amit ketten éltünk le ott a tóparti házban és a vidéket járva, örök békében, egyetlen másodperc unalom nélkül.

A Szellemfejedelem emlékeibe merülve, mosolyogva meredt a levegőbe, aztán az arca egyszerre fájdalmasan eltorzult.

– Aztán hirtelen egy erő kiszakított abból a világból, és ide vetett, vissza ebbe a mostani életbe, komor hófelhők alá, de a lány emléke olyan fájdalmat hagyott bennem, Magimarus, hogy a testem szinte szétég tőle...! Azt hiszem, szerelmes vagyok.

– Óh, uram – ugrott föl most már Magimarus is a helyéről –, na nem, na nem!... nem! Ne is mondd ilyet! Szerelem, olyan nem létezik. Ez valamiféle legenda, amely az emberek közt él, de hidd el, ennek aztán igazán semmilyen alapja nincs, csak részeges kocsmatöltelékek, csavargók, a színház romos árkádjai alatt sündörgő bérgyilkosok és tüdőbeteg, takonykóros vándorszínészek terjesztik ezt a hitvány babonát, amit néhány ostoba, tanulatlan gyereklány és nincstelen költő is elhisz... de ilyen dolog, uram, hogy szerelem, tényleg, hidd el, lelkemre mondom, nincs, nem volt, nem is lesz...

Magimarus izzadtan, lihegve állt. Kifogyott a szóból.

– Szóval nem létezik – kérdezte a Szellemfejedelem. A hangja most egészen halk volt, és ijesztő.

– Nem létezik – dadogta a szolga, és lehajtotta a fejét. A cinóber paca a rézsütösen álló könyvön megfolyt, és már a babilóniai griff lába alatt csordogált, egyenesen egy díszesen színezett, nagy G betű irányába, amelyet egy aprólékos munkával megfestett szögmérő és egy körző foglalt aranykeretbe. Két egész napig dolgozott ezen az egyetlen, apró iniciálén, és különösen büszke volt rá: nem hagyhatta, hogy kár essen benne. Apró, oldalazó léptekkel közeledett az asztalhoz, nehogy a Szellemfejedelem megneszeljen valamit, és köntöse szegélyét hüvelyk- és mutatóujja közé csippentve megpróbálta felitatni a festékcseppet, mielőtt az elérné a szögmérő szárát. Nagy igyekezetében azonban nem vette észre, hogy a díszes köntös nehéz ezüstoffalakkal hímzett, bő ujjá ezzel a mozdulattal ugyanakkor felemelkedik, a festékesállvány felé lendül, amelyen apró üvegcsékben sorakoztak a szivárvány összes színében pompázó, drága tinták, és abban a pillanatban, ahogy a pacát fel tudta volna végre itatni, az egész tákolmány – placcs! – rádőlt a könyvre, amelyet azon nyomban elárasztottak és betérítettek az egymással vidáman összekeveredő, színes tintapatakok. Magimarus nagyot kiáltva vetette magát a könyvre, és eszeveszett gyorsan törölgetni kezdte, hogy mentse a menthetőt. A Szellemfejedelem elkomorultan, csüggedten bámulta.

– Áh. Szóval így állunk – mondta kedvetlenül, és bal tenyerét sajgó mellkasára tapasztva kiment a szobából. Az ajtó nagy dördüléssel csapódott be mögötte.

– Ez nem lehet igaz! Ez nem lehet igaz! – korholta magát kétségbeesetten Magimarus, és két öklével ütögette a homlokát. – Hogy lehet, hogy már hetek óta üldöz a balszerencse! A minap is, amikor a piacon észrevettem azt a csinos lányt, és virágcsokorral próbáltam megajándékozni, hát nem elbotlottam egy óriás céklában, és arccal estem a lótrágyába, hogy az összes faragatlan teherhordó és kofa rajtam nevetett? És múltkor, amikor szomszédasszonyomnak vittem a fejedelmi konyháról a maradék túrós lepényt, utam nem épp egy forraltbor-árus keresztezte-e, és én meg, balgamód nem tudván ellenállni a csábításnak, a lepényt egy kőre téve borozni kezdtem, hogy meg ne fagyjak, és mire feleszméltem, egy kőbor kutya már el is szelelt a lepénnyel? Hogy azt már ne is említsem, hányszor botlottam meg a lépcsőn, összezúzva a térdem, kislábujjam hányszor vertem be gonosz küszöbökbe, hányszor ütöttem a fejem búbját a szekrényajtó sarkába! Most meg nem elég, hogy sok napnyi munkám veszett kárba, még a Szellemfejedelem is a lehető legaggasztóbb tüneteket mutatja! Ha képes, és valóban szerelemben esik itt nekünk, szörnyű bajoknak nézünk elébe!

Így dohogott magában, miközben az udvaron vágott keresztül, ahol a térdig érő hóban a boldog gyerekek épp hóembereket építettek, és vad hócsatát vívtak. Magimarusnak igencsak ügyesen kellett hajlongania, hogy elkerülje a felé süvítő hógolyókat. Sértetlenül érte el a palota északi szárnyát, és a kőfal szegletében, egy öreg kőrisfa törzse mögött kinyitott egy apró faajtót, és eltűnt a mélybe vezető lépcsőkön.

A föld alatt dohos, fülledt meleg volt. A falfülkékben pislákoló mécsesek világították meg a folyosót, amelyen Magimarus keresztülsietett, ügyet sem vetve az oldalfülkék sötétjében gubbasztó alakokra, akik halvány gyertyafény mellett gyöngyfüzéreket készítettek. Hamar elérte a folyosó végét, amelyet ugyanolyan faajtó zárt el, mint amelyen bejött. A lehullott hó miatt nem volt egyszerű dolga, de némi tusakodás árán sikerült végül kinyitnia, és kilépett egy tölgyligetbe, amely jótékonyan elrejtette a vár titkos bejáratát. Lesietett a domboldalon, és egy kis kőhídon átkelve felkapaszkodott a sziklafal oldalában megbúvó romos, füstös szentélyhez, ahol Sabbe, az öreg papnő lakott. A szentély kéményén fekete füstoszlop gomolygott: az öregasszony épp borzot süített nyárson.

– Magimarus! – kiáltott örömmel, és borzszírtól fényes kezét kötényébe törölgetve betessékelte a fiút a szentélybe. – Tegnap nem jöttél, pedig megígérted!

– Tudom, Sabbe, ne haragudj – hadarta. – Nagyon elmaradtam a munkával, és már besötétedett, mire észbe kaptam.

– Jól van, jól van – mondta az öregasszony. – Nem maradtál le semmiről. Pompás mókuscombot süöttem, eltettem a részed. Megeszed most, vagy inkább elviszed? Fenyőmaggal és rozmaringgal fűszereztem, meg egy egész kevés sommal...

– Majd inkább elviszem, Sabbe, de... kérlek, hallgass meg!

– Nocsak, mi a baj? – kérdezte aggódva az öregasszony.

– Azt hiszem – mondta Magimarus –, bekövetkezett az, amitől már oly régóta rettegünk. A szellemfejedelem ma reggel elmesélte az álmát... egy lányról. És azt hiszem, most valóban szerelembe esett. Pedig hidd el, Sabbe, én mindent megtettem, mondtam én neki hirtelen összevissza mindent, hogy szerelem így meg úgy, nem létezik, legenda, babona, de láttam az arcán, hogy nem hisz nekem.

– És a fájdalom? – kérdezte gondterhelten az öregasszony, aki a hírek hallatán még apróbbá, még töpörödöttebbé vált.

– Fájlalta szívét.

– Nagy baj, nagy baj. Nagyon nagy baj – mormolta az öregasszony, és leroskadt a kis sámlijára. – Sok száz éve rettegek ettől a pillanattól, kedvesem, de tudom, hogy ennek a percnak elkerülhetetlenül el kellett érkeznie. A Szellemfejedelem mostantól megérzi mindazt, amit mi emberek érzünk: emberré lesz ő maga is, mi pedig itt maradunk elárvultan, fejedelemsége jótékony, szelíd ereje nélkül, védtelenül és magányosan. És mindez pont most történik velünk, amikor a folyón túl, a Bölényszikla mögött már gyülekeznek a barbárok, hogy elpusztítsanak és kiraboljanak bennünket...

– Ó, jaj, mit tegyünk? – kiáltott fel kétségbeesetten Magimarus, és kérlelve nézett az öregasszonyra. De az csak ingatta a fejét.

– Nem tehetünk semmit, kedvesem. A Szellemfejedelem olyan sokáig élt a szellemvilágban... most már neki is emberré kell lennie. Nem tehetünk mást,

mint várunk, amíg nem érkezik valami útmutatás. De bármi is történik – ezt te is jól tudod –, attól csak bölcsebbek lehetünk.

De Magimarust ez a lehetőség most nem vigasztalta meg. Bánatában kinyújtotta a kezét, hogy lecsippentsen egy darabkát a nyárson sülő borzból, de véletlenül meglökte a nyársat tartó fémvillát, és a borz, úgy, ahogy volt, beleesett a vastag, pattogva izzó parázsba. A fekete füst olyan gyorsan borította be a szobát, hogy mire kiszaladtak a szabad levegőre, majd megfulladtak a köhögéstől. Az öregasszony belenyomta a füstölgő, és itt-ott lángot fogott borzot a hóba, és szomorúan nézte a lucskos, nem éppen étvágygerjesztő szénkupacot, ami maradt belőle.

Második fejezet

*amelyben a trák varázsló asszonyt rabol, a barbárok a gyerekeiket pofozzák,
és Fortunatus tükkörbe néz*

Miközben Magimarust odaégette Sabbe borzpecsenyéjét, Fortunatus, a Szellemfejedelem kilépett a palotából, és a bokáig érő hóban elindult a városkapu felé, hogy jóslatot kérjen az Ezeréves Tölgytől. Erőtlennek, elveszettnek, gyámoltalannak érezte magát, és rettenetesen fázott. A zsákmányra éhes barbárokra gondolt, akik a Bölényszikla mögött a sötét erdők mélyén gyülekeznek, és csak arra várnak, hogy Pannónia a gyengeség első jelét mutassa, s azonnal lecsapnak; és kétségbeesés töltötte el arra a gondolatra, hogy ha ereje megcsappan, és nem tud többé az embereken segíteni, a katasztrófának ő is az egyik okozója lesz.

A Szellemfejedelem hatalma ugyanis nagyon különös, nagyon érzékeny és nagyon törékeny dolog volt.

Először is ott van mindjárt az, hogy nem a lélek, nem a hit és legkevésbé sem a szeretet alapozta meg ezt az uralmat, hanem, ahogy a neve is mondja, a szellem: mindaz, amiért gondolatban kell megküzdeni. És – legalábbis akkoriban – nem minden embernek adatott meg, hogy a lelkén túl, amit ugyebár mindenki ajándéka kap, mint a kiscsibe a sárga pihéket, vagy a kiskutya azt a bájos képességet, hogy csóválni tudja a farkincáját: még szelleme is legyen. A legtöbben nem nagyon szerettek gondolkodni – igaz, ha akartak volna, akkor sem ment volna nekik, mert buták voltak és ostobák, emellett még néha gonoszak is. Viszont erőfeszítést tenni bármiért is, ami nem kézzel fogható – na arra aztán még azok sem mindig voltak hajlandóak, akikben másképp amúgy meglelt volna a szellem adománya. Egy jókora, kerek, illatos sajtért akár heteken át kora hajnalban keltek, tehenet fejtek, aludtjejet főztek, túróat törtek, íróit itattak, érlelőt építettek, oltottak, fűszereztek, majd a hatalmas sajtgurigákat nagy nyögve-fújtatva taligára rakták, és kínnal keservvel, öreg és reszketeg lábú szamarukat szöges léccel püfölve a piacra szállították; vagy komor, sötét bányák mélyén súlyos csákányukat naponta több ezerszer vágva a kemény sziklába, küzdöttek a fémért, vasért, rézért, ólomért, hogy belerokkant a hátuk, feltört a tenyerük és hajnalonta rozsdát köhögtek; de bizony, ha gondolkodni kellett valamiért, tőlük többnyire csak annyira futotta, hogy: „Az élet nehéz” vagy: „Csak egészség legyen, az a fontos”, vagy: „Amíg meg nem eszed azt a húsos borsót, nem kapsz egy falat süteményt sem, fiam!”.

Ezért aztán Fortunatus jótékony, bölcs és szelíd hatalmát az a kevés ember tartotta fent, akik nem voltak restek, hanem reggeltől estig és néha késő éjjel, némelyikük pedig, az álmatlanabbja, egész éjszaka – gondolkodott. Volt, aki a csillagokról, volt, aki a lehetséges világokról, volt, aki az állatok nyelvéről, és volt, aki számokról, és volt, aki hidakról, égbenyúló tornyokról és bevehetetlen várfalakról; aztán volt, aki képekről, megint mások dallamokról, megint más ügyes szerkezetekről, amelyek elvégzik az emberek helyett a munkát; megint mások álmokról, és megint mások arról, hogy mi a helyes és a jó, de olyan is akadt, aki a lábujjairól gondolkodott, hogy milyen furcsán szépek – a lényeg az, hogy szorgalmasan és olykor bizony fájdalmasan és kínkeservvel és nehezen, de dolgozott a szellemük, hogy a fejük csak úgy izzott tőle.

Senki sem tudta volna megmondani, hányan is vannak ők pontosan,* és azt se tudta volna megmondani senki, hogy miként függ össze az ő rengeteg gondolkodásuk a Szellemfejedelem létezésével: időtlen idők óta így ment ez a szépséges, dimbes-dombos Pannóniában, így telt az idő nemzedékről nemzedékre. Mindenki tudta, hogy a Szellemfejedelemnél találkozik az összes gondolat. Csak be kellett hunynia a szemét toronyszobája magasában, elefántcsont íróasztala mellett ülve, és abban a pillanatban megjelent benne mindaz a gondolat, amit a szellem emberei éppen a fejükben főztek; és ilyenkor, amikor a Szellemfejedelem rápillantott a gondolatokra, aki elakadt, az hirtelen továbblendült, aki elcsüggedt, erőre kapott, és akinek üresen, zakatolva járt a feje, mint egy elátkozott malom, az egy csapásra megtelt szép és mély értelmű gondolatokkal, s megmenekült attól, hogy megbolonduljon.

És amíg gondolkodtak, dolgoztak a gépek, épültek a hidak és a tornyok, az emberek jól és helyesen igyekeztek cselekedni, a képtárakban tömegek gyönyörködtek a festményekben, és szépséges zene töltötte be az ünnepi csarnokokat, míg a barbárok, bűzös barlangjaik mélyén, romlott hús szagát árasztó borsátraikban hiába dühöngtek, acsarkodtak, irigykedtek és fenekedtek, nem volt bennük elegendő bátorság, hogy mindezt a szépséget tönkretégyék. Tehetetlen dühükben ezért a feleségük haját cibálták, és összevissza pofozták a gyerekeiket.

Ám mindezekért a nagyszerű képességekért és jótéteményekért a Szellemfejedelemnek kemény árat kellett fizetnie: soha nem érezhette azt, amit azok éreznek, akiknek csak lelkük van. Sem a fájdalmat, sem az örömet, sem az aggodalmat, sem a féltékenységet, sem a gyűlöletet, sem a gyászt, sem pedig azt az érzést, amelyben minden egyesül: a szerelmet. Az emberek közt járkálva, csodálkozva, értetlenkedve és egy picit utálkozva figyelte, mennyi érzelem tépíszaggatja ezeket a teremtményeket. Az arcukra hány és hány ráncot, redőt és árkot éget a szívükben gomolygó fekete tűz; a szemükből miféle különös sugarak lövellnek, amikor egymásra tekintenek; értetlenül figyelte a fiatal párokat, ahogy kézen fogva órákon át bámulják egymást tágra meredt, csodálkozó szemmel, mintha bizony a szerelmük arcán valamiféle színlelőadás vagy cirkuszi játék zajlana; értetlenül figyelte az öregeket, ahogy botjukra támaszkodva, összehajolva totyognak a Via Principalis márványoszlopai között; fel nem foghatta,

* Ez nem egészen igaz, mert én pontosan, ráadásul név szerint tudom, kik ők, és hogy melyik világkorszakban hányan voltak; még gondolkodom rajta, eláruljam-e.

min tudnak órákon át sutyorogni a kislányok az Isis-szentélyre futó szőlő árnyat adó levelei alatt a forró nyári délutánokon, és értetlenül szemlélte az indulatot, amely a gonoszokat ölni, ártani, bántani, könnyet és vért ontani hajtja.

Látott ő mindent; tudta minden jelenség nevét; pontosan tudta, melyik érzés hol lakik a lélekben, milyen tettekből milyen érzés fakad, tudta, hogy a csillagok járása hogyan ébreszt szerelmet az egymásnak teremtett emberekben, mindent tudott, ami csak tudható: csak éppen nem érzett semmit. Mindig egyformán derűs volt, egyformán megfontolt, egyformán igazságos, hiszen nem akadt benne egyetlen érzés sem, amely befolyásolhatta volna. Az emberek ezért tisztelték, felnéztek rá, elfogadták az ítéletét, követték a tanácsait, de szeretni – hát bizony szeretni egy cseppet sem szerették.

Ahogy a sűrű havazásban szapora léptekkel átvágott a téren, ahol a datolya- és gránátalmaárusok épp vastag ponyvákkal takarták le értékes portékájukat, nehogy a hó kárt tegyen bennük, a Szellemfejedeleme látván egy pillanatra mindenki megtorpant, és abbahagyta, amit épp csinált; volt, aki tisztelettel levetette a sapkáját, volt, aki csak egy picit meghajolt, de olyan is akadt, aki gyorsan elbújt a szökőkút kávéja mögött, ugyanúgy, ahogy eddig bármikor, valahányszor megpillantották; de senki sem tudta, hogy ő már nem ugyanaz, aki tegnap vagy tegnapelőtt vagy akár ötszáztizenkét esztendeje volt: hanem örökre és visszavonhatatlanul megváltozott.

Fortunatus lelkében sűrűn, sötétén és forrón kavargtak az érzelmek: a leg-erősebb ezek közül az álomban látott lány utáni sóvárgás volt, de emellett a legkülönbözőbb érzések száguldottak át rajta, ahhoz hasonlóan, mint amikor egy gyorsan repülő madárcsapatot egy keskeny ablakon keresztül néz az ember. Hol harag öntötte el, hol félelem, hol féltékenység, hol rajongás, a leggyorsabb, legzabolátlanabb, szeszélyes egymásutánban. Amikor a téren átvágva elérte a piacra vezető keskeny és sötét sikátor bejáratát, az egyik oszlop mellett megtorpant.

Az oszlop tövében egy ősz szakállú férfi kuporgott egy zsák dión: a szeme élénk kék volt, az arcára sima és rózsás, és ez a fiatal arc olyan különös ellentétben állt az ősz szakállal, hogy az ember azt hihette, hogy csak színházi maskara az öreges külső. Fortunatus szívét azonban, ahogy a férfi mellé ért, olyan fájdalmas érzés kezdte szorítani, hogy nem lehetett egy pillanatig sem kétséges: a férfi egyetlen nap alatt őszült meg. A Szellemfejedeleme közelebb hajolt hozzá.

– Ugye, én most azt érzem, amit te érzel?

– Nem tudom, mit érzel, Fejedeleme.

– Gyűlöletet érzek, barátom. Gyűlöletet, ami a te szívedből árad. Te most rettetesen, kétségbeesetten utálsz valakit.

– Ó, igen, uram – mondta a férfi –, a veséembe látsz. Valóban gyűlölök valakit, és pedig jó okkal. Van nekem ugyanis egy szépséges, fiatal, okos és talpraesett feleségem – *van*, mondom, de lehet, hogy csak *volt!* –, akiért hét évet szolgáltam az apósom gazdaságában: rám bízta a legpiszkosabb, legalantasabb munkákat, hogy próbára tegyen, vajon valóban kellően szeretem-e a lányát. Én zokszó nélkül dolgoztam, mint a barom, hét keserves esztendeig, és a nyolcadikban enyém lett a lány. Két évet éltünk örömben, boldogságban és gazdagságban: minden gondolatomban feleségemet kerestem, mindent megtettem, hogy a kedvében járjak, és ő is hasonlóképpen az én boldogságomért élt. Nem is reméltem, hogy valaha is

ekkora gyönyörűségben lesz részem. Aztán egy napon minden megváltozott: a feleségem rám se nézett; ha szóltam hozzá, közönyösen elfordult; ha meg akartam simogatni, ellökte a kezem. Könyörögtem neki, hogy mondja el, mit hibáztam, mit vétettem tudtomon kívül, de ő csak gúnyosan felnevetett, és faképnél hagyott. Így ment ez hetekig, aztán a tavasz első napján, épp mandulavirágzás-kor elhagyott. Egyetlen nap alatt megöszültem a bánattól. Hónapok teltek el, mire megtaláltam: egy trák varázslóval élt egy bűdös, rendetlen, félig leégett hajón, és reggeltől estig koszos fehérneműt mosott a varázsló hét másik feleségére. Megbabonázta az az átkozott trák, varázsigéivel rabul ejtette, bűvös főzeteivel eszét vette. Elmentem a Helytartóhoz, hogy előadjam a panasza, de a palota-őrökig sem jutottam, megverték, kigúnyoltak és kidobtak. És igen, Fejedelem, gyűlölöm, végtelenül gyűlölöm azt az embert, aki elvette tőlem a feleségem.

A Fortunatus szomorúan nézte a férfit.

– És most itt ülsz a hóban, egy zsák dión?

– Ahogy mondod, uram. Ülök a hóban, egy zsák dión. És kérek, hagyj engem főni a gyűlöletemben.

A Szellemfejedelem a férfi vállára tette a kezét, és a lelkét hasogató fájdalom járta át: tudta, hogy tehetetlen: sehogy sem tud segíteni a férfin. Azon gondolkodott, hogy elmondja neki, mit érez az álmában látott lány iránt, hátha a férfi tud tanácsot adni, hiszen ismeri a szerelem érzésének minden árnyalatát és minden rezdülését; aztán végül mégsem mondott neki semmit, hanem sóhajtvá felegyenesedett, és továbbment a sikátoron át a piac felé. Tudta, hogy számára már csak a Ezeréves Tölgy adhat tanácsot, élő ember aligha.

A szűk kapuboltozatokban a legkülönfélébb tájakról származó sorsüldözöttek húzták meg magukat, akik a piac maradékán tengették nyomorúságos életüket: miközben elhaladt mellettük, Fortunatus mindegyikük lelkének rezdülését megérezte, érezte az elkeseredést, a dühöt, a gyászt, ami ezeknek az embereknek a lelkét betöltötte; nevek és történetfoszlányok kavargtak benne, mintha ezek az emberek szavak nélkül is elmesélnék neki mindazt, ami fáj nekik; és mire végigment a sikátoron, a Szellemfejedelem megértette, hogy mostantól bezárult előtte a gondolatok világa, de ugyanakkor megnyílt egy másik: az érzéseké: ám míg a szellem emberein tudott segíteni, a lélek emberei közt ő is csak egy lesz a sok közül. Hacsak...

Na és ez a *hacsak* űzte a palotából a térre, a sikátorba, a piacra, és tovább, a városfalon kívülre Fortunatust: meg kellett tudnia az igazságot, meg kellett tudnia a jövőt, ezért igyekezett a fennsíkra, ahol az Ezeréves Tölgy állt.

Egy szélesen elnyúló, majdnem teljesen lapos fennsík magasodott a város fölé a hegytetőn: a népek úgy nevezték, hogy az Úrasztala. Ennek a fennsíkknak az északi peremén állt az Ezeréves Tölgy, amelyet már sok száz éve Ezeréves Tölgynek neveztek, úgyhogy biztos öregebb volt ezer esztendőnél. Most levelesztetten, feketén állt a hidegben, az ágain, amelyekről ezüsttáblácskák függtek, azoknak a neveivel, akik megköszönték a jóslatot, vastagon ült a hó. A Szellemfejedelem csodálkozva nézett körbe: már kétszázhetven éve nem járt itt, és azóta a hely bizony megváltozott. Legutóbb a fa körül csak három szobor és egy korhadt, öreg pad volt: most a legkülönbözőbb méretű padok, székek, sámlik, fatuskók és mohalepte szobrok álltak sűrűn egymás mellett, és egy emberma-

gasságú, fényes ezüsttükör, amelyben a jóslatot kérőnek szembe kellett nézni önmagával. Ez az utóbbi, mondjuk, már kétszázhetven évvel korábban is itt volt: akkor nőtt ki a földből, amikor Irmint, a félszemű istent felkötötték erre a fára, még egészen az idők kezdetén. De erről majd később – most nézzük, hogyan kért jóslatot Fortunatus az Ezeréves Tölgytől.

Megállt a Tölgyfa előtt, és kezét a törzséhez érintette. Mélyen barázdált, repe-dezett, vastag kéreg fedte a törzset, a kéreg árkaiban aranyhangyák éltek és smaragd szalamandrák: ők is segítettek a fának, hogy jósolni tudjon. Fortunatus a törzsön tartotta a tenyerét, és lassan, nagyon lassan, éveknek tűnő percek múltán megérezte, hogy a kéreg megmoccan, hullámozni kezd, és az árkok és gyűrődések lassan értelmes jelekké rendeződnek, betűket formálnak – és végül a mozgás megállt, és ez az üzenet jelent meg a fa kérgén: *Ha Serapia viszonozza a szerelmed, amit megmentesz, megmentekül*. Ez igazából persze így nézett ki:

HASERAPIAVISZONozzaASZERELMEDAMITMEGMENTESZMEGMENEKÜL

– de én most itt a kolostor magányában, írópultomnál állva szemben az ablakkal, amelyen ha kitekintek, egy virágba borult magnóliára látok, szívemben a mesélés örömeivel úgy döntöttem, hogy megkönnyítem a dolgotokat.

– Szóval így hívják! Ez a név nem jutott eszembe, amikor felébredtem az álomból! – sóhajtott Fortunatus. – Tehát viszonzania kell a szerelmem. Ez a legelső. Aztán... jaj, a jóslat, a jóslat, mint mindig, megint titokzatos! Érthető így is, úgy is... de egy dolog bizonyos. Az, hogy...

És Fortunatus a tükörhöz lépett, s belenézett. A tükörből egy keskeny, ráncok szabdalta arc nézett vissza rá. Az orra hegyes volt és épp tűzpiros a fagytól; az ajka keskeny, a homloka magas, apró fülei a koponyájához simultak, mintha oda lennének szegezve, a haja vörösen meredt az világ minden tája felé, mintha valami örök szél lobogtatná, a szemében pedig különös, gunyoros fény csillogott; ő, pont ő lenne az, aki képes elnyerni egy ifjú lány szerelmét?

És a Szellemfejedelem kétségbeesetten nézett szembe önmagával.

Pusztulás

Talán maga sem tudta, mikor és hogyan született meg a gondolat, de egyszer csak létezett. Ő pedig érlelte, dédelgette magában, akár az újszülöttet, elképzelte, ábrándozott felőle, úgyhogy hamar gyökeret eresztett a fejében. Eleinte csak lefekvéskor, este az ágyban, „mi lenne, ha” kezdettel jutott az eszébe, később egyre sűrűbben, a nap bármely szakában, magától a felszínre tört. Lassan a másik látása sem kellett már ahhoz, hogy beinduljon a képzelete, és elkezdjen ekörül forogni az agya. Egy szó, egy mozdulat, egy nem tetsző cselekedet – és sok ilyen volt – újabb érvként szolgált a meggyőződés felé: meg kell lennie. A „mi lenne ha”-ból villámgyorsan „majd azután”, a gondolat szülte vágyból pedig rögeszme lett.

Biztatta magát – „ha találunk egy alkalmas személyt, és ügyesen rendezzük meg, könnyű lesz, sose fog kiderülni” – és színezte a jövőt: a tizenkét hold örökre egyben marad, és milyen könnyen lesz abból tizenöt meg húsz! A legnagyobb gazdák közé fogunk tartozni, akkora birtokunk lesz, mint a Hudák Eleké!

Egyszer csak kimondta hangosan is. Először az ura fülébe sziszegte, hogy „pusztuljon”, aztán folyton-folyvást azt zakatolta, hogy Gurály úgymégegcsinálja, most adtunk neki kölcsön ötszáz pengőt, sose fogja tudni megadni, olyan nyomorúságban él Ilonnal meg a rakás gyerekekkel abban a putriban, hogy egy tehénért bármit megtesz, sógor ráadásul. Ilonra ráparancsolunk, és Veronnal se lesz bajunk. Sose mert ellenkezni velem, most sem fog eszébe jutni. Özvegyen amúgy is olyan jó parti lesz, hogy akár a csendőr elveheti!

Az öreg Feketénének senki nem mondhatott ellent, bár tulajdonképpen se az urának, se a lányának, Veronnak soha eszébe sem jutott nemhogy szólni, még piszszenni sem ellene, hiszen úton-útfélen azt hirdette, hogy nem magamagáért, csakis az ő előrejutásukért és gyarapodásukért teszi ki a lelkét. Minden, ami történt, ezt szolgált. Ragasztunk még egy, még két holdat, meglesz az öt, a hét, a nyolc, a tíz, meglássátok – szajkózta szünet nélkül az évek, majd évtizedek során. És ahogy telt az idő, úgy emelkedett a holdak száma, ki mondott volna hát ellent neki, ki mondta volna, hogy nem kell a hét, elég az öt, hogy nem kell az öt, elég a három, egyáltalán ki lett volna képes azt a szót kimondani, hogy elég. Mert nem volt elég, évszázadok óta soha nem volt elég egyikőjüknek sem. A vérükben volt a föld utáni vágy, nemzedékek óta bennük élt az ínség, a nyomorúság, a mindig kevés kollektív emlékezete, anélkül, hogy tudtak volna róla.

Az öreg Feketénét a szerzés vágya, a sóvárgás az enyém bűvös varázsa után mindenkinél esztelenebbül hajtotta. Konoksággal, nyakassággal, férfiembert túlhaladó keménységgel el is érte, kivétel nélkül mindig, amit akart. Tulajdonképpen muszájból lett olyan amilyen, mert amikor az első háborúban Feketét ki-

vitték a frontra, aztán amikor három évig hadifogságban volt valahol Oroszországban, majd akkor is, amikor onnan légnyomással hazajött, egymaga állt helyt mindenben. Az, hogy ő rendelkezik a gazdaság, az ura és a lánya felett, a világ természetes rendje maradt azonban a számára akkor is, amikor már elmúlt a szükség.

Feketét lehetett dirigálni, neki minden úgy volt jó, ahogy volt. Ha kellett, harcolt a fronton, ha kellett, túlélte a fogságot, és ahányszor kellett, annyiszor győzködt a felesége akarata szerint a sógorát, Gurályt. Soha semmi nem billentette ki közönyös nyugalmából, állandó szójárásai közé tartozott „az asszony tudja, majd az asszony megmondja”.

Veront is lehetett dirigálni, egész életében azt csinálta, amit mondtak neki, szava sose volt, nem is lehetett egy fedél alatt az anyja nagy akaratával. Világ-szép lány lett belőle, sokan kinézték maguknak. Épphogy betöltötte a tizennyolcat, az anyja azzal állt elő, hogy férjhez kell mennie Orosz Antihoz, mert annak pénze és öt holdja van. És ő gondolkodás nélkül, mondhatni, készségesen férjhez ment Orosz Antihoz. Tulajdonképpen jól járt az anyja választásával, mert Anti nem volt rossz ember, nem ivott, nem dohányzott – legfeljebb csak magolt –, és nagyon dolgos volt.

Orosz Antit viszont nem lehetett dirigálni, mert Orosz Antinak tekintélye és becsülete, földje és pénze volt. Akkoriban a műútnál fuvarozással igen jól lehetett keresni, ő pedig két erős, muraközi lovával annyit vállalt, hogy pár év alatt összerakott egy házra valót, és külön akart menni.

A puszta gondolata is annak, hogy valami kiszakad a közös gazdaságból, irtózáttal töltötte el az öreg Feketénét. A ház, amiben éltek, a jóság az istállóban, a termény a hombárban és az Anti földje együtt válthatták valóra a nagygazdaság álmát, a különmenéssel azonban ez az álom örökre elveszni látszott. A nagy akarat, ami egy életen át hajtotta őt a cél felé, úgy tűnt, most először csorbát szenved a vején.

*

A szomszéd faluban mezőőr Gurály iszonyú nyomorban élt hat gyerekével egy putriban. Képtelen volt a szegénységből szabadulni, sose bírta összeszedni a földre – a reménységre – valót. Feketéekkel sógorságban lévén, elkeseredésében hozzájuk fordult kölcsönért. Azok csak hímeztek-hámoztak, úgyhogy maga is meglepődött, amikor a „majd meglátjuk” után nem sokkal mégiscsak kapott tőlük ötszáz pengőt. Korábban nemigen fordultak meg nála, úgyhogy elcsodálkozott azon is, amikor a kölcsön után nem sokkal beállítottak két véka liszttel, de gyorsan napirendre tért a dolog fölött, mert attól fogva Feketéék egyre sűrűbben mentek, és mindig vittek valamit.

Gurály örült a két véka lisztnek, a zsák krumplinak, a bödön zsírnak és a marék cukornak, nem gondolt semmire, legfeljebb a testvéri szeretet – vagy inkább szájalom – kifejezésének tekintette azokat, a kölcsönt illetően pedig szilárdan hitte, hogy öt év alatt vissza fogja adni. Úgy érezte, végre jobbra fordult az élete.

Egy alkalommal aztán, a bödön zsírt az asztalra téve, Feketéék hirtelen ki-mondták: „ezzel az Antival csinálni kellene valamit.” A következő látogatáskor

– tizennégy zsák krumplival megtámogatva – már az is szóba került, hogy mit és mennyiért: egy tehénért, az ötszáz pengős adósság elengedéseért és még kétszáz pengőért.

Innentől nem volt megállás. Újabbnál újabb tervek születtek, mert Gurály folytonos „nem tudom” és „majd meglátom”-jaival nem adott egyenes választ nekik. Képtelen volt a tizennégy zsák krumpli, a három mázsa búza, a bor, a kukorica biztosnak tűnő folytatásáról lemondani, és állandóan ott lebegett a szeme előtt a föld, a tehén és a kölcsön, amit nem kell majd megadnia. Ugyanakkor megtenni sem bírta, és Anti sorra-rendre sértetlenül tért vissza a közös vadászatokról. Feketéné tajtékozott, aztán erőt vett magán, ismét felült az urával a szekérre, és megint vitt valamit.

Az agitálás már ősszel elkezdődött, a sok huzavonával azonban eltelt a tél, elérkezett az új esztendő. Február tizenhetedikén este aztán szokatlan dolog történt, Feketéék kivételesen hárman jelentek meg Gurálynál. Akart, nem akart, Veronnak is mennie kellett, mert az anyja ráparancsolt, és megfenyegette, hogy egy szál ingben teszi ki az utcára, ha nem engedelmeskedik.

Kemény hideg volt másnap hajnalban, már a levegővételtől megderesedett a bajusz, mégis, alig pitymallott, amikor a három férfi nekiindult. Anti az ócska sörétes puskájával és az elmaradhatatlan maggal a zsebében, a markában és a szájában. A vasúton túl, a Páskom szélén – éppúgy, mint máskor – szétváltak, Anti jobbról, Fekete balról kerülte a mezőt, hogy bezáruljon a vad körül a kör. Gurály szokásos helye a közös vadászatokon a csatorna innenső partján volt, most azonban túlment rajta, és egy domb mögött lapulva várta a célpontot.

*

Dél előtt, úgy tíz óra tájékán Veron futott jajveszékelve végig a falun, és esett be lélekszakadva a csendőrségre. Az öreg Ilkovicsot meglátva még jobban rákezdedt a jajgatásra, és hol a bekecsét, hol a nagykendőjét tépkedve hadarta sírva, hogy Anti kint, a Páskomon fekszik, meglötte magát, Gurály sógor hozta a hírt, az apja vigyázza. Az öreg Ilkovics, a szolgálatban lévő esküdt, az első döbbenet után rögvést intézkedett, a csendőrök után küldetett, és szekeret rendelt a behozatalhoz.

Több mint félóra járás a Páskom, a vasúton túl van, mégis tódult a nép halottat nézni. Izgatottan, sietve, olyannyira, hogy az öreg Ilkovicsal együtt még a csendőrök előtt kiértek. A holttest a nagy hidegben addigra úgy megmerevedett, hogy alig tudták megvizsgálni. A seb környékén a vér vékony jéghátyává fagyott, a kabát gombja sem engedett, nem is küszködtek vele túl sokáig a csendőrök. Különben is, minden egyértelmű volt: Orosz Anti öngyilkos lett, a lába előtt a puska, amivel meglötte magát, benne az üres tizenhatos töltényhüvely.

Amikor elhangzott az öngyilkosság, abbamaradt a halk zsongás, a fojtott sutogás. Elcsendesedtek azok is, akik azon morfondíroztak, hogy minek kell valakinek hajnalban a vasúton túlra kigyalognia ahhoz, hogy meglője magát, és vajon mit keres a szájában maghéj, amikor meghúzza a ravaszt?

Az öreg Ilkovics intésére néhányan kiváltak a tömegből, odaléptek a holttesthez, megpróbálták lezárni a szemét, ez azonban a nagy hidegben eltelt hosszú órák után nem és nem sikerült nekik, úgyhogy amikor tették fel, majd vették le a szekérről, amikor mosdatták és öltöztették, amikor virrasztották és temették, a megüvegesedett csodálkozás nézett vissza rájuk.

*

Amikor a halottmosók azt mondták Anti anyjának, hogy maghéj volt a fia szája sarkában, elkezdett valami nyugtalan kétség motoszkálni benne, pontosan azonban nem tudta megfogalmazni, hogy mire vagy kire gyanakszik. Valójában soha, egy pillanatig sem hitte el az öngyilkosságot. „Tudom, hogy megölték” – hajtogatta makacsul az urának, a gyerekeinek, a szomszédoknak és a vejének, aki a falu bírása volt. Antit már egy fél éve eltemették, de ő csak beszélt, és folyton vele álmodott. Eltelt a tavasz, a nyár, mégsem bírt megnyugodni egy pillanatra sem, már azt hitték, megzavarodik. Beszélhetett vagy álmodhatott ő azonban bármit, úgy tűnt, a csendőrségi vizsgálat megállapításán semmi sem változtathat.

Egy augusztus végi vasárnap délután azonban Illés, Anti bátyja és Szokol Jóska egyszerre ültek be a kocsnába. Szokol Jóska megjárta Isonzót, végigharcolta az első háborút, úgyhogy értett valamit a fegyverekhez. Kérdezgette Illést, hogy volt az öcséddel az a dolog, mire az, ki tudja, hányadszor, elismételte, hogy elképzelhetetlen, mi szállta meg, de február tizennyolcadikán hajnalban, amikor kiment vadászni, meglőtte magát a Páskommon. Gurály sógor meg az apósa találta rá, bár nem kellett soká keresni, mert nyúlra együtt amúgy is mindig arrafelé mentek. Az öreg Fekete ott maradt őrizni, Gurály szaladt be a faluba, Veron meg fel a csendőrségre. Két csendőr kiment a helyszínre, szemléztek, jegyzőkönyveztek, majd behozták szekéren Feketéékhez. A halottmosók és anyánk is mondta, hogy a szíve környéke, ott, ahol a golyó bement, tele volt szétszóródott sebekkel. A szája sarkában meg ott volt egy maghéj.

– Illés, az nem lehet, a sörétes puska csak akkor ejt szétszórt sebeket, ha messziről lőnek vele, ha magamagát lövi meg valaki, akkor egy lyuk keletkezik a golyó bemeneténél és egy jóval nagyobb a kimeneténél. Anti testén is egy lyuknak kellett volna lenni a mellkasán és egynek a hátán. Ha tényleg meglőtte volna magát egy sörétes puskával, a szétszóródás, a roncsolódás a mellkason belül keletkezik, és abból ti semmit sem láthattatok volna!

Arra, hogy volt csendőrségi vizsgálat, csak annyit válaszolt Szokol Jóska: „bent a városban, a Luther téren van egy puskaműves, aki fegyverszakértő is, az megmondja neked, honnan lőttek, mivel lőttek és milyen seb keletkezett, menj be hozzá, kérdezd meg tőle”.

Szeptember első napjaiban, miután Illés elment a puskaműveshez, aztán a bíróhoz – azaz a sógorához –, elterjedt a hír, hogy Antit felveszik. Felbolydult a nép, mert olyanra, hogy egy sírt kinyissanak, és valakit onnan kivegyenek, senki, a legöregebbek sem emlékeztek. Először el sem hitték, hogy megtörténik, hiszen mégiscsak volt csendőrségi vizsgálat, Oroszné olyan, amilyen – gondolták – álmodik és beszél, a gyermekét temette el, ráadásul öngyilkosként, de akkor is

Isten és a világ ellen való a föld alatt nyugvót kiásni, a koporsóból kivenni és vizsgálni.

Az exhumálás időpontját azonban mégis kitűzték. Félve, iszonyodva, mégis izgatott sóvárgásban várta a nép a nagy napot. Hiába, nemhogy a sír, a temető közelébe se engedtek senkit a csendőrök, még Anti anyját sem.

*

Először Gurályt és Feketét fogták le, majd másnap Feketénét, akit nyakában táblával – „én ölettem meg Orosz Antit” – két csendőr vitt végig a falun. Olyan hosszú a főutca, hogy négy kanyart is leír, mire kiér a falu végére, de nem volt kapu, amelyikben ne állt volna a nép, két lépés távolságból pedig a sisere gyerekiség követte egyre nagyobb csapatba verődve, kitarтоán a menetet, és gúnyolta, csúfolta könyörtelenül, a felnőtteket szajkózva, az öregasszonyt, aki a két szálfatermetű csendőr között úgy nézett ki, mint egy hajlott görbebot.

Statárium volt, a per mindössze két napig tartott. A tárgyalás nyilvánosan zajlott, évtizedek óta nem látott érdeklődés kíséretében. A két faluból tóduló nép már a kora reggeli órákban valóságos ostrom alá vette a törvényszék bejáratát. Óriási tülekedés zajlott a helyekért, mindenki be akart jutni a tárgyalóterembe. Tucatnyi rendőrt vezényeltek ki a rend fenntartására, a törvényszéki szolgáknak pedig szinte birokra kellett kelni a tömeggel, hogy egy kis helyet a közlekedésre biztosítani tudjanak.

A nép végül is megkapta, amire vágyott. Két napon át élvezettel merült a borzongató feszültségbe, közben ítélkezett: vádolta vagy védelmezte a szereplőket. Az öreg Feketénében magát az ördögöt látta, Feketét szánta, amiért a felesége belevitte a szörnyű bűnbe, pipogyaságát a háborúban szerzett légnyomásra fogta. Amikor Veron sírva, kezét tördelve, szemét a földre szegezve, zavarodottan az anyjára vallott, együtt sírt vele, és felmentette. Aztán amikor Gurályra került a sor, megállt a csend a levegőben, mert még a lélegzetét is visszafojtotta, nehogy egy szót elmulasszon.

„A fegyverszakértő szerint tizenöt-tizenhat lépés távolságból lőttem, én nem tudom. Biztos, hogy közel volt hozzám. Lőhettem volna korábban is, de az első körnél még nem bírtam. Amikor felbukkant, úgy elkezdett remegni a kezem, hogy hagytam elmenni. Nem vett észre, továbbment a csatorna felé. Tudtam, hogy nincs sok haladék, mindjárt felbukkan másodszor is, de arra gondoltam, az alatt a kis idő alatt összeszedem magam valahogy. Mégis, amikor újból megláttam, reszketett még a bensőm is, épp úgy, mint addig. Ő meg csak jött, egyre közelebb. Az villant a fejembe, hogy mindjárt túlmegy rajtam, és kezdődik minden előlről. És akkor, ott a domb mögött hasalva, arra vágytam, hogy legyen már vége. Meg akartam szabadulni. Amikor ismét szembe került velem, lőttem. Közvetlen közlről, egyszer. A fejére céloztam, a sörétek azonban a mellkasába fúródottak. Hangtalanul zuhant a földre. Odamentem hozzá, de nem mertem ránézni. Egy töltenyt kivettem a fegyveréből, és egy üres tizenhatost tettem a helyébe. Pár lépés után még kétszer visszatértem, és szólongattam: „Anti, élsz?”, de nem mozdult. Végül szóltam Feketének, aki a másik domb mögött várakozott, hogy

megcsináltam. Aztán bejöttem a faluba Veronhoz, hogy az egyezés szerint menjen a csendőrségre jelenteni a dolgot.

A megszabadulás érzése egy pillanatig sem tartott. Még hallottam a dörrenést, amikor a rémület elkezdte fojtogatni a torkomat. Attól fogva pedig, hogy láttam a földre zuhanni, el se tudom mondani, mennyire gyötört a lelkiismeret, és mennyire féltem. A temetésen olyan rosszul voltam, hogy majdnem összeesem. Ránéztem Illésre, és egy pillanatig azt hittem, őt látom, olyan kísérteties a hasonlóság köztük. Utána, akár az anyja, folyton vele álmodtam. Nem bírtam enni, nem mertem elaludni, nem volt se éjszakám, se nappalom. Borzadok magamtól, nem értem, fel nem foghatom, hogy vehették el ennyire az eszemet, hogy hagyhattam így megszédíteni magamat?”

Az ítéletet a második tárgyalási napon, este fél tizenegykor hirdette ki a statáriális bíróság. A gyilkosságot elkövető Gurály, a felbújtó Fekete és Feketéné kötél általi halált, Veron bűnrészességért tíz év fegyházra kapott. Az ítélet kihirdetése után a rögtönítélő bíróság kegyelmi tanácsa alakult át.

Ezerkilencszáznegyvenhárom december tizennyolcadikán, napra pontosan tíz hónapra Orosz Anti meggyilkolása után, megszületett a végső ítélet. Gurály és Fekete kegyelemben részesült, ítéletüket életfogytiglani fegyházra enyhítették. Feketéné nem kapott kegyelmet.

A kivégzést két óra múlva végrehajtották. Nyilvános volt az is, mint a tárgyalás, és a nép ugyanúgy taposta egymást, hogy a törvényszék udvarára beférjen, mint a tárgyalóteremben. Az egész olyan gyorsan zajlott le azonban, hogy az elől állók is alig láttak valamit. Feketénét csak addig, amíg a bitófa alá vezették. Teljesen zavarodott volt, arcát a zsebkendőjébe temetve jajgatott. Az ítélet felolvasása után pár pillanat alatt vége volt az egésznek: a kezét összekötötték, a hurkot a nyakába tették, és a hóhér máris jelentette, hogy a parancsot végrehajtotta. A testet lefektették, arcát letakarták, majd kilenc perc eltelte után a törvényszéki orvosok megállapították a halál beálltát. Abban a kilenc percben nem történt semmi.

Akasztott nyakából a kötél

Sklenár titokban tartotta, hogy akasztott ember nyakáról levett kötelet tart a sön-tés alatt. Évtizedeken át feküdt a pult mosogatója alá tuszkolt holmikkal, moso-gatószerekkel, szódapatronokkal, ottfelejtett üres slatinás palackokkal megra-kott belső polc takarásában, ahova már csak a lefolyó szifonjából kikanyarodó cső nyúlt le, hogy aztán elveszen a penészfoltos téglafalban.

Elhaló hangon nyöszörögte el ezt a titkot halála előtt a fiának, Vladónak a nyikorgó hangon szirénázó ócska Škoda sanitkában, úton a városi poliklinika felé. Vlado nem volt túl boldog, hogy az apja jelenetet rendez ahelyett, hogy hal-dokolna, szeretett volna túlesni az egészen mihamarabb, ezért beleegyezőn bő-logatott, amivel valójában nem azt jelezte, hogy érti, hanem, hogy siessen már az öreg, mondja, amit akar, aztán menjen mindenki a dolgára.

Addig azt hitte megússza, mert Jasná Horkán mindenkinek volt egy bizarr története, a legtöbben eleve örökölték egyet, rájuk szállt a családnévvel. A kör-nyező falvakban tartottak is tőlük. Minden Jasná Horka-i debil egy kicsikét, így mondogatták.

A műbőrszagú, békebeli sanitka majdnem szétesett útközben, zörgött, kon-gott a vacak karosszéria, rozsdafoltok kezdték ki itt-ott, a belső kárpitozás is sza-kadozott már, ki volt törve a kesztyűtartó ajtaja és nagy darabok hiányoztak a belső zárák műanyag kallantyúiból. Le-lekopott már a raktérben kialakított be-tegfektető ablakairól a tejszínű borítás, így be lehetett látni. Régi, orrmotoros Škoda 1203-as kisbusz volt, az elejéről hiányzott a Škoda-manófej, kerekeiről meg a tárcsák, persze lehet, hogy azok már gyárilag sem voltak rajta, Vladónak erről jutott eszébe, hogy soha egyetlen sanitka kerekein sem látott még tárcsákat, pedig ez a modell elég gyakori volt, mióta a mentőszolgálatnál rendszeresítet-ték, vagyis legalább tizenöt, de lehet, hogy húsz éve. Vlado próbált visszaemlé-kezni, mikor látott először 1203-as Škodát, de nem tudott, egy forró nyári nap ugrott csak be neki, amikor még gyerekként látott egy vadonatúj példányt, csil-logó vöröset. Száguldott a kukoricatáblák mellett, ő pedig rohant utána, amíg csak bírta, mert sosem látott még olyan szépet, olyan idegent és izgalmat előt-te Jasná Horkán, ahonnan nem is tette ki soha a lábát. A legközelebbi városba is csak akkor mentek a helyiek, ha nagyon muszáj volt valami hivatalos dokument miatt eljárni, meg olyankor, ha például haldoklás ürügyén a klinikára kellett va-lakit sürgősen szállíttatni.

Vlado ismerte a régi babonákat, meg sem lepődött apja vallomásán, de az öreg Sklenár az utolsókat rúgta már, szorította Vlado kezét erősen, és nyögdé-cselve azt is elmesélte, hogyan jutott a kötélhez, hogy a szőke nemec milyen ar-cot vágott, ahogy himbálózott kékülő fejjel, hogy addigra már megbánta bizto-san, így mondta Sklenár. Vlado némán kihámozta kezét az apja szorításából és

hátrébb húzódott. Később nem is értette magát. Nem hatotta meg különösebben az eset. Ha így történt, hát így történt, nem nagy kunszt, tettek már rosszabbat is emberek, mégsem dőlt össze a világ. De akkor zavarában lenézett a rozsdamarta sanitka padlójára, majd kiválasztott egy pontot a botaskiján, ahol a varrás felfeslett, és lógott egy darab műbőr, azt nézte. El is gondolkodott rajta, hogy ezeket a botaskikat nem lehet egy nyárnál tovább hordani, mert hamar felfeslik a cérna, amivel az összeillesztett műbőr lapokat levarrják, és akkor már akár ki is lehet vágni a kukába úgy, ahogy van, mert akkor pár nap alatt kiszalad a cérna a varrásból, és kilyukad a cipő. Mire Vlado észbe kapott, az öreg Sklenár már elhallgatott, félrebillent a feje. A sanitka is elhallgatott, kikapcsolták a szirénát, ami addig is teljesen feleslegesen vijjogott, csak a sofőr élvezte, hogy használhatja, köhögve, zörögve búgtak tovább a kihalt utakon, melyeket kapkodva építettek, és hamar tönkrementek annak ellenére, hogy alig járt rajtuk gépkocsi. A repedéseket, kátyúkat kátránnyal javították, nagy fekete foltok éktelenkedtek az utakon, melyek nyáron fekete pocsolyákká olvadtak.

Vlado még aznap elővakarta a söntéspult alól a kötelet, vastagon belepte már a szürke por, ragacsos volt a sörhab- és borfoltok miatt, ökölnyi porcsomók, penészdarabok tapadtak hozzá. Elszórt aprópénzek gurultak elő a kötéllel, értéktelen, oxidálódott pléhkorongok. Nem szívesen ért hozzá, pöckölgette egy darab fával, végül újságpapírral fogta meg, testétől távol tartva, undorodó grimaszokat vágva vitte el a kukáig. Az esteiben kibomló folyóirat betakarta a szemétkupac tetején landoló, megfeketedett kötelet. Az aznapi címdalonn a csillaggal díszített, távolodó tank legénysége integetve búcsúzott, fejükön is csillagos kincstári usánka, arcukon kedves, elnéző mosoly, az a fajta, amit csak fegyveres ember arcán látni, ha fegyvertelennel áll szemben.

Vlado, akit szinte azonnal Sklenárnak kezdett szólítani mindenki, mihelyt az apja meghalt, megérezte a pillanat súlyát, nézte a szürke újságképen távolodó tankokat, az újságpapír alól kilógó penészes kötél darabot, így változik a világ, dűnnyögte magában, pár másodpercre el is vészett tekintete a Jasná Horka fölé magasodó hegyek között, majd eszmélt, hogy egy bűzölgő kuka felett ácsorog, megrázta magát, és többet nem is gondolt a dologra. Csak a következő hónap végén, amikor rovincsot tartott, és kijött a húsz százalékos deficit, akkor kicsit megborzongott, folyt a hideg veríték a hátán, de persze nyugtatgatta magát, hogy ez csak egy régi, ostoba babona, meg a késő nyári hónap, amikor kevesebb bor fogy.

Sklenárék híresen babonások voltak. Vlado nagymamája, Boženka Sklenárová, aki a háború óta gyászolta a nagypapát, ismert minden babonát és hiedelmet, az öregebbek máig összejártak vele megbeszélni a jó és rossz ómeneket. Az özvegy Sklenárová nem messze lakott a temetőtől az ulica Cintorínskában. Amikor meghalt, csak át kellett vinni a szomszédba, holmit is alig hagyott maga után, pénzt pont a temetésre eleget, nem sok munka volt vele. Sklenárovát külön kérésére ide temették, pedig a fenti vég temetőjét már nem használták hosszú évtizedek óta a temetőkapu ijesztő, halálfejes fafaragványai miatt, amiket valami faluba tévedt idegen készített. Sklenárová ablakai a temető ápolatlan fakelesztjeire, a rajtuk megtört arcvonásokkal égre tekintő gipsz Mária-reliefekre és a fenti vég templomának magányosan ácsorgó tornyára néztek. A háza zömök, hegyi gerendakunyhó, fakó barnára szikkadt az évek alatt, takaros faragványok

díszítették, magas fakapu zárta ki a külvilágot, nem engedett belátást az udvarra, mint minden háznál Jasná Horkán. A ház két lőrésmeretű ablakán alig jutott be fény, volt két szobája, az egyiket soha, a másikat is csak télen használta, amúgy idejét főleg a nyári konyhában töltötte a vaskályha mellett, ahol télen-nyáron főtt kukorica és émelyítő szalonnaszag terjengett. A szomszéd Štrofekovával nem voltak jó viszonyban, mert Štrofeková tagadott mindenféle babonát és régi hiedelmet, az Istenben sem hitt, csak a szabályokban meg a szövetkezetben talán, bár azon is tudott volna még mit javítani, ha kérték volna rá. Sklenárová viszont boszorkánynak hitte Štrofekovát, ezért ha tehetette, kerülte. Elég okot adott a félelemre, hogy Štrofeková anyja, nagyanyja, dédanyja és ükanyja, sőt maga Štrofeková is alig egy-két év házasság után özvegyültek meg, ráadásul életük végéig gyászolták éjszín ruhában a férjeiket, olyan volt az egész família, mint egy csoportkép valami rémmeséből. Így aztán Sklenárová nem sokat mozgott az udvarán kívül. Elvult a gallyseprűivel, naphosszat azokat készítette, halmokban álltak a háza mellett. A legjobb fagyalágakkal dolgozott, és konzervet használt a gallyak összeszorítására, közepes méretű löncshúsosot, amiről sokszor a papírt sem áztatta le, azzal fogta össze a seprű tövében a barna szálat. Mondogatták, hogy a módszert maga Sklenárová találta ki, mindenki más tőle tanulta.

Szóval Sklenárová minden hiedelmet ismert, akkor is azonnal mindent megértett, amikor az árnyékszékből kellett kihalásznia a falu egyetlen cigány párocskájának nőtagját, Tomáš bácsi feleségét, Tomáš nénit, aki egy háború előtti rendelkezés miatt kapott férfinévét. Az állam ekkoriban háromszáz koronát fizetett minden szülőnek, ha az államfő után nevezték el újszülötteiket, így aztán hamar megszorodtak a Tomášok az országban. Hajszálon múlt, hogy Sklenárová nem ganajozta nyakon Tomáš nénit, mert a kora hajnali órában, amikor reggeli székelését végezte volna, még fáradt és tompa volt, öregkorára meg a hallása is bizonytalanabbul szolgált. Már a deszkákon ücsörgött, melyek mindig nyirkosak voltak, mint minden egyes pottyantósban, mert a férfiak vizelni is a budikba jártak, az udvar mégsem arra való, ott nem lehet. Sklenárová özvegy volt ugyan, de neki is jutott a nyirkos deszkákból a fia és unokája révén. Ülepét a lyukra tapasztva ült már a keserédes szagú bódében a faragott nyílásokon gyéren beszűrődő hajnali fényben, amikor Tomáš néni nyafogását lentről, a pottyantós előrelátóan mélyre ásott latrinájából meghallotta. Tovább növelte a bajt, hogy Tomáš néniéket nem hiába hívták Nyafogósoknak, nem bírtak egy értelmes hangot sem kiejteni, összevissza, nyafogva-szörcsögve beszéltek, sokak szerint azért, mert elitták az eszüket. Ittak mások is rendesen Jasná Horkán, de Tomáš néniéknél sosem láttak mást, csakis nova bort, ők maguk termelték a szőlőt, így jutottak alkoholhoz, azt meg a rossz nyelvek már régóta mesélték, hogy a nova bora mérgező, szétmarja az embert, hogy a végén kiszarja a saját beleit, de előtte megbolondul tőle. Persze mások meg azt mondták, hogy nincs is jobb szőlő, kibír mindent, a nova maga az élet.

Amikor lemosták Tomáš nénit akkor is elviselhetetlen volt a bűz, ami körülötte terjengett, állt szerencsétlenül, derékig szarfoltosan, a két Sklenár, Boženka fia és unokája, akik időközben megjelentek, fogták az orrukat, mintha nem is az ő felmenőjük bélsara lenne az, aminek a szaga terjengett a levegőben legalább

kétszáz méternyire. Sklenár azért sajnálta Tomáš nénit, le is intette fenyegetően a fiát, aki röhögött tele pofával. Adott egy üveg jóféle pálinkát Tomáš néninek, inkább ezzel csillapítsa le Tomáš bácsit, és ne folyamodjon ilyen durva fortélyokhoz. Ekkor már legalább száz éve senki nem próbálta más asszonyok aszalt szarával lecsillapítani dühöngő férjét.

Sklenáréknak rosszul ment a háború alatt, persze a háború alatt mindenkinek rosszul ment, de Sklenáréknak különösen, mert a férfiak a hegyekben partizánkodtak, vagy elhurcolták őket, a nők meg nem nagyon mentek kocsmába. Sklenáréknak jóféle és olcsó boruk volt, nemhiába vásároltak a szomszéd falvakból is tőlük, no meg persze azért is, mert nem csak novát tartottak. Ha néha-néha megjelentek a vörösök vagy a nemecek, azokat ingyen kellett itatni, pontosabban az ingyen borért cserébe nem lötték fejbe az öreg Sklenárt, Vlado nagyapját. Volt tehát fizetség a borért, maga az élet, csak az meg minek, ha nincs miből megélni, mondogatta az öreg Sklenár és a pokolba kívánta az egészséget, vörösökkel, nemecekkel, partizánokkal együtt, akik egy év alatt legalább háromszor kergették ki egymást a Jasná Horka-i hegyekből. Ilyenkor megjelent egy csapat egyenruhás ember, holtrészegre itta magát Sklenárék borával, és felpofozott néhány öregsége miatt be nem sorozott falusit. Aztán jó darabig nem látták nyomukat sem, csak egyre hangosabbak lettek a durrogások és robbanások a hegyekben, egyre több halottat láttak a fák között a hóban azok, akiket az erdőbe vetett a dolguk. Végül egy hosszú és különösen nagy csatazajjal járó éjszakát követő reggelen egy egészen másik csapat érkezett a faluba, más egyenruhában, más nyelven beszélve, és rendszerint holtrészegre itták magukat Sklenárék borával, felpofoztak néhány öregsége miatt be nem sorozott falusit. Ha nagyon lusták voltak, akkor nem fáradoztak azzal, hogy találjanak maguknak valakit, magát Sklenárt verték el. Számolgatott is eleget, a hordókat és palackokat, a várható termést, hogy megjósolhassa, meddig tarthat a háború. Amíg van bor, addig élnek túl ők is.

– Joj, Boženka! – mondogatta sírós hangon a hozzá képest illetlenül fiatal Sklenárovának az ilyen számfejtések után.

– Még másfél évig tarthat ez a rapli, talán még másfél évig kibírjuk így – mondogatta. Komolyan utánajárt, mindent beleszámolt.

Volt még öt darab ászokhordója, ebből kettő tele novával, kettő muskáttal, még egy pedig frankovkával. Számolt a napi fogyasztással, a portyázó nemecekkel és vörösökkel, az ingyen italozásokkal és a saját célra szánt mennyiséggel. Nem volt nála jobb számoló, nem használt papírt a kocsmában sem, fejben tartotta mindenki aznapi fogyasztását decire, koronára pontosan, előleget és tartozást, meghívást és viszontmeghívást beleszámolva, a komplett standolás ott volt a fejében halierra pontosan abban a pillanatban, hogy kikiabálta a zárórát.

Úgy százötven hektót veszített, a háza alatti kispince öt hordóját leszámítva a teljes vagyonát, amikor a prэшázat a Žabia hora felett találat érte. Katonák akartak betörni a prэшáz alatti pincébe, részegen azzal szórakoztak, hogy ráhajtottak tankkal a meredek hegybe vágott pincebejárat boltívére, de a kemény terméskő az istennek sem engedett, a boltívben összepréselődve egyre erősebben tartották egymást a kődarabok. Ezért aztán egyszerűen belőtték a pinceajtót, mögötte tíz-ásznoknyi bor ácsorgott, nyolc nova és két muskát, mindegyik vagy tizenöt-húsz

hektó, meg némi borovička pálenka, de Sklenár csak a vén ászokhordókat bánta, mert a katonák tankja kirobbantotta mindet. A prэшáz alatti alagútszerű pincében roppanva szakadtak szét a hordók tölgyfa dongái, visítva engedtek, pattantak az abroncsok, mint egy kisebb kuvasz elfojtott vakkantásai, olyan hangot adtak, és fülrepesztő zajjal robbanva fröccsent szét több mint százötven hektó bor, habot vetve dobálta a tölgyfa törmeléket. A löveg robbanása mögül sisteregve csaptak ki a borhullámok, szétlökték, ami megmaradt a vasalt tölgyfa lapból a bejáratnál, okádta sugárban a bort a hegyoldal. Fel is buktak a részeg katonák, csúsztak a gatyájukon lefelé, bukdácsolva a sodró borárban egész a sziklaperemig, ahonnan már meredekebben zuhant a sziklás-köves hegyoldal a Žabia Horáig. Ez még csak a kisebb baj lett volna, de a tank is félszegen ácsorgott a hegyoldalon, részegen vezették oda, a fél lánctalp a levegőben lógott, a többi része csálén, felfutva a pincebejárat boltíves dombjára. A másik oldalon meg laza, porló földbe kapaszkodtak a fogas fémlemezek, hamar kimosta alóluk a talajt a kizúduló áradat, billent egyet az irdatlan jószág, horkant alatta a puha föld, és nem volt megállás. Elég volt pár métert csúszni a szőlősor oldaláig, a sziklák pereméről hamar lesodorta a lendület, és a tank recsegve-ropogva csúszott egész a Žabia Horáig, a hegyoldal aljáig. Közben csilingelt körülötte a nova a szikrázó napfényben, habos tarajokat vetett a borpatak mindenfelé, árkot mosott a hegy oldalába, majd elterült a Žabia Hora-i elágazás földútján, mint egy hatalmas köpés, könnyű, foszladozó habfoltokkal a tetején. Sklenár bosszújának hívták csak az esetet a helybéliek, persze öröm volt az örömben, hogy a részeg katonák dühükben tarajosra bombázták a hegyoldalt, lőttek, amíg volt mit, szórta a sovány földet szét a sok robbanás, egymás után dőltek össze a prэшázak és pincék.

Így Sklenár csak azzal a borral számolhatott, amit a kocsmája alatti pincében tartott, meg azzal a kevéske terméssel, amit egy épen maradt kölcsőnpincében elő tudott állítani az épen maradt szőlőjéből, ami nem volt túl sok. Erősen deficit volt tehát a rendelkezésre álló bormennyiség, rimázkodott is erősen az öreg Sklenár mindenféle isteneknek, földanyának, aki csak eszébe jutott, hogy érjen véget egy-két éven belül a háború. Úgy lett, bár ő már nem élte meg, elvitte a szíve, nem bírta már a feszültséget.

A kisebbik Sklenár még a hegyen volt akkor, több bomba hullott, mint előtte bármikor, ide-oda kergették egymást a katonák a fák között, a kis Sklenár is futott ide-oda, és imádkozott keményen, hogy csak élje túl, más nem nagyon érdekelte. Ha azt látta, hogy a katonák jobbra futnak, ő is azt tette, ha rohamoztak, úgy csinált, mintha rohamozna, persze azt is látta, hogy körülötte mindenki csak úgy csinál, minden támadás egyetlen hatalmas álroham volt, és a másik oldalon is csak színjáték zajlott, a kis Sklenár talán még élvezte is volna, ha nem röppen el néha a feje közelében egy-egy igen valós lövedék. Arra gondolt, hogy akár össze is ülhetnének pálenkázni meg kártyázni, másra már úgy sem volt senkinek ereje, mindenkire ólomként nehezedett a fáradtság, ő is csak nagyon lassan, hosszú percek alatt volt képes a vállához emelni a puskát, hogy leadjon egy-egy lövést vaktában. Csak olyankor vigyázott, hogy hova céloz, ha valami idióta nemec odavonszolta a seggét a puskacsőve elé, na olyankor jól fölé lőtt.

Nem is szennyezte volna be a kezét, ha nem jön a hír a faluból, hogy meghalt az apja, mert akkor Sklenár iszonyú haragra gerjedt, meggyűlölt minden-

kit, aki körülötte állt, merthogy az apját a háború vitte el, nem a szíve, a szíve az vert volna még húsz évig, ha nincs a háború. Ezért aztán onnantól kezdve pontosan célzott, nem érdekelte a fáradtság sem, mintha újjászületett volna, vitte a harag, két nap alatt több nemeceket szedett le, mint a többiek addig összesen, ijesztő fintorba rándult az arca, akárhányszor csak nemeceket látott, pedig ha úgy istenigazán belegondolt, vastagon leszarta ő a nemeceket, sőt egy kicsit az apja halálát is, csak éppen kitört belőle a feszültség. Nem érdekelte a golyózapor sem, ment előre, lőtt és lőtt, és ha már nem tudott lőni, akkor az apjától kapott kisbaltát vette elő, csurom vér volt már a második nap délutánjára a kabátja, az arca, és a hajából is alvadt vérdarabok csüngtek, kerülték is a többiek, mondogatták, hogy bedilizett teljesen a Sklenár, mit gondol, hol van, mindennek van azért határa.

Aztán a nemecek elkezdtek visszavonulni, a partizánok nem is nagyon törték magukat, inkább csak pálenkáztak, kivéve Sklenárt, aki ment, mint egy veszett kutya a nemecek után. Kapaszkodott felfelé a hegyen, ment már le a nap, még átbuktak a fénycsóvák a hegytetőn és bevilágítottak a fák közé, nem lehetett elkülöníteni a havon a vért a nap vörös fényétől, mintha minden csupa vér vagy mintha minden csupa napfény lett volna, Sklenár meg is állt, lihegve nézte a napfénytengert a havon. Ekkor recsegés, ropogás támadt nem messze tőle, arra fordult, megindult a hang irányába. Az egyik ágon egy fiatal szőke nemece himbálózott, épp csak ellökhette magát a fatörzstől, nyakában vastag kötél hurka feszült, kékült az arca, rángatta a lábait, úgy festett a lemenő nap fényében, mint egy vörösre festett szalmabábu, amit rángat egy bábjátékos a magasból.

Sklenárék kocsmapultja alatt jó negyven éve ott feküdt a kötél, régi hiedelem volt ez, a hóhéroknak régen fizettek is a hiszékenyebbek rendszeren az ilyenért, mert a babona szerint, ha akasztott ember nyakából levett kötelet tesznek a kocsmapult alá, akkor jobban fogy az ital. Vlado nem is tudott a kötélről, csak pár öreg falusi sejtette, de ők is csak úgy ismerték az esetet, hogy Sklenár az utolsó pillanatban levágta a kötélen vergődő nemeceket.

Az öreg Sklenár utolsó erejével elmesélte az igazat Vladónak, hogy a fiatal nemece már az elrugaszkodás után azonnal megbánhatta a dolgot, és hogy hiába nézett könnyörögve Sklenár felé, az csak állt némán a véres hótengerben és várt, míg a nemece teste elernyed, és többé nem mozdult.

Vlado, akit mindenki azonnal Sklenárnak kezdett szólítani, amint apja halálhíre elterjedt, nem tudott mit mondani. Csak felváltva nézte a vén sanitka padlóját meg a lábán az elnyúlt botaski műbőr varrását, mondott volna valami olyasmit, hogy nem is akkora tragédia, hogy van ez így néha, de érezte, hogy ez most rosszul hangzana, ezért inkább megvárta, míg az öreg elhallgatott és a városi poliklinika felé tartó sanitka kikapcsolta a szirénát.

„AZ EMBERI TUDAT FANTASZTIKUS, DE NEM UNIVERZÁLIS”

Goretity József beszélgetése

Goretity József: – *Ljudmila Jevgenyjevna, nemrégiben jelent meg magyarul az ön utolsó könyve – és ez már a hetedik volt. Az első 2003-ban látott napvilágot. Vagyis hat-hét év alatt hét könyvét adták ki Magyarországon. Hogyan éli meg a kötetei ilyen jelentős magyarországi sikerét?*

Ljudmila Ulickaja: – Már majdnem válaszolt is a kérdésre. Természetesen nagyon örülök, hogy Magyarországon ilyen sikeres vagyok. És nem tudom, hogyan alakult ez így. Azt hiszem, jórészt a kiadó érdeme, vagyis Morcsányi Gézáé: jól szervezett munka, a szerző megfelelő tálalása, és bízunk benne, hogy maga a szerző sem rossz. De mégis, egészen elképesztő, hogy mennyire másként zajlik ez minden országban. Minden országgal sajátos viszonyom alakult ki. És azt kell mondanom, Magyarországgal nagyon jól sikerült ez a kapcsolat.

– *Azért is kérdezem ezt, mert mint nyilván tudja, Magyarországon és a volt szocialista országokban a rendszerváltás után az orosz szerzőknek nem volt túl lelkes a befogadásuk. Mit gondolt erről a helyzetről?*

– Az nem kifejezés, hogy rossz volt a befogadásuk! A politikai változásokat követően Kelet-Európa egy évtizeden át zárt terület volt az orosz irodalom számára. Az én munkáimat a 90-es évek elején kezdték kiadni, és azonnal fordítani is kezdték különféle európai nyelvekre. Pontosabban, a körülmények elképesztő alakulása folytán az első publikációm francia nyelvű volt, és csak azt követően jelentem meg oroszul. És az első tíz nyelv, amelyre lefordították az írásaimat, nyugat-európai nyelv volt. Csak egy évtizeddel később kezdték el fordítani a műveimet Kelet-Európában is, de meglehetősen lassan, nagyon óvatosan. Az utolsó dolog, amire nagyon büszke vagyok, hogy a balti országokban is. Vagyis ott, ahol az emberek a legkevésbé hajlandók az orosz jelenlét bármiféle nyomait is feleleveníteni. És az a körülmény, hogy Lettországon, Litvániában, Észtországban elkezdtek kiadni a könyveimet, véleményem szerint nagyszerű kulturális tény. Mert ez azt jelenti, hogy a kulturális tér és a politikai tér mégiscsak két különböző dolog. Engem nagyon kellemesen érint, hogy vannak olyan emberek, akik a könyveket nem politikai, hanem kulturális megfontolásból olvassák, nem felsőbb parancsra, nem állami követelésre, hanem csupán a könyvek minőségéből kiindulva és a saját érdeklődési körüknek megfelelően. Márpedig ezt elérni nem könnyű feladat. És mindez számomra a leginkább a Magyarországgal kialakult kapcsolatban mutatkozik meg, hiszen az, hogy megkaptam a Budapest Nagydíjat, annak a jele, hogy végre kikerültünk abból a helyzetből, amit – azonnal megtalálom rá a megfelelő kifejezést – talán politikai hipnózisnak lehetne nevezni. És most visszatérünk a kulturális térbe, mint minden más normális, civilizált ember. Ez egészen nagyszerű érzés, mert annak ellenére, hogy orosz író vagyok, nagy szeretettel fogadják itt az írásaimat. Nagyszerű dolog ez azért is, mert hiszen a tankokra nem csak önök emlékeznek, hanem mi is. És ezek a sebek, ezek a heggek megmaradtak mindkét ország testén. Más kérdés, hogy ilyen helyzetben a szenvedő félnek mindig sokkal inkább igaza van, mint annak, aki a traumát okozza. Azt hiszem azonban, hogy azok a katonák, akik

'56-ban itt lövöldöztek, a lelkükben nagy fájdalommal távoztak innen. Azok közül a katonák közül már sokan nincsenek életben, az idő múlik, a budapesti házak falai pedig még mindig őrzik a golyónyomokat. És az, hogy Budapest városa díjat adományozott nekem, nagyszerű tanúsága annak, hogy mi is, önök is normális, az ideológiai nyomás alól felszabadult embereké válunk.

– Ez a véleménye szerint azt jelenti, hogy a kelet-európai országokban kulturális fejlődés tapasztalható?

– Ez azt jelenti, hogy mindannyian fejlődünk: a kelet-európaiak is, az oroszok is, és megteremtődik a lehetősége az előítélet-mentes, őszinte párbeszédnek. Tudja, jól emlékszünk még azokra az időkre, amikor az egész népnek előírták, mit olvasson, mit ne olvasson. És csak a szellemileg független emberek, akikből sem önöknél, sem nálunk nem volt túl sok, tudtak a saját „tananyaguk” szerint élni. Még az a tananyag is közös volt. Ez a mostani helyzet azt mutatja, hogy a világ bizonyos értelemben meggyógyult, normálisabbak lettünk. Személy szerint én rossz viszonyban voltam a szovjethatalommal, már családi okok miatt is. Úgyhogy én nem a peresztrojka embere vagyok, nekem nem volt mit „átépítenem”. Annak idején mindkét nagyapám ült, a családunk a szovjethatalmat nem fogadta el, de hát a szovjethatalom létezett. És amikor saját belső ellentmondásai következtében szétesett, sok ember úgy érezte, alkalmazkodnia kell az új időkhöz. Kiderült, hogy a szabadsághoz csak kevesen képesek alkalmazkodni, mert az nagyon bonyolult dolog. Úgyhogy ezek az emberek az új időket egyszerűen elszalasztották. A szovjethatalom kimúlása utáni boldogság, eufória nem változott át valami minőségi dologgá, mint ahogyan azt sokan gondolták. Mert ami lett, az természetesen új, de nem valami isten tudja, milyen felemelő. Úgyhogy én nem a politikában, hanem a kultúrában bízom. Mert a politika lehet jobb, lehet rosszabb, tetszhet jobban, tetszhet kevésbé, de inkább kevésbé... Mindenesetre mára a politikai és a kulturális szféra jobban szétvált egymástól. A művelt embernek marad így egy kis terület, ahol megpihenhet, olyan terület, amilyen a szovjet időkben nem volt. Nem sok ember van, aki ezzel élni tud, de mégiscsak van.

– Nemrég az egyik interjújában a következőt mondta: a mai társadalom bizonyos értelemben infantilis. Mit ért ez alatt?

– Tudja, lehet, hogy ebben nincs is igazam. Emlékszem, persze, hogy ezt mondtam – és nem vagyok ezzel egyedül. A következő példát tudnám hozni erre: valamikor a XIX. század eleji Oroszországban volt egy kifejezés: az „archív ifjak”. Puskin kortársaira, a vele egyívású fiatalemberekre mondták, akik tizennyolc éves korukban, amikor tanulmányaikat befejezték a líceumban, állami szolgálatba álltak. Az állami szolgálat eszméje akkor még nem tűnt el teljesen. Ezek a fiúk huszonöt éves korukra miniszterhelyettesek, miniszterek lettek. A nemzedékük elképesztően gyorsan felnőtté vált. Nem tudom, miért, mi lehetett ennek az oka – a kérdés inkább szociológusokra és pszichológusokra tartozik. A mai emberek viszont elképesztően lassan, későn válnak felnőtté. A biológia ismer olyan lényt, mint az ambystoma vagy axolotl. Ez nem kifejlett lény, szaporodni azonban képes, teli van gonádokkal, de még nem kifejlett lény. És ez a lény, amely készen áll a szaporodásra, és tulajdonképpen csak ezzel foglalkozik, de nem jutott még el a kifejlettség állapotáig, számomra a mai nemzedék metaforájává vált. Azok az emberek, akik nem érték még el szellemi és pszichológiai kifejlettségüket, olyan élethelyzetekbe kerülnek, amelyekben meg kell oldaniuk az élet nagy kérdéseit, irányítaniuk kell a világot. Úgyhogy olyan érzésem van, hogy a világot nem teljes értékű felnőttek irányítják, hanem, mondjuk, azok a srácok, akik kint fociznak az udvaron. És hirtelen kezükbe kapják a világ irányításának teljes jogát, miközben számukra a legkedvesebb foglalatosság, hogy lökdösdöndnek a folyosón, és összemérik az erejüket. Nem azt mondom, hogy ezek a srácok rosszak: lehet, hogy jók, lehet, hogy rosszak. Csak éppen nem felnőtt férfiak. És az az érzés, hogy a világot nem felnőtt férfiak irányítják, mindenképpen megmaradt bennem. Le-

het, hogy ez a dolog összefügg a mai világnak azzal a mániájával, hogy mindenki fiatal akar maradni, mert sohasem volt még ilyen nagy vágy a fiatalság megőrzésére, arra, hogy ezt a közös mitológiát átvigyük az életbe. Hiszen az életelixír, a fiatalító szer, amely mindig ott szerepelt a mesékben és a mitológiákban, mára mintegy realitássá vált. Az emberek mindenféle titokzatos szereket szednek be, amiktől valóban fantasztikusan fiataloknak néznek ki. És a vágy, hogy maradjunk meg fiataloknak, pszichológiailag is hat, mégpedig úgy, hogy az emberek nem válnak valóban felnőttekké. Csak éppen az, amit „bölcse öregnek” neveztek egykoron, az nincs meg manapság.

– *Ha jól tudom, véleménye szerint a társadalomban zajlik egy másfajta folyamat is. Ezt ön a nők maszkulinizálódásának és a férfiak feminizálódásának nevezte.*

– Mint tudja, én eredetileg biológus vagyok, és a biológia iránti érdeklődésem nem szűnt meg egészen. Körülbelül másfél évvel ezelőtt találkoztam egy hajdani kollégámmal, aki velem ellentétben megmaradt genetikusnak, régóta Amerikában él, és a nemiség genetikájával foglalkozik. Elmondta nekem roppant érdekes elméletét, miszerint a nemiség meghatározásának három szintje létezik. Az első a kromoszómák szintje, amelyet ma már mindenki ismer, a második a hormonális szint, amelynek révén a nemiség hormonális meghatározottsága megy végbe. És itt már megfigyelhető bizonyos keveredés: van olyan egyed, aki a kromoszómái szerint férfi, hormonálisan viszont nő. És ezzel a keveredéssel már találkozhatunk az életben is. És a nemiség meghatározásának harmadik szintje a mentális szint. Ez már magasabb rendű idegrendszeri működés. És ennek is megvan a maga biokémiája, megvannak azok az anyagok, amelyek működésbe lépnek. Ugyanakkor e három szint mégiscsak létrehozza, durván szólva, az előfeltételét annak, hogy nem két nem létezik, ahogyan azt gondoljuk, hanem nyolc. Valószínűleg minél többet tud meg magáról az ember, annál jobban elcsodálkozik. Természetesen mindez nem bizonyított tudományos teória, hanem csak hipotézis, amely azonban szerintem nagyon érdekes. Mindazt, amit eddig az életben tapasztaltunk, két alapvető modell alapján képzeltük el: az ideális férfi a szupermen, az ideális nő pedig, mondjuk, a „szépséges hölgy” vagy a „szépséges nőstény” – nem tudom, ma melyik felel meg inkább a valóságnak. Valószínűleg inkább a „vámpírnő”, eltúlzott nőiséggel, nagy mellekkel, karcsú derékkal, egyszóval olyan másodlagos nemi jelleggel, amely semmiféle kétséget nem hagy. És ez a két modell, úgy tetszik, mindenkinek megfelelt, mindenki elfogadta. Manapság azonban sok olyan emberrel találkozunk, akik nem akarnak e séma szerint élni. Ennek jelét láthatjuk például az unisex divatjában (a férfiak és a nők hasonló öltözékben: sportcipőben, pólóban, farmerban járnak). Megjelennek olyan emberek, akik nem akarják hangsúlyozni a nemi hovatartozásukat. A nő nem akar abszolút nősténynek látszani, mint ahogyan a férfi sem akar abszolút hímnnek. Sokkal visszafogottabban juttatják kifejezésre nemi hovatartozásukat. Ez persze egyelőre csak bölcész okoskodás. A biológusok, az endokrinológusok azonban valóban tudják, hogy az ember hormonális összetételében valami érdekes folyamat zajlik: a férfiaknál például csökken a tesztoszteron szintje. Vagyis valamiféle kiegyenlítődés megy végbe. Tudjuk, hogy a férfi és női hormonok minden emberben megtalálhatók, a lényeg a részarányukban van. És ezzel a részarányval manapság valami nagyon érdekes történik, mégpedig intenzíven. Egyáltalán, az emberi fajjal kapcsolatban valami intenzív változás megy végbe. Éppen csak az emberi élet nagyon rövid, így ezeket a folyamatokat nem tudjuk megfigyelni, statisztikai adatokra és hosszú távú prognózisokra van szükségünk. Mindenesetre nekem már régóta megvan ez az érzésem, és biológus barátaimmal szoktam is erről beszélgetni, hogy vannak olyan időszakok, amikor a biológiai folyamaton belül hirtelen és erőteljes változások mennek végbe. Úgy látszik, az emberi faj valamely felgyorsult fejlődési fázisba lépett. Ez, természetesen, az evolúcióval áll összefüggésben. A mai gyerekek például borzasztóan nem hasonlítanak ráink: pillanatok alatt elsajátítják a mindenféle gépek működtetését, sokkal fogékonyabbak az efféle tu-

dományra, mint mi. Egy hároméves gyerek minden további nélkül odaül a számítógéphez, bekapcsolja és használja, miközben nekem ehhez hosszas tanulásra volt szükségem. Vagyis valami történik az ember fejével, a magasabb rendű idegrendszeri működésével. És van még egy unikális jelenség, ami mindez ideig nem volt: a chipek. Vagyis hogy az embernek reális esélye nyílt arra, hogy befolyásolja a genetikáját. Ez egyelőre nagyszerű dolog, hiszen vannak olyan genetikai betegségek, amelyeknek gyógyítása valamilyen chip beültetésével elérhető. Ráadásul ez igen megnöveli az ember lehetőségeit, hiszen bele lehet ültetni olyasmit, ami természetből fogva nem volt meg benne. Egy ilyen eszközzel létrehozott lény ma még persze a tudományos fantasztikum körébe tartozik, de mindez már itt van a kertek alatt. Ez viszont már borzasztó, halálosan félelmetes... nem is tudom, Stanisław Lem vázolta fel ennek a jövőnek bizonyos projektjeit. Meg még talán H. G. Wells. De nem is, Wells el sem ment idáig. Szóval, borzasztóan érdekes időszak ez, borzasztóan érdekes. Lehet, hogy nem válaszoltam a kérdésére, mindenestre elbeszélgettünk egy számomra roppant érdekes témáról.

– Önt hallgatva egyáltalán nem csodálkozom az egyik ismerősim véleményén, aki egyszer azt mondta nekem: „Látod, olvasom Ljudmila Ulickaja könyveit, és az az érzésem, hogy egyáltalán nem olyan problémákkal foglalkozik, amelyeket tisztán orosz problémáknak lehetne nevezni, sokkal inkább általános emberieknek.” Mennyiben tartja magát orosz írónak?

– A helyzet az, hogy az orosz nekem az egyetlen nyelvem. Az egyetlen nyelv, amelyen ki tudom fejezni a gondolataimat. És rettentően szeretem ezt a nyelvet. Persze könnyű szeretnem, hiszen másikat nem tudok. Ezért természetesen orosz író vagyok. Más kérdés, hogy manapság eljutottunk egy olyan határhoz, amikor a nemzeti kérdést nagyon is alaposan szemügyre kell vennünk, és egészen új szemmel kell tudnunk nézni rá. Mert a világ nagyon kicsi lett. Hatalmas országokban éltünk, amelyek egész kozmoszt, egész világot jelentettek, és mindent magukba foglaltak. Voltak persze szomszédaink, akik kicsit zavarták az életünket ebben a hatalmas térben. De valahogy kezelni tudtuk a határ menti konfliktusokat. Mára a világ morzsányi lett. És ha az emberben nem ébred fel valamely új tudat, akkor nagyon nagy rá az esély, hogy rettentő kegyetlen, kölcsönös öldöklés fog kezdődni. Látjuk is ennek az előfeltételeit. És ami a legszörnyűségesebb: óriási katonai potenciál halmozódott fel. Éppen ezért a kérdés megoldása roppant sürgető: képes lesz-e az emberiség minél hamarabb megváltoztatni a tudatát, vagy előbb kiirtja önmagát. Az egyetlen esély a túlélésre: a tudat teljes megváltoztatása, amelynek során a nemzeti motívációk különösen figyelmes felülvizsgálatra szorulnak. A nemzeti jelleg konfliktusba került az univerzálissal.

A kultúra mindig csak nemzeti tud lenni, mindig a nemzeti jellegen keresztül fejeződik ki, nyelv nélkül nem tud létezni. Ennek ellenére, hogyan találjuk meg az intellektuális élet új formáját, hogy ezt az állandó, mindig jelen lévő, világméretű konfliktust valahogy elkerüljük, enyhítsük és feloldjuk? Én a globalizáció híve vagyok – nem azért, mert a globalizáció tetszik nekem, hanem azért, mert elkerülhetetlen, és ezt a folyamatot, amely zajlik, szabályozni kell, dolgozni kell rajta. De ellene nem tudunk tenni semmit: mindenki a legkényelmesebb cipőben akar járni, mindenki olyan ételt akar enni, amely manapság elterjedt és divatos, és talán még egészséges is. De a dolog lényege nem ez. Hol találunk valami kiegyenlítő erőt, valami egyensúlyt? Ha az unifikálódásunk arra az eredményre vezet, hogy nem kezdjük átharapni egymás torkát, akkor hajlandó vagyok ezért cserébe múzeumba adni minden nemzeti értékünket. Ha az emberiség megtanul élni a világban, de ezért a nemzeti sajátosság árával kell fizetnie, akkor én a globalizáció mellett vagyok. Azt hiszem különben, hogy ez csupán a szélsőséges eset. Természetesen egyáltalán nem szeretném, hogy a kínaiak megszűnjenek kínaiak lenni, a japán nők pedig ne hordjanak kimonót – különben már alig hordanak! –, és hogy a világ teljes egészében ugyanabba a Levi's farmerbe bújjon. De ha a túlélés garanciája az unifikálódás, akkor mégis mellette vagyok.

– *Segít-e az emberi tudatnak abban az átalakításában, amelyről beszélt, a vallás?*

– Lehet, hogy segít, lehet, hogy nem. De talán inkább gátolja, ugyanúgy, mint a nemzeti kötődés. Nem tudom. Ezen gondolkodnom kell. Jó a kérdés, de nem tudok rá kapásból válaszolni. Azt hiszem, már így is annyira elvettem a sulykot, hogy az ellenfeleim rám fogják törni az ajtót.

– *Rendben. Akkor inkább arról kérdezem, milyen szerepet játszik az életében a vallás? Mert úgy látom, az utóbbi időben, különösen a legutóbbi regényében, a Daniel Stein, tolmácsban sokat foglalkozik ezzel a problémával.*

– Tudja, én meglehetősen korán rájöttem, hogy az életben feltétlenül szükség van vertikumra. Nekem legalábbis mindenképp. És azokban a háborús, szovjet időkben, amikor felnőttem, nagyon éreztem ennek az erőnek a hiányát. És amikor rátaláltam – ez egyébként a kereszténység volt –, nagyon boldog voltam, mert úgy éreztem, olyan kulcsot kaptam a kezembe, amely minden zárat kinyit. Hosszú ideig éltem ezzel a tudattal, addig, amíg rá nem ébredtem, hogy nem minden zár nyílik ezzel a kulccsal, ez a kulcs nem univerzális, vagyis maradtak olyan kérdések, amelyek a kereszténység keretein belül megoldatlanok, megoldhatatlanok számomra. De ez az én saját utam, és ma már tudom, hogy vannak olyan kérdések, amelyeket sem a tudomány, sem a vallás nem old meg. Úgy látszik, vannak olyan kérdések, amelyek nem adják meg magukat az emberi tudat számára. Az emberi tudat fantasztikus, de nem univerzális, és könnyűszerrel elképzelhető olyan tudat, amely nagyobb formátumú, tágasabb, és olyan dimenziókkal bír, amelyek az emberi tudat számára felfoghatatlanok. Hát, úgy látszik, ez az, amit én felsőbb erőnek érzek, a tudat e másféle formájának létezését, azét, amely sokszorosan felülmúlja az emberi tudat képességeit. De hogy segít-e ez a gyakorlati életben? Van, akinek segít, van, akinek nem. Vannak olyan képzetlen, ám nagyszerű emberek, akiket abszolút kielégít a keresztény koncepció, és csodálatosan, termékenyen élnek. De vannak olyanok is, akik nem kevésbé nagyszerűek, ugyanakkor ez az állapot mégsem adatik meg nekik. És talán ez az egyetlen dolog, amit értek, hogy nincs általános megoldás, hanem csak egyedi esetek vannak. Éppen ezért igyekszem kerülni a magam számára is az általános megoldásokat, és az efféle totális kérdéseket sem túlságosan szeretem, mert amikor efféle nagyszabású világnézeti kérdésre kell válaszolnom, mindig úgy érzem, egyszerűsíteni, primitivizálni vagyok kénytelen a szavaimban azt, amit a dologról gondolok. Aztán úgy érzem magam, mint valami idióta, hogy bármennyire is igyekeztem, nem tudtam a kérdésre megfelelő választ adni...

– *A Daniel Stein, tolmácsban olyan hőst, olyan embert ír le, aki mintegy vissza akarja állítani Jakab egyházát. És én úgy érzem, ön roppant tragikusan éli meg azt az eseményt – Jakab egyházának széthullását –, amely még az első évszázadban végbement.*

– Tudja, én ezt egyáltalán nem tragikusan élem meg. De a helyzet az, hogy amikor tényleg belemélyedtem a keresztény tanokba, harmincéves voltam, és ez az életemnek olyan időszaka volt, amikor nem dolgoztam, kisgyermekeim voltak, velük voltam otthon. És jobbat a kereszténységnél az élet nem tudott kínálni. Ez a kora keresztény időszak, a kereszténység elterjedésének kezdete a világban pedig mind a mai napig foglalkoztat. És meg kell vallanom, hogy ez a titok máig megfejtetlen maradt. Miért történt mindez? Miért történt meg az, hogy erről a helyről kiindulva, amely földrajzilag mindössze húsz kilométer hosszúságú és hét kilométer szélességű – a kicsiny Galileai-tó környéke – fellobbant ez a hatalmas láng, amely jó száz év alatt elfoglalta az akkori teljes ökömenét? Valamivel több, mint száz év kellett persze, de most nem is ez a lényeges. Akkor is nagyon rövid idő alatt. Egyetlen hadsereg sem volt képes úgy meghódítani a világot, mint ahogyan a kereszténység tette. Miféle hatalmas szellemi energia volt ez, honnan került elő? Hogyan változtatta meg ilyen rövid idő alatt a világot? Hiszen ez valójában az első ilyen univerzális mozgalom volt a világban. A kereszténységnek köszönhetően a vi-

lág szokatlanul megváltozott. És ez a változás egy bizonyos pillanatban megrekedt, eler-nyedt, a fiatal kereszténység energiája hanyatlani kezdett. Létrejött egy másik vallás is. A hetedik században egy ugyanolyan hatalmas láng söpört végig, az iszlám lángja. És mel-lesleg ennek az energiája manapság sokkal nagyobb, mint a kereszténységé. Hatalmas potenciál, hatalmas energia, hatalmas agresszió. Ezek észvesztően érdekes és titokzatos dolgok. Egyáltalán nem vagyok felkészülve, hogy választ tudjak adni ezekre a kérdésekre, ugyanakkor teljesen megbabonáznak. És Daniel nagyon érezte ennek a korai kereszténységnek az energiáját, ráadásul pontosan azon a helyen, ahol a kereszténység bölcsője volt. Nemrégiben Jeruzsálemben találtak olyan temetkezési helyeket, ahol nyilvánvalóan egy és ugyanazon sírba egy és ugyanazon család keresztény és zsidó tagjait temették el. Vagyis még nem különültek el egymástól, még rokonságban álltak egymással. De világos, hogy közülük néhányan már keresztények voltak, néhányan pedig zsidók maradtak. Vagyis volt egy olyan kicsiny történelmi időszak, amikor a szakadék még nem nyílt szét közöttük. És természetesen Daniel oda, erre a helyre törekedett, és amit tett egész életében, az nem volt más, mint hogy hidat vert. Amíg ő életben volt, ez a kis egyházközség e törvények szerint élt. A nemzeti jelleg teljesen feloldódott, mindenféle ember volt közöttük. Tizenhat-húsz féle nemzetiségű tagja volt a közösségnek. Ivritül beszéltek, vagyis annak az országnak a nyelven, ahol tartózkodtak, ezen a nyelven imádkoztak. De Európa valamennyi országából származó emberek alkották a közösséget. Mondjuk azt, hogy ez ideális eset. Egy ilyen történetet ki kellett volna találni, hogy megmutassuk a világnak. Csakhogy ezt nem kellett kigondolni, ez való igaz volt. Rettentően boldog vagyok, hogy elő tudtam ezt bányászni, hogy mesélni tudtam róla, mert ez mégiscsak nagyon tanulságos dolog.

– *És a judaizmus és a kereszténység közötti szakadás végleges?*

– Azt gondolom, hogy igen. Manapság még a keresztények is megosztottak, azok a keresztények, akik ugyanabban az istenben hisznek, ugyanazt a könyvet tartják szent könyvnek, ugyanazon elvek szerint nevelkednek, és mégsem tudnak megegyezni egymással. Oroszországban pedig még az óhitűekkel is milyen kegyetlen módon bántak. Hiszen háromszáz évvel ezelőtt még máglyákat gyújtottak, egyszerűen máglyákat, érti? És tették mindezt a keresztények. De a katolikusok se jobbak, ők is ezreket égettek el máglyán. Vagyis a keresztények magatartása századokon át arról tanúskodik, hogy ők nem Krisztus követői. Ennek eredményeként olyan történelmünk van, amelyben a kereszténység minden elve a feje tetejére állt. Ennek ellenére a kereszténység él. Mégpedig az olyan embereknek köszönhetően él, mint amilyen Daniel is volt, akít a keresztények nagyobbik része még csak nem is tart kereszténynek, mert azt mondják rá, hogy ő „nem igaz keresztény”. Nem más ez, mint életünk nagy paradoxona. Ugyanakkor szerintem nagyon érdekes is.

– *A Daniel Steinben sokat foglalkozik a judaizmus és a kereszténység közötti szakadás kérdé-sével is. És az a benyomásom, mintha úgy vélné, a XX. századi történelmi tragédiák éppen e szaka-dás miatt következtek be.*

– A történelem nem ismeri a feltételes módot. Senki sem tudja, hogyan lett volna, ha... Ugyanakkor a keresztény koncepció nagyon nemes lelkűnek mutatkozik ebben a kérdésben, mert ez a koncepció úgy szól, hogy – és erről, ha jól emlékszem, Pál apostol beszélt –, a zsidók azért nem fogadták el a kereszténységet, hogy a kereszténység elterjedhessen az egész világon, és a zsidók lesznek az utolsók, akik el fogják fogadni. Vagyis mintha a zsi-dóság áldozatot hozott volna a világ számára azért, hogy a kereszténység elterjedhessen a pogány világban. És ez valóban meg is történt, mert ha a zsidók elfogadták volna Krisz-tust, akkor... Habár a kereszténység mint vallás lényegében semmi újat nem hozott a judaizmushoz képest, a zsidók számára nem volt új vallás. Vannak olyan rabbik, akik úgy tartják, Jézus az utolsó zsidó próféta volt, vagyis hogy teljességgel beleillett a zsidó prófé-

ták hagyományába. Mindenesetre a dolog így történt: a zsidók nem fogadták el Krisztust, végbement a szakadás, amelynek köszönhetően a pogány világ megkapta a tízparancsolatot, azokat az abszolút erkölcsi elveket, amelyek nagyszerűek voltak ugyan, de amelyeket a világ nem követett. Vagy nagyon rosszul követett.

– *Utolsó regényének szövege meglehetősen fragmentáris. Azért említettem ezt, mert nemrégiben olvastam egy skót teológus Biblia-kommentárjait, amelyekben arról esik szó, hogy Jakab levele stílusát tekintve nagyon hasonlít arra, amiről a zsidók azt mondják: „gyöngyfüzés”. Hatott-e Jakab levelének stílusa az ön regényének stílusára?*

– Öszintén szólva nem emlékszem a levél szövegére. Emlékszem a történetre, amely hozzá kapcsolódik, meg a vele kapcsolatos teológiai vitákra is, de szövegszerűen nem emlékszem rá, és nem is tartom észben. Úgyhogy elnézést, de ebben nem tudok jó beszédpartnere lenni.

– *Nagyon köszönöm a beszélgetést.*

MAURITS FERENC

Tájversek

akvarell vázlatok tollal és ecsettel

„.... recseg
e istenadta táj

recseg
a szarkáktól...”

•
hajnalodik

*kéken
koccan
a hold
a hideg
szürke
égen*

•
*kinn
a
töltésen*

*ómama
utcája
végén*

*nézem
a barnán
felszárított
felfordított
gőzölgő
meleg
tájat*

•

*halálpontosan
kifehéredik
az abrosz
a konyhaasztalon*

*átvilágítja
mama
arcát*

*a háttérben
a kisablakban
vörösen
vibráló
muskátlík*

•

*nehéz
szürke
remegés
a sötétlő
erdőszélen*

*az alvadt
kármin
naplementét
agyonnyomja
a
koromfekete
ég*

*valakit
ilyenkor
érint
a halál*

A másfél szobában

*„Azt hiszem, talán lehet”
mondja mindig az apósom
ennél reménytelibb bizonytalanságot
nehéz elképzelni
Itt vagyunk a körút szívében
(az egyikben a számtalanból)
ahol a közös képviselés
egyéni gondviselés közepette
a Széchenyi Terv ihlette nyílászárókon át
rálátni a temetőre
De itt bent egyfolytában valami cseng
és e rezgést a kamionstop sem szünteti meg
Majd egyszer az ő unokáira nehezedik
a túlsúfolt szekréneysora ásványokkal, könyvekkel
és a szekrény tetején még mindig
a pedagógusnapra kapott üvegek
Ezt a rendet az elmúlt évtizedek találták ki
de mégsem kitaláció ez:
úgy van kitalálva és tálalva
hogy a portalanítás gondolata is kirívó legyen
Minket néznek az egymás hátán álló porszemek
és ha majd lecsukódnak
szedimentssé sűrűsödnek
és hirtelen ennek az édes-csípős súlya alatt
azt hiszed, talán lehetsz
te is*

A mozgatási naplóból

„Ilyenkor jön a halottak napja
és mindig attól félünk
hogy elfagynak a krizantémok
de ez azzal jár”
mondja a minden lépésével öregedő nő
a vízigényes de sötűró virágait a sírra letéve
Aztán egyetlenegy megmozdulás
hatályba lép a szegélyhatás
körülveszi a virágainkat
a fagy türelmi zónája
„Mozdulatlan”
írjuk be mára
a mozgatási naplóba
Ilyenkor a krizantémok
így járnak velünk
– mozdulatlanul –
és közben a saját élőjének tekinti
az eltemetett a temetőt

Például te

*Szűkös itt, akár egy méhben,
egy szájban. Szigorú ez a
terület, koraszülött kifejezések
vesznek körül, nincs levegő,
étel, nem vagy itt te sem.*

*Lassan duzzad a szorongás
nyirokcsomója, a torokból
kiszorítja az időt. Nem akarok
egészséges szavakat, csak nézni
hogyan préselődnek össze
a szőlőszemek.*

*A bor jut eszembe, a kényelem,
ahogyan egy pohárban terül el,
egészen kitölti. Valami tápláló
kellene, például te, felinnálak,
esőt a bőr, analógiát
keresnék rád, magamban.*

*Így jutnék közelebb a szárazsághoz,
nyújtózkodnék egy nyirkos, fehér
ágyon, azt mondanám, szövetsomó,
levegőszüret, még nincs beteljesülés.*

L Á Z Á R B A L Á Z S

váratlan

*váratlan pigmenthiány
ahogy a szürke vattaégen
végre rést talál a nap
s fehér foltot hagy a Balaton
selymes sötétzöld bőrén
a vonat ablakából
mint egy éppen most
érkezett képeslap a táj
talán össze is téphetném
ha megdermedne a pillanat
s míg az utazás se itt-se ott
öröklétén gondolkodom épp
kint a feltámadó szélben
minden fehér pofájú hullám
egy-egy emléket okád ki
mintha más halmazállapotból
akarna újra összerakni valaki*

priusz

*először a blaha lujza téren rogglyant meg a lábam.
a zöld, műanyag szemetes képen törölt,
ahogy megkapaszkodni próbáltam.*

*elhallgatni a sötétet, a csöndet
– nem áll módomban nem tudni a semmit.
most a jelenben ülök, bár rühellem,
mint pár mást is – miattad.
érted, érted, nem érted. én sem.*

*de ha már itt tartunk, kedves élet,
ha azonnal téged gyanúsítalak mindenért,
álljunk csak meg egy szóra.
mondd, hova az ördögbe keveredtek el
a mániákus emlékiratai?
mondd, ki rendezgeti itt a szálakat, ki az osztó?
és várj meg, kinél a bank?*

*hogy túl sokat kérdezek,
túl sokat akarok,
még zaklatok is,
beware of thieves?
pedig csak el akartam mondani,
hogy épp újságot olvastam,
jöttek erre az inkább ne tudnék róluk,
nem én eszmélek,
nem én vagyok az a szép, régi férfi,
az elme felejt,
a hanyag test is egyre rosszabbul emlékszik –
szavam se lehet, nemhogy véleményem.*

Esterházyról írni

E. P.-nek, a hatvanadikra

*„Bácsi, mikor beszélünk Esterházyról?...”
(K. L.)*

Esterházyról írni. Ha már beszélni nem lehet. És amiről nem lehet beszélni... Tehát hallgatni. Esterházyról. Hallgatni az irodalomról. (Csak úgy, à la Kosztolányi.) Hallgatni mindenről, ami szellem. Ami stílus. Ami angyali irónia. (Hisz ma már ironikus minden angyal.) Na meg a fociról. Hallgatni arról, ami elmúlt. Arról, ami ifjúság. Arról, ami volt, nincs – de még lehet. Ha megírom.

Mert Esterházy viszont azt mondja valahol (és valahogy így): „Amiről nem lehet beszélni, arról irodalmat kell csinálni.” Vagyis írni. Esterházyról.

Esterházyról írni. Mint egy borgei labirintus, amelyben őt (E.P.-t) keresem, és önmagamra találok. Mármint arra a 17 éves fiatalemberre, aki voltam (és aki vagyok, amíg róla írok – mert az írás, mint tudjuk, mágia), és aki számára Esterházy volt a példa. A Mester. (Nem a mester, mert mester nincs, miként ő maga írja Kosztolányiról, hanem nagy M-mel, mint a *Termelési regény*ben, ami már irónia, úgy veendő halálosan komolyan, hogy közben nem vehető egyáltalán komolyan.) A példa például arra, hogy az irodalom (mármint a valódi irodalom) nemcsak klasszikus, tehát múlt idejű (Ady vérbajban, Csáth mély jajban, Kosztolányi rákban, Radnóti Győr határában, József Attila pedig a síneken), hanem kortárs is tud lenni –, amely mögött ott az ember, hús-vér valójában.

Még hozzá olyan ember, aki egyszerre zseniális író (mert egy 17 éves a saját értékítélete szerint rendkívül megfontoltan bánik a kitüntető jelzőkkel), elragadó személyiség (szellemes, mint egy nyugatos esszéíró, egyéni [de még mennyire! – epés] stílusú, mint egy posztmodern ködlovag, és politikailag nem korrekt, vagyis éppen hogy nagyon is korrekt, hiszen kifigurázza a rendszert, s ez a 80-as évek kádári társadalmában, egy ellenzéki családban felnövő kamasznak hihetetlenül imponál), és ráadásul focizik! Ez utóbbi tény legalább akkora vonzerőt jelentett, mint az irodalmi munkásság (mely, legyünk őszinték, inkább csak egyes, jól megválasztott részleteiben tárult föl tinédzser hősünk előtt: a *Termelési regény*ből E. följegyzései, a *Kis Magyar Pornográfia*ból az anekdotok, a *Függő*ből pedig az első mondat [hihi] – ám ő akkoriban, az ifjúság magabiztosságával, még annak a ténynek a tudatában élt, hogy az irodalmat nem kell olvasni ahhoz, hogy evidencia legyen), és a Mester alakját csupán a héroszoknak járó dicsfényvel sugározta be.

Így kezdődött tehát. S folytatódott az első novellával, negyedik gimnázium őszen. Nem volt ez első novella a szó történeti értelmében, hiszen előzményeit, zsenge próbálkozásokat már évekkel korábbra is lehet datálni, de ez volt az első valódi, olyan, amely tényleg eufóriában született, az első olyan, amely írta önma-

gát. *Lépcsőházban* volt a címe. És elkészültekor valóban fölzengtek a harsonák. (Arra csak később jön rá az ember, hogy a harsonazengés nem a feltétlen esztétikai minőség égi jele – miként a meccsvégi sípszó sem csupán a győzteseknek szól.) Ezt az írást már többeknek meg kellett mutatni. És a többek között Esterháznak is. (Abban, hogy a novella eljutott a Mesterhez, elévülhetetlen érdemei vannak egy családi barátnak, Jeney Zolinak, a *Daisy* Zenei Jolijának. Áldassék érte a neve.) És a csoda folytatódott, mert a Mester megdicsérte hősünk első próbálkozását. Sőt még egy találkozás is lezajlott (szellemóriások egymás között), Jeneyék lakásán, ahol a 17 éves fiatalember úgy csüngött a még egyáltalán nem agg Mester szavain, mint az a bizonyos versbéli gyümölcs a hozzá tartozó fán.

És aztán ott volt a katonaság, egy év az egyetem előtt, ahol az akkor már 18 éves ifjú rosszul palástolt büszkeséggel mutogatta E.P.-től kapott levelét („van itt egy srác, aki Esterházyval levelez...”, indult el azonnal a duruzsolás az előfelvételis, vagyis tápos állomány irodalmi beállítottságú tagjai között), amelyből újabb, bár némileg visszafogottabb dicséretet lehetett kiolvasni bizonyos második, illetve harmadik novellákról. De aztán nem jött több levél... – írhatnánk, ha finoman patetikus hangvételt szeretnénk kölcsönözni emlékező írásunknak. A valóság azonban az, hogy nem született több elbeszélés sem. Legalábbis egy ideig. A Mesternek tehát nem is lett volna mire reflektálnia. És így aztán a kapcsolat is szépen lassan, vagy inkább se szépen, se lassan, csak ahogy az élet rendje, megszakadt.

Azonban mielőtt még vallomásunk végére kitennék a pontot, számoljunk be egy utolsó találkozásról. (Ez így jól hangzik, és némiképp feledteti a banális tényt, hogy valójában csak második ilyen jellegű élményről van, pontosabban volt szó.) Mindez pedig egy irodalmi összejöveten, talán a *Jadviga párnája* szerzőjének lakásán történt, ahová immár huszon-egynéhány éves egyetemista hősünk egy költőbarátja (név és cím a szerkesztőségben) révén jutott be, és ahol ő mindenkit ismert (lévén a meghívottak között csupa parnasszusi alak), viszont ahol őt senki sem ismerte. Kivéve a Mestert. Aki egyébként szintén nem ismerte... – meg. Amíg ő föl nem hívta magára a figyelmét. Azzal, hogy a benne már jócskán munkálkodó jelentős italmennyiség hatására odacsörtetett hozzá, és természetesen tegeződve (hiszen egy öntudatos, huszonéves bölcsészhallgató, aki ráadásul még önjelölt író is, néhány üveg bor elfogyasztása után már joggal tegezheti legkedvesebb mesterét) emlékeztette egykori eszmecseréjükre (mármint arra, amikor a Mester saját eszméit kicserélte az ő hallgatásával). E.P. Mester-mivoltához méltóan reagált. Rendkívül élethűen úgy tett, mintha tényleg emlékezne az előtte tántorgó kamaszra, egy-két szellemes megjegyzést fűzött finoman szalonképtelen állapotához, majd egy barátságos hasba bokszolást mímelve befejezettnek nyilvánította az együttlétet.

Ennyi az egész. A másnaposságról és a vele összefüggő lelkifurdalásról most ne ejtsünk szót. Maradjunk annyiban, hogy bár hősünknek csak ennyi jutott a Mesterből, ám ne feledjük, hogy mindenki érdemei szerint meríthet a bőség kosarából. És ahogy minden háborút megjáró férfi joggal nyalogatja legapróbb sebeit is, úgy a jelen sorokat író, az eddig emlegetett ifjúnál már közel negyedszázaddal idősebb tollnokunk is méltán gondolhatja magáról, hogy miként az orosz realizmus minden alkotója a *Holt lelkek* szerzőjének elhíresült köpönyegéből bújt elő, úgy ő is azok közé tartozik, akik a Mester segédigéin tanulták a ragozást.

FOLYÓ-IRATOK, FORGÓ LÁNYOK

Charles Dickens névtelenjei

Pár évvel ezelőtt szép cikket találtam a Temzéről Dickens egyik folyóiratában. Nyilván többen írtak abba a lapba, sok éven át, akkoriban valahogy mégis úgy éreztem, akár Dickens műve is lehet a dolgozat, hiszen az 1850–1859-ig kiadott *Household Words* címlapján mindig csak ennyi állt: „Conducted by Charles Dickens”. Megszerettem azt az írást, bátran közöltem is a fordítását, de elhatároztam, hogy forrásainak majd jobban utánanézek. Azóta már eltelt négy – rettentő – esztendő, ideje, hogy most beszámoljak, mire jutottam ebben az ügyben.

Mint mondtam, annyi egyből kiderült, hogy e kétpennys hetilapot rengetegen írták, és majdnem mindenki névtelenül, de első kísérletre itt meg is akadtam. Most felidézem a folyó-írás pár oldalát, aztán ígéretemhez híven végre elmesélem a Temzéről írott cikk megjelenésének történetét – és elárulom, hogy ki írta.

„(...) A Temzének két élete van. Folyó a folyóban ő. Először is folyó, emberéletek mérhetlen tömegével a felszínén. A London hídon állva egy eleven folyam torkában állsz. Itt az áradat gényűsége élete tisztos közepkorába ér. Temze Atya fiatal kora vidámságától s tisztaságától errefelé már szépecskén eltávolodott, országunk dombjai felé halad tovább, s a nagy és valamiképp ünnepélyes érettség felé, mit a tenger vízébe olvadva elér. Errefelé éli virágkorát, róla beszél a világ – de csak szűrőn át vedd, mit neked ad.

A móló cölöpei a vízből kikandikálnak, mindenki a folyó felé szalad, amint vagy féltucat kisebb-nagyobb gőzös rajzik a London híd ívei körül. E lyukak egyikén át megpillanthatsz a vörös vagy fehér gyűrűs kémények csillanásait – mert szombat délután ez itt, és a Herne érkezik, hogy Herne Bayben és Margate-en partra tegye utasait. A folyami kishajók – mint méhek szállóhelyük körül – Chelsea és az összes útba eső móló felé rajzanak, hol a festett úriember szelíden menni noszogat. Ki festette ezt az uraságot? Mért visel merő skarlát ruhát? S mért oly jól fésült a drága? E kérdésekre, sajna, nem válaszolhatok.

Álljunk meg itt, és szemlélődjünk kicsit. Persze, ha úgy akarjuk, *sub umbro*, az árnyékba menekülhetünk, a boxokba, hol hűsített nyeldekkelnek a vörösképek. Ők mind személyes sérelmüknek érzik a kánikulát – végignézheted, amint e hóbörgő locsi-fecsik dühükben egymásnak esnek. Három-négy pasas, szokás szerint, az utolsó pillanatban érkezik a mólóra, már zárják a hajóhidat, ők az utolsóperc-emberek, elvárják, hogy mindig akadjon számukra még pár pillanatnyi kegyelem. (...)

A lótuszevés kellemes foglalkozás, a maga módján ajánlható is (kivéve, ha fizetni kell a lótuszekért). Nos, itt elnyújtózhatunk, a mozgás közepette mozdulatlanul, s a tűző napfényben köröttünk sürgő alakokon ábrándozhatunk. E forró délutánokon az élet felszínén könnyűn lebegni kellemes, emberlétünk kelyhében fénylő, hűvös jégdarab. Az iszappon, minék a Temzét az ember ismeri, jottányit sem javít, ha frissítően hűvös áradatnak képzelet, amint a fényben tovahömpölyög. De mire juthat valaki, ha nagy naivan kievez egy csónakon, és azt hiszi, a kopott, ormóttan bárka fürdőzésre éppen megfelel? A Temze vize, úgy vélem, undorító voltát épp legszebb arcával együtt mutatja ki. Kik élnek arra? Kik ismerik partjain a virágtartók mélabús sorát? A képzelet egy pillanatra elidőz, vissza-

idézni a képeket, s ekkor elandalítják a hömpölygő víz éles tiszta hangjai, miket a szél sodor felé. Mily sűrű ez a fehér permet, milyen hamar a természetbe olvad, s elenyész – akár a leghevesebb ember élete! (...)

A kishajók a móló körül tolongnak, ma mégsem nevezhetem zavarnak nyüzsgésüket. A Méh a Hangya felé emelinti faszárnyait – de nem gurul dühbe senki –, bár a tompa holt meleg, mely körben kisugárzik mindenütt, felingerelné az angyalokat is. Egy gépész merül fel előttem, látomás, a gépház szurtos létráján egy pillanatra kidugja fejét – megviselt, olajmaszatos ember vászonkötényben, papírcsákóban, két különféle hőhatás izzadó áldozata – a kazán forróságának és a nap hevének, az emberi és a mennybéli tűznek. Miért tolongnak mind az emberek a kikötőhídra, hol egyszerre egyikük fér el csupán? Az élet nagy harca ez in petto – kicsiben. (...)

De igaz is, kilátásunkat a London hídról a lehető legromantikusabbnak neveztem. Hajónk – a Méh – épp most hagyta el a Blackfriars híd íveit, és – bár négy pennyt kér csupán tőled, hogy ily messzire vigyen, mégis érdekes mesék százaival fizet. (...)

Charles Lamb szomorkodik, hogy sosem láthatjuk igazán a tengert – álmaink és olvasmányaink tengerét –, legfeljebb egy margate-i parti járatú hajó fedélzetéről pillanthatjuk meg egy vacak kis csücskét. Bölcs, vidám és mindig kellemes Charles! Az ő szívével milyen remekül a dolgok mélyére láthatott, ha tekintetével, miként lámpájával az őrszem, végigpásztázott a táj fölött!¹ És mégis, az a kis tengercsücsök épp oly jól látható a margate-i hajóról, mint egy királyi bárkáról, és ne legyünk majmok, ne kuncogjunk a margate-i és Herne Bay-i utasokon, kiknek fő foglalatossága a kiáltozás. (...)

Feltűnik két loknis, kicsi lány, egy tekintélyes kinézetű öregúr nyomán, akit egy dada megelőz, majd feltornyozott taligával egy hordár tolat az élre. (...) Tisztelettel nézem az embert, aki a böhöm ananászt a papírzsákból kikandikáló végénél fogva cipeli. Tisztelem őt továbbá azért, mert titokzatos szalmakosarában hurcol egy csomó jeget is. A jég és ananász bizonyára kedvező fogadtatásra lel a lady-nél, ki a homokban lépdél e délután, lent, a déli parton. A Nyugati Indiákat és Kanada tavait jól kirabolták a luxusért (kisütheted, hogy még mindig irigyen nézem az ananászt), s az egész világ olcsóvá lett mára, hétköznapivá.

A Herne végül elhalad, és újabb hajók köröznek zümmögve a híd árkádjai körül. A tenger felé a folyó árbocokkal teli, csattognak a fehér vitorlák, úgy tűnik, a hőségben legyezgetik magukat. A híd, a házak és hajók fénytől ragyogó festményként hevernek körülöttem; ahogy a mólótól elfordulva egy keskeny síkatorba lépek, magas házak közé, és elmerülök a sokaságba.”²

Irinyi József is írt a Temze hajóiról 1842-ben, tíz évvel előbb:

„Ötven angol mérföldre Anglia fővárosától korán reggel egy képtelen magasságú és terjedelmű füst- és ködoszlop tűnik fel a láthatár szélén, mely mint az ég bolto-

¹ Egy ideig a *Mitre Court Buildings*-ben, a Temple-negyedben, a 16. számú épület tetőterében lakott az apa halála után Charles Lamb családja, Mary, Charles, John és a mama. “– Gyere, öregem – írta Manningnek Charles –, szedd a lábad, hozd a távcsöved, és én megmutatom neked szobámból Surrey dombjait.” Huszonnyolc éves volt, és a kilátásra büszke – voltak kilátásai: ablakai a folyóra néztek, ha ágyára heveredett, elsuhanó vitorlákra láthatott anélkül, hogy fejét felemelte volna. E padlásszobából viccelődött Párizson, és a neki küldött néhány boldogító párizsi levél is ide érkezett. Hátralévő életében sem sokat utazgatott, többnyire irodában dolgozott sűrű füstfelhőkbe burkolózva – mint írja, illatos dohányleveleken át akarta beszívni az utolsó levegőt.

² A fordítás forrása a lipcsei Tauchnitz könyvkiadó angol könyvsorozatának CCCXXXVIII. darabja, Dickens *Household Words* című folyóiratának XV. kötete, 167–172. o. Jellemző, hogy e német kiadás is már 1852-ben megjelent, mint az eredeti londoni hetilap – ott e cikk a 127. számban található.

zatának támasza tűnik fel előttünk rémítő nagyságában. Közelebb érve lassankint egész részeket látunk kibontakozni a szörnyeteg aljában; s végtére szemünk előtt áll az egész tömkeleg³ város, az óriási London, melynek magának szinte annyi lakosa, mint az egész Erdélynek.

A Temzén menve Londonba, az idegen nem győzi eléggé bámulni a várostól 4-5 órányi hajók képzelhetetlen sokaságát. E tekintetben kétségtelenül a legmeglepőbb szemlék egyikét tünteti fel London. Én ismerek egypár magyar embert, kik egypár hónap alatt bejárták Német-, Francia-, Angolországot, Helvetiát és – még más helyeket; s kik legsajátságosabb mulatságot szerző előkelő gőggel s megvetéssel emlékeznek mindazon országokra; s kik bizonyosan e percben is boldogul éneklnek valamely vén zsoltár nótájára, homoktengerink avagy sárfészkeink egyikében vesztegelve: Magyarországon kívül nincs élet. És mellesleg legyen megemlítve, meglehet, nem egy jámbort ámítanak el, ki azt véli, hogy ők szinte úgy ismerik a dolgokat, mint akárki más, ki oda járt, s ennél fogva igaznak kell lenni a felebb idézett mondásnak, mert hiszen ők is bizonyítják. És még ezen egypár földink is meglepetett a kereskedés nagyságának s különösen a hajóinak sokasága által Londonnál; sőt egész újakban éppen csak ezek által lepetett meg.

Közel Londonhoz, azaz egypár mérföldre a gőzhajó menete meglassítatik, mert a fel s alá menő vízi járművek száma miatt lehetetlen szokott sebességgel haladni.

A vitorlás hajók, melyeknek némelyike becsben sok német fejedelemséget meghalad, s a gőzösök és az apró sajkák mint a méhraj mindenütt sűrűve és zajongva csoportozzák körül a hajót, melyben ülünk.

Ezenközben a hajó kapitánya valamelyik kerék fedélzetre megy, a 'little boy' (kisfiú, 'ki a kapitány parancsszavait' le- és átadja a gép körül alant lévőeknek) hasonlóul résre áll, s végtére a vámház előtt kikötnek; de míg málháinkra kerül sor a megvizsgálásban, akár egy nagy sétát is tehetünk a városban."⁴

A régi angol folyóiratcikk jobb megismeréséhez Anne Lohrli művét hívtam segítségül, a lap történetét feldolgozó monográfiát.⁵ Ahogy megszereztem ezt a könyvet – hajón hozták a tengeren át –, azonnal izgatottan fellapoztam: – évtizedeken át fordítottam a *Household Words* cikkeiből, most végre megismerem íróikat.

Először elolvastam, mit lehet tudni e régi folyóiratról. Nos, eredeti angol kiadása egyből három köntösben létezett: a heti számok – kiadói papírborítékban, lényegében kötetlenül, 2 pennyért; a négy-öt lapot tartalmazó, hónapok szerint egybekötött számok, rendszeren bekötve, kilenc pennyért; végül a kötetformába gyűjtött lapok – összesen tizenkilenc kötetben, melyek egyenként tizennégy-tizenhat számot tartalmaznak, nagyjából félévnyi anyagot – mind vászonba kötve, 5 shilling 6 pennyért. E féléves kötetek a bennük szereplő utolsó lapszám megjelenése után egy-két héttel már a boltokba is kerültek. Azért mindez nem rossz, százötven évvel ezelőtt.

Ekkor a címe alapján megkerestem a London Bridge-ről írott cikket a kötet végén található betűrendes címjegyzékben – azt írja: v 570. Felkerestem hát a lapszámok tartalomjegyzégeit felsoroló fejezetet, és a lapok tetejét nézegetve eljutottam a jelzett ötödik kötet-

³ A tömkeleg (és a tévelyeg) eleink szava a labirintusra.

⁴ Irinyi József: *Német-, Francia- és Angolországi úti Jegyzetek*, sajtó alá rendezte Fenyő István, Argumentum Kiadó, 1998. (170–171. o. részlet)

⁵ *Household Words: A Weekly Journal 1850–1859 Conducted by Charles Dickens, Table of Contents List of Contributors and their Contributions, based on the Household Words Office Book in The Morris L. Parrish Collection of Victorian Novelists*, Princeton University Library Compiled by Anne Lohrli.

hez. Ott a következőt találtam a cikkek között: „London Bridge in the Afternoon, 570-72. 5 ¼ cols. £3.0.0 Hannay / James Hannay”. Tehát ez az írás öt és fél kolumnát foglalt el, és szerzője 3 fontot kapott érte.

De nézzük a teljes lapszámot: „August 28, 1852. No. 127, pp. 549-72” Nyárutón jelent hát meg a folyami dolgozat, 1852-ben menekültek árnyékba, és nyeldekelnének hűsítő italokat a vörösképűek, akik személyes sérelmüknek érezték a kánikulát.

Ennyivel egyelőre megelégedtem, de ki volt James Hannay? Anne Lohrlinál erre is megtaláltam a választ, könyvében ugyanis megírta Dickens névtelen szerzőinek saját kis életrajzi lexikonát is. Előttém hát a hetilap eredeti számaiban névtelenségbe vesztett összes szerző neve és életrajza ábécé-rend szerint – a *contributors*. Na persze, hogy igazából kik voltunk itten...⁶

Miss Anne engedélyt kért és kapott a folyóirat pénztárkönyveinek alapos áttanulmányozására. Ezek után már „csak” meg kellett fejtenie a néhol tökéletesen enigmatikus rö-

⁶ – Ó, a folyóirattörténet – gondolom ekkor, mert eszembe jut régi könyvtáros barátom, aki a Hold utcában dolgozott, a hírlap-előkészítésen. A háztömb sarkán, a vásárcsarnokkal szemben nyílt a bejárat, a tömb másik sarkán, a Batthyány-örökmécsessel átellenben élt a tornyos házban Mándy Iván. A szemközti orvosi rendelő előtt régebben volt egy bódé, oda járt az író folyóiratokért, a Hold utca túloldalára. Régi öntöttvas lépcsőn mentem fel a hírlap-előkészítésre, barátom az ajtónak háttal ült, íróasztalára görnyedve poros albumokat lapozott az örök lámpafényben. Olyan közel hajolt a lapokhoz, hogy tudatlan számára aludni látszott, pedig csak alig látott. Különös könyvtáros volt – Öregem, mindent elolvasok, ezek nem is sejtik, de én elvégzem a munkát... elvégzem, érted? Csak át kellene lapozni a régi folyóiratokat, megnézni, megvannak-e mind az oldalak, ellenőrizni, hogy nem váltott-e közben címet a folyóirat, hogy melyik milyen címen ment tovább, kik írtak egyes lapszámokba, milyen témában, meg le kell írnom a lapok állapotát. Aztán megy az egész a mikrofilmezésre. Na, én az egészet elolvasom, az összes lapot, az utolsó sorig. Tudod, elég gyorsan olvasok, azt hiszik, hogy épp csak átfutom, ha, ha, „átfutom”! Mindenre emlékezem belőlük, öregem, mindenre az égvilágon! Azt például biztos hallottad, hogy egy pesti utcában, a tizenkilencedik században az égből hullottak a kövek. Mi? Nem? Hát, akkor még nem voltak arrafelé magas házak, csak olyan kedves kis földszintesek, amiket most bontanak, tudod, és egyszer csak a szerkesztőségbe érkezett a hír, hogy az égből hullanak a sarkon a kövek. Érted, az égből a kövek. A szerkesztő kiment, öregem, már sokan álltak ott, a környék lakói, egyszerű emberek, hát, akik arrafelé, és ott álltak a rendőrök is díszes csákóban, szolgálólányok, akik vízért mentek a kútra, meg a pék lisztesen, és biciklisek támaszkodtak a biciklikre, és mind nézték az eget. A szerkesztő is felnézett az égbe, de ő, persze, nem látott semmit, pedig nagyon nézett, hát egy idő múlva elunta a felfelé bámulást, mert elmacskásodott a nyaka, és lent is szét-nézett a kövezeten. Keskeny, macskaköves könyökutca volt, és valóban pár hatalmas kőtömb feküdt az út közepén. Nem értette senki, egy ember ilyen nem bír felemelni, nemhogy elhajítani – az újság megírta, de azóta sem fejtette meg senki a titkot. Akkor még egyáltalán nem voltak a környéken magas házak, egyszerűen nem is volt honnan lehajítani a köveket. Odahurcolni meg minek, az szörnyű fárasztó lett volna, ernyi izzadságot nem ér egy tréfa. Na, öregem, négykor végzek, aztán eljössz velem? Megnézzük azt a szűk könyökutcat – a legtöbb ház még mindig ugyanolyan, mint amikor lehullottak a kövek. (A folyóirat-történet tehát nekem nem százaz dolog, mindig eszembe juttatja barátomat, aki most éjjeliőr a nagybani zöldségpiacon. Kítették az állásából harminc év után – még épp időben, hogy ne kérhessen semmiféle nyugdíjat. Aztán bezárták az egész hírlap-előkészítést, üresen porosodnak a Hold utcai ház félhomályos szobái a csarnokkal szemben. Valaki majd, mint egy tortát, zsebből megveszi a sarokházat. – Éjjeli munka! Éjjeli munka! – érted? öregem...! Mivel pedig e mesebeli könyvtárosnak életében egyszer megjelent pár verse az *Élet és Irodalom* lapjain, érdemes elgondolni, mit tudhat meg ama vers szerzőjének életéről valaki, ha a messi jövőben tán a lap szerzőinek névsorában bogarászik. Pedig a vers alatt ott áll Maróti Ádám neve. A név után tehát nem kellene nyomozni, csak megtalálni hozzá az életet – ez pedig egy idegennek lehetetlen feladat, ha neki magának sem sikerült. Legalább e jegyzet segítse a kutatást.)

vidítések, majd valahogy megtudni, életrajzi lexikonokat bújva kinyomozni, ki volt az ember a megtalált név mögött, végül az életeket olvashatóvá tömöríteni.

Oly termékeny szerzők esetében, akik többet is közöltek, főleg, ha valaki életrajzot is írt róluk, sokkal könnyebb a helyzet, jól-rosszul sorba lehet gyűjteni egy régi lap „rendes”, azaz beilleszteni képes szerzőinek életrajzeit. Lexikonokba valóban az kerül, aki fogja nevét és beáll vele a sorba. Senki nem jegyez fel, ha csak az életed a műved. Hogy, mint egy csodálatos könyv, örökre megváltoztattál másokat.

Anne Lohrli könyvében a *Household Words* összes heti számainak tartalomjegyzéke után, az életrajzi részben, az egykor névtelen szerzők valamennyien ott állnak a fényben. Csakis így mondhatom el, kedves olvasó, hogy a London Bridge délutánjáról ki írta azt a régi cikket. Hiszen elég csak átlapoznom a szerzők névsorába, és a 299. oldalon meglátogathatom James Hannayt. E szerző a pénztárkönyvekben *J. Hannay*, illetve *Mr. Hannay* néven szerepel, a saját nevével, tehát őt innen már könnyű volt azonosítani. 1827-ben született – száz évvel édesapám előtt –, és 1873-ig élt, csupán ötvenhat évig. Ez idő alatt zsurnaliszta volt és író, egyetemet nem járt, kisiskolás éveit után főként saját magát képezte – egyszerűen csak élt és folyton olvasott.⁷ Tizenhárom éves korától tizennyolcig a tengerészetenél szolgált – *Royal Navy* –, ez „tapasztalatokban gazdag”, azaz kőkemény, brutális gyerekkort jelent. Néhol egész országokban csupa tapasztalt felnőttek laknak. Láss csodát, a szerzőt 1845-ben elbocsátották „fegyelemsértés miatt”. Ekkor fogott az újságírásba, fiatalon. Az életrajz embere ekkor, 1868-tól, hopp, egyszerre barcelonai brit konzulként lép elénk – minden előzmény vagy átmenet nélkül. Titok. – Elég jól mehetett az újságírás – gondolom jobb híján. De ez még semmi, a következő tömör megjegyzés is figyelmet igényel: „Mr. Hannay Thackeray és Carlyle barátja volt.” Thackeray,⁸ aki nem csak író, de, mint újságszerkesztő, szinte szükségszerűen – kötelességszerűen, sorsszerűen? – társasági ember is volt, valóban barátkozgatott, mi az hogy... de a gyomorbeteg skót Carlyle, aki magával Goethével levelezett, nem annyira haverkodásairól volt nevezetes, főként otthon, Chelsea-ben írt – ha már nem kapta meg Edinburgh csillagdájában a vágyott, magaslati állást, ahonnan az alant nyüzsgő hősietlen tömegekre le lehetett volna nézni. Ráadásul olvastam Carlyle egy-két sértetten gyűlölködő megjegyzését az úgynevezett *firkászokkal* kapcsolatban, úgyhogy e haverkodás – számomra – új titok.⁹

⁷ – Öt elemi, öregem, öt elemi! – mondta nevetve Mándy, kicsit elpirult, újságíró édesapjára gondolt, és hálásan a könyvespolcára nézett – én meg túlképzettségemen szégyenkezve, leforrázottan nyeltem egy korty konyakot, és vettem egy szál ropit.

⁸ W. M. Thackeray egyszer meglátogatta a nagy Goethét a szász Weimarban, és mint rajzolgató irodalmár, aki majdnem Dickens illusztrátora lett! – van, aki nem átaljja áldani e csak majdnemet –, készített a világhírű germánról egy skiccet. Amikor azonban ezt megmutatta Goethének, a mester elhúzta a száját, és megjegyezte: – Ezzel a hátratett kézzel olyan vagyok, mint egy öreg kalaptolvaj, uram. Goethe nyilván olvasta Erasmus intését a hátratett kezekkel kapcsolatban: „Kezed ne dugd a hátad mögé: a lusták vagy tolvajok tesznek így.” (*A gyermeki erkölcsök illendőségéről szóló könyvecske*)

⁹ Carlyle többek között a következő sorokat írta Sándor öccsének „5. Cheyne Row, Chelsea, London, június 27. 1834. Kedves Alick (...) A folyóiratok szerkesztőinek nem sok mondanivalóm akad: csak annyi, úgy vélem, egy becsületes ember számára ez egyszer s mindenkorra befejezett üzlet; így hát más után nézünk. Legelőször is, meg kell írni a könyvet; ez feléd legközelebbi kötelességem! Mill Review-ja nagy kétségbeesés után, azt hiszem, továbbmegy, egy bizonyos Mr. Molesworth (látom őt néhanap) saját zsebéből 2000 fontot ajánlott fel, hogy továbbsegítse a lapot. Valószínű, hogy nekem is származik némi meglehetősen gyakorlatias hasznom mindebből: de azért ez ügyben is független maradok. Jól eléldegél itt elég sok 'Kártevő kukac': ne élhessek-e meg én is? Egészében, ha irodalmi helyzetemben nincs is semmi, ami hiúságra okot adna, dolgozni még ad elég erőt, s egy bölcs barát, meglehet, épp ilyesmit ajánlana nekem. A firkászok tömege rám se hederít, más tárgy után tolongnak vonítva, mint kiéhezett ebek; de néhanapján,

Mr. Hannay újságírói karrierjéről azért később kiderül ez-az: több újságot is alapított, úgynevezett *penny magazinokat* és humoros újságokat, dolgozott a *Punch*nak – onnan, mondjuk, jöhetett pár komoly ismeretség, barátság – a vicclap újságírói rendes emberek lehettek, alapítételük ez volt – *A humorista az humanista, uram*.

A kor híres folyóiratai az életrajz következő állomásai: a *Cornhill Magazine* – Will Thackeray lapja, melynek névadója is ő volt; az *Athenaeum* című heti irodalmi szemle – melynek 1828-tól egy darabig John Sterling, Carlyle földije és barátja volt az egyik résztulajdonosa;¹⁰ sőt a toryk folyóirata, a *Quarterly Review*¹¹ – de Mr. Hannay emellett komoly napilapokban is közölgetett, például a *New York Tribune*¹² és a *Pall Mall Gazette*¹³ lapjain.

Az életrajz következő része is tanulságot rejt, kiderül, hogy szerzőnk nem szívelte a tulajdonos-munkaadó-főszerkesztőjét, a nagy Dickenst. Ilyeneket írt róla leveleiben: „– Mily kellemetlen ügy, hogy Dickens a válásának magánügyeit minden mértéktartás nélkül a nyilvánosság elé tergeti.” Meg hogy a mester „a kor divatos szociális elméleteinek szűk látókörű követője, és szomorú, hogy mennyire elhanyagolja a klasszikus, régi irodalom értékeit.” Akkor már illik ideírni Dickens egy Hannayról tett megjegyzését is, melyet szerkesztőtársának Willsnek írt: „– Milyen remek lenne, ha Hannay nem utánózatná Carlyle-t... könyörgöm, a cikkeiből szedd ki az ilyesmi szövegeket.” Azért ez kissé jellemzi a lap szerkesztési elveit is.

Mindezen zavaró tényezőktől nem zavartatva a fent idézett *Londoni délutánnal* együtt összesen huszonhárom cikket közölt Dickens lapjában Mr. Hannay. Élet-zárszónak még itt egy szép-szomorú kis mese róla. Szerzőnk ugyanis történetesen Dickens másik folyóiratába, az *All the Year Round*¹⁴ számaiba is írt, ahol alig pár évvel halála után rövid cikk je-

gyakran távoli sarkokból, pár komolyabb hang ér hozzám, ilyen-olyan kerülőutakon, s azt mondja: jól csinálod, Testvérem; így folytasd tovább, s ne halld a kutyavonítást!” (*The Letters of Thomas Carlyle to His Brother Alexander with related family letters*, Edited by Edwin W. Marrs, Jr., The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968, III., *Letters across the Solway*, 1834–1843., 339–347.o. részlet, ford.: L. E.)

¹⁰ Ebbe az 1828-ban alapított heti szemlébe néha Browning, Carlyle és Charles Lamb is írt – kedvencem, *Gentle Charles* –, ráadásul kései éveiben eljött második fénykora is, amikor néhány évvel a lap megszűnése előtt, 1919-20 körül, Bertrand Russell, T. S. Eliot és Aldous Huxley írtak a számaiba.

¹¹ Általában azt emlegetik, hogy Gladstone miniszterelnök is írt az 1809-ben alapított *Review*-ba, meg hogy ott jelent meg Sir Walter Scott bátorító tanulmánya a fiatal Jane Austenről – Byron szerint viszont Keats-et épp e lap kritikája gyilkolta meg... e ponton elkalandozom – hm, valóban, ha visszagondolok, fordítottam e folyóiratból egy rettentő lelketlen, gyilkos cikket a festő Haydonról – ő készítette Keats gipsz halotti maszkját, barátok voltak –, és a *Review* azt írta róla: – Vannak emberek, akiknek egy saját életrajzhoz sincs joguk. Ami különösen szíven üt, hogy éppen barátaikért gyalázták az amúgy is haldokló Keats-et, pont Leigh Hunt-ét és a többi régi londoni *cockney*-kért, ők a legkedvesebb angol íróim – miattuk próbáltam jobban megismerni amúgy elég kegyetlen hazájukat. A *Review* pedig e birodalomra jellemzőnek, szinte szócsőnek mondható, hiszen kiadója – „John Murray, Albemarle Street” – egyúttal a királyi ház kiadója is volt egy ideig. Na meg a patás Lord Byroné.

¹² Az 1841-ben alapított, Johnson elnöksége alatt megszűnt újság egyik tudósítója egy ideig Marx volt – aki mellelleg *piszkos szőnyegnek* becézte a lapot, mely alkalmazta őt.

¹³ E konzervatívnak szánt, később sok pálforduláson átesett újságot 1865-ben alapították, azzal a céllal, hogy estére kimagozzák a gentlemanek számára a reggeli lapokat. (Erről mondta valaki, hogy Coleridge a létező legjobb, élő folyóirat, sőt! könyvszemle – ő reggel mindent, de mindent elolvas, este aztán csak el kell menni hozzá, és mindent szóról szóra, fejből elmesél – csak nem nagyon lehet félbeszakítani...) E lap amúgy a Thackeray *Pendennis* című regényében szereplő képzeletbeli újságról kapta a nevét, és például Ruskin, Walter Pater, Oscar Wilde, Wells s a dicsőített-fújolt-rehabilitált Kipling írtak későbbi évfolyamaiba.

¹⁴ E folyóirat vette át 1859-től a *Household Words* helyét – szerkesztését haláláig folytatta Dickens.

Kossuth a következő évben már Manchesterben tartott sikeres beszédet. De az orvos családjával kapcsolatban összekavarodtam. – Mindenki Mérey... Most hegedűórák vagy orvosi előadások? Ez volt az a pillanat, amikor leemeltem a polcról a „Szinnyei” illetékes, VIII. kötetét, és gyorsan fellapoztam a Mérey nevűeket. Mivel nem tudtam a pontos nevet, csak az időpontok után *mentem*, és reméltem, hogy valahol feltűnik Manchester városa. Szerencsémre egészen hihetetlen dolog történt. Nem gondoltam volna, hogy 1848-49 után Manchesterben két magyar emigráns család is élt Mérey néven, pedig, mint ügyetlenkedésem nyomán kiderült, ez volt a helyzet. Egy Méreit egyből találtam:

„Mérei Mór (kapos-mérei) 1848-49, nemzetőri-őrnagy...” – ez az! – gondoltam, ő az én emberem, nézzük gyorsan, van-e Manchester az életében?

„1848-ban előbb nemzetőri-őrnagy volt és okt. végén mint parancsnok vezette csapatát a schwechati csatába; utóbb behivatott az országos rendőri hivatalba s ott tanácsos lett és ezen hivatalát a szabadságharcz végéig viselte. A szabadságharcz után Angolországba menekült és később Manchesterben egy hírneves gyárnak lett az igazgatója, hol 1858-ban meghalt.”

– A cikk végén ráadásul ennek a Méreinek a feleségét is külön kiemelték, itt azonban meglepetés ért:

„Neje: Haimbach Konstancia, bécsi nő, szintén részt vett az 1848-49. mozgalmakban és 1849-ben mint titkos ügynök a magyar kormány megbízásából Angolországba ment. Meghalt 1859-ben Manchesterben. Több színművet írt.”

– Megvan az író is, ráadásul egy magyar forradalmi ügynöknő Dickens lapjában... remek... – gondoltam ekkor, vélelmezve, hogy 1849 után Manchesterbe emigráló Mérey nevezetű családokban nem fordulhat elő egynél több irodalmár feleség. Csak pár apróság zavart. A Dickens londoni folyóiratában szereplő magyar hölgyet, nem túl határozottan, de Carolinának nevezte Anne Lohrli, szerinte Carolina férje 1853-ban már nem élt, a fenti történetekben pedig egyetlen szó sincs semmiféle gyárról. Szóval a korai öröm után ekkor elkezdtem gyanakodni, és, bár nem hittem, hogy Manchester városában a Méreyek egész gyülekezete élt, mégis szétnéztem a „Szinnyeiben” a Mérey-tájon.

Egyetlen perc, és minden megváltozott. Már az előző lapon ott állt gonoszul a következő Mérei –, utána, csak hogy összeomoljak, Manchester városa, már megint, ám erről a Méreiről hamar kiderült, hogy orvos. Végigolvastam életrajzát, és elképedtem. Visszakerültem lakásomtól alig kilométernyire. A „második Mérei” életrajzában ugyanis a következőket találtam:

„Mérei (Schoepf) Ágost, orvos- és sebészdoktor, szemorvos, a m. tudom. akadémia levelező tagja” (...)

Na de hiszen őt ismerem... aztán elszégyelltem magam: dehogy ismerem. Ekkor útnak indultam Schoepf Mérei hányatott életében Manchester városa után:

„Schoepf családi nevét 1849-ben Méreire változtatta. Az 1848-49. mozgalmakban tévékeny részt vett és Arad capitulációja után török földre menekült; onnét Angolországba költözött és Manchesterben telepedett le mint gyermekorvos, hol művészetéről felolvasásokat is tartott angolul; ezeknek egynémelyike (Lecture on temperaments and their proper diet, Lectures on the diseases of children, Disorders of infantil development sat.) nyomtatásban is megjelent és a hol 1858. márcz. 12. meghalt. (...)

Szóval a Kossuthtal kapcsolatos levélben ő, a második Mérei szerepel, Schoepf Mérei Ágost, akiről a közeli gyermekkórházat nevezték el egykor... amit most meg akarnak szüntetni... a Bakáts téri kórházat, ahol több barátomnak gyermeke született... – éppen oda vitte várandós feleségét a fiatal Krúdy Gyula is. Innen is üdvözljük Dickens Károly urat. Folyóiratának írói után nyomozgatva annyit kiderítettem, hogy Schöpf Mérei Ágost felesége már 1849-ben, kolerában meghalt, még Magyarországon,²² úgyhogy én a másik manchesteri asszonyra, a forradalom ügynökére gyanakszom, hiszen róla biztosan tudni, hogy író volt. Hálás vagyok neki, a menekült magyar gyermekorvosra őt keresve találtam.²³ A Duna Vadvirágának legendáját azonban még nem ismerem, és szerzője még mindig névtelen.²⁴

²² *Schoepf Mérei Ágost halálának 150. évfordulójára* (150th anniversary of the death of August Schoepf Mérei), Gracza Tünde, Pécsi Tudományegyetem Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár.

²³ Elhatároztam, hogy most nem kutatok tovább *A Duna Vadvirága* után, csakhogy ekkor a *hírlap-történet* szó gonosz tréfát űz velem: eszembe jutnak a magyar sajtó történetének kötetei, és hogy az égből kaptam őket. Egy reggel, vagy tíz évvel ezelőtt elém zuhantak lebegve, csapdosó lapokkal a harmadik emeletről. Legalább egy éve halott volt Laci bácsi, az elegáns, öreg sportújságíró. Utálhatott hazajárni, már hajnalban kifogást keresett: – Most el kell mennem, drágám, de sietek haza – füllentette feleségének, nyakkendőt kötött – azokat is kidobták, végigsimogattam őket –, kalapot vett – azt is viszontláttam a kapu alatt –, és végigsétált a függőfolyosón, el az ajtó előtt – karcsú, magas árnyékát minden reggel láttam elsuhanni. Éjfél körül érkezett meg, hogy addig hol húzhatta az időt, milyen rejtett klubban, szerkesztőségben, örök titok. Végül többé sohasem jött haza. Az égből forogva-pörögve repülő könyvei tehát számomra nem titokzatosak voltak, inkább fájdalmasak – pontosan tudtam, hogy ez nem csoda –, Tamara néni hajigálja ki fájdalmában a könyveket. Visszahoztam őket a harmadikra és mindig ezt használom, ha utánanézek valaminek a magyar sajtó történetében.

²⁴ Míg e mesét írtam, folyton kísértett édesanyám, mintha mondani akart volna valamit. Hogy ő pedig a Tisza virága volt, hiszen Forgolányban született, és szülőfalujának is legendája van – úgy mesélik, egyszer a Tisza vágató vízbe esett egy vadász lánya, ott forgott az örvénylő vízben, és szétterült a forgó lány szoknyája, tarka vízivirág – aztán, mert valahogy csak nem ment ki az emberek fejéből ez a kép, róla nevezték el a falut. Szelíd édesanyám a forgó lány falujában született, Péterfalvára vitte haza keleties szemű rokona, Ildikó, a szépmama sírjába temették – ahogy írok, itt a kezem alatt, fiókomban fekszik egy ijesztő kis füzet, anyám sírját ássák benne mesebelien szegény, lefényképezett rokonok a messzi földeken. Egyik utolsó mondata ez volt Budapesten: ebben a városban sohasem voltam boldog, kisfiam.

Teregetés

Ott szeretett teregetni a lapos tetőn, ahonnan még éppen látszott a tenger remegő sávja. Nem kék volt, csak idézte a kékség bizonytalan és ellenséges homályát, máskülönbén vihar idején volt a legjobb. Az asszony szeretett viharban teregetni. Körben a város templomának tornyait látta, mintha horgas, vénemberujjak lennének, melyek már hiába mutatnak az ég felé. A harangozás rendre fölverte a madarakat, a városban túl sok madár volt, galambok, varjak, szarkák. Madarak rajban és magányosan, és mindenütt a nyomaik. Néha a nyitott ablak párkányára szállt egy papagáj. A férfi ilyenkor soha nem ébredt föl. A papagáj néma volt, soha nem rikácsolt, és a nő tudta, hogy őt a madár színei ébresztik fel. A férfi talán nem is hitte el, hogy gyakorta megjelenik náluk egy papagáj.

A nő itt szeretett teregetni, fent, a lapos tetőn, ahonnan a többi tetőre is rá lehetett látni, a szomszédos kátrányfoltok ismerős arcok lettek végül. Az egyik tetőn görbült egy műpálma, alatta két strandszék. Néha odaült egy öregember, és szivarozott. A nő szeretete hallgatni a száradó ruhák csattogását. Gyakran marta szemét az izzadság. Könnybe lábadt a szeme, a tenger beleolvadt a város végtelen szürkéjébe, szinte megvakult, de azért hallotta, hogy lent a műhelyében dúdol a férfi. És aztán a szerszámok zaja, a koppanások, ez talán egy reszelő, nyikorig valami, aztán peng, peng, peng, mint a formálódó vaslapocska.

A nő itt szeretett teregetni, a lapos tetőn, megállni ringó ágyneműk, ingek, blúzok között.

Ide járt fel a pap.

Innen beszélt hozzá, neki, az asszonynak soha nem kellett gyónnia, sem pedig misére járnia. Mindig a pap jött hozzá. Így alakult. A férfi nem szólt érte, ő csak dolgozott, és amikor a műhelyen átballagott a pap, bólintott neki. Pengett a vas, a férfi dúdolt, verte a szögeket. A pap akarta, hogy így legyen, hogy ő jöhessen, és a férfit nem zavarta. A férfi lent maradt a műhelyben, énekelt. Néha felbicegett a padlásajtóig, letett egy pohár bort a küszöbre, nem szólt, a pohár gyönyögzött, a férfi mindig a pincéből hozta fel a bort. A pap megitta a bort, és mindig ugyanoda helyezte vissza a poharat, a küszöbre. A nő csak állt, nézte, nem szeretete ezt. Ez valami külön játék volt. Azt szeretete, ha a pap följön hozzá, a lepedők mögé áll, és Istenről beszél.

Nincsen Isten, mondta a nő a lepedőnek, mögötte sötétlett a pap arca, finom vonású arc volt, fiatal, szomorú ember.

Öngyilkos lesz, gondolta a nő.

El fogják helyezni, mondta a pap egy délután. A nő nagy fehér szoknyája mögül beszélt, rekedt volt a hangja. Felhős volt az ég. A madarak köröztek.

Többé nem jöhet, mondta.

Nincs Isten, mondta a nő.

Ha erre jár, följöhet azért? Biztosan fog még erre járni.
Nincs Isten, mondta a nő, teregetett.
A pap hallgatott.
Aztán rágyújtott, és a nő nézte, hogy a lepedők mögül hogyan gomolyog el a kék füst, mintha a tenger párologna.
Tegnap, ahogy magához tartottam, leszart egy madár, mondta a pap.
Nincs Isten, mondta a nő.
De nem galamb volt.
Nincs Isten, mondta a nő.
És nem is szarka, veréb, vagy, nem is tudom, sirály. Nem sirály volt. Egy papagáj szart le, mondta a pap. És azt gondoltam, nem mosatom ki. Itt a folt, itt van a vállamon, mondta.
Nincsen Isten, mondta a nő, és teregetett tovább.
Álmomban láttam a fanszörzetét, mondta a pap, és a nő figyelte, ahogy ledobja a csikket, és eltapossa.
Aztán a pap elment, kopogott a vasalt cipősarka.
A nő felhúzta a szoknyáját, és megnézte a fanszörzetét, megnézte, miről álmódott a pap. Aztán még fölakasztotta a férfi néhány ingét. A férfi dúdolt lent, verte a szögeket.
Amikor lement hozzá, átölelte, a férfi így szögelt tovább. Nem hagyta abba.
Van Isten?, kérdezte a nő.
Hát persze, bölintott a férfi, és nagyon gyorsan ütögette a fa húsába az apró, kék fejű szögeket. A nő szinte nem is tudta követni a kalapács fejének mozgását.
Aztán a nő egy nap azt vette észre, hogy a férfi egyik inge nem szárad. Minden más ruhanemű igen, a terítők, a négy nadrág, az ő ruhái, alsóneműi, a lepedők, minden megszáradt, csak ebből az ingből áradt a nedvesség. Ahogy megtapintotta, valami ismerős, iszonytató hideget érzett. Bámulta az alkonyatot, a város most élt igazán, hangoskodott és nyüzsgött, lent valahol, valamelyik balkonon cigarettáztak és gitároztak, a nő megérezte a dohány illatát. Hiányzott neki a pap. Hiányzott a fiatal, kék állú arca. És talán jó lett volna, ha a pap a fanszörzetéről beszél. A nő a szárítókötélen hagyta a nyirkos inget, és aztán másnap és a következő nap múlva sem vette le, nem is érintette, mint aki tudja, mi vár rá, mellé teregetett.
Hallotta, hogy a férfi dúdol, dolgoztak a szerszámok. Ütések, koppanások, reszelések zaja zenél föl a tetőre. Madarak köröztek odafent, mintha ezüstös háló vadászott volna az égben. A nő állt, két tenyerét a hónaljába csúsztatva tartotta a melleit, melyek nagyok voltak és erősek, és ha a duzzadó bimbóira nézett, mindig büszkeség és szégyen fogta el. Nem volt gyereke. A nő talán meddő volt. Aztán a papra gondolt, a fekete, finoman faragott állára. Beszedte a ruhákat, de most gyorsabb mozdulatokkal dolgozott. És nem tévedett. Az ing, a férfi inge most sem száradt meg. Nyirkos volt, eleven, gyűlöletes. Nem tudta volna megmondani, mi ez, a dolgok újramondása, lázadás vagy egyszerűen csak valami irracionális dac, mintha egy konok, zabolátlan, mégis alig látható erő a világot akarta volna a sarkaiból kifordítani. Lement a férfihez, a ruháskosarat a sarokba lökte, és bámulta őt. Olyan szép volt. Vagyis nem szép volt, hanem azt érezte, hogy szüksége van rá.

Tud szép lenni a szükség?

Igen, a hiány tud szép lenni. De ami szükséges, nem azonos azzal, ami hiányzik. A szükség mindig az életünkre vonatkozik. A hiány többnyire túlmutat az életen, a szükséges nélkül nem tudsz élni, a hiányzó nélkül azonban igen. Sőt egyeseket a hiányzás éltet.

Isten hiányzik, mondta végül. Félretolta a kalapácsokat, a szerszámokat, a szögeket, fölfeküdt a padra, és a derekáig húzta a szoknyáját.

Amíg a férfi baszta, a papra gondolt.

Van Isten?, kérdezte aztán.

Van, mondta a férfi, gombolkozott.

Nincsen, mondta ő.

Nincsen.

A nő felment aztán a tetőre, és megtapogatta az inget. Még mindig nyirkos volt. Tudta, hogy most már soha nem szárad meg. A férfi másnap halt meg. Nem szenvedett, csak nem ébredt fel. Hideg volt már a teste, tátva a szája. A nő hunyorgott, a függönyt igazgatta. Aztán elindult a tető felé, de a műhelyben megtorpant. Leült egy székre, a szék billegett. A rádióban viharról beszéltek. A vihar a tenger felől érkezik, és nagyon veszélyes lesz. Be kellene szögelni az ablakokat. A nő a papra gondolt. A nő arra gondolt, hogy a vihar letépi a férfi ingét, és elviszi magával. Ez jó lesz. A nő arra gondolt, nincs Isten. Aztán amikor a nő fölment az ingért, már esett. De az ing száraz volt, kemény, és mintha kivasalták volna. Marta arcát a hideg, nagy szemű eső, haját tépte a szél. Ezt az inget húzkodta odalent a halott férfira, és aztán ebben is temette el. A szertartást a pap végezte. És ahogy a nő nézte a reverendáján a foltot, egyszerre elmosolyodott.

TOBZÓDÓ LÁTOMÁSOS KÉPZELET

Darvasi László: *Virágzabálók**

Az *elbeszélő emlékezet*hez hasonlóan létezik meseszövéssre alkalmas látomásos képzelet is. Darvasi László *Virágzabálók*ját¹ olvasva ez teszi visszatérő kérdéssé, hogy vajon eljuthat-e a társítással működő fikció a nagyepikáig. Hogy szöhetnek-e nagy terjedelmű regényt az asszociáció műveletei, elbírák-e a szövevényes epizódhálózat terhét, az a metafora nyelvi és jelentésképző logikáján múlik. Pontosabban azon, hogy a sokféle, széttartó történet-szerű ív, eseménydarabka halmazát milyen kompozícióba illeszti a kiiktatott okság- és időelv helyét felváltó alternatív szerkesztésmód.

A felvetett kérdések jelzik, hogy Darvasi merész műalkotásvízió nyomába eredve gazdagította, írta, halmozta a mind terjedelmesebb prózai matériát. A korábbi nagyregényt, *A könnymutatványosok legendáját* sem feltétlenül a mértéktartás alakította, a mostani méretbeli növekedés pedig az előbbinél bizonyos értelemben áttekinthetőbb regénystruktúrában rendeződött el. Nem biztos azonban, hogy a fejezettagolás, címadás a külsődleges tagolást egyben ennek megfelelő belső renddel is társítja.

Miért is lenne mindez kérdéses, ha a regénycselekmény viszonylag pontosan meghatározott térben, terekben (Szeged, Buda, Bécs), időben (19. századközep, forradalom előtti, alatti, utáni évek) és áttekinthető számú fő- és mellékalakokkal bontakozik ki? Egyetlen mozzanatban rejlik a válasz, abban, hogy vajon illeszkedik-e mindezen epikai alapelem belső viszonyhálózata, poétikai ereze ahhoz a virtuális látomáshoz, ami létrejöttüket és létrehozásukat vezérelte. Ennek ismérveit sem az elbeszélő hagyomány, sem a korszak, sem a műfajtörténet, mégcsak a szerzői opus és intenciók sem hordozzák. Mindez megmarad a regényt és olvasását kívülről befolyásoló erővonalként, ám a létesülő fiktív világot érintetlenül hagyja. Bármilyen furcsán hangzik, a maga által felállított mércének kell megfelelnie a világgal kialakítandó kölcsönviszonyunk termékeny működtetéséhez.

Első olvasáskor még nem kézenfekvő, később válik azzá, hogy a tíz-husz vagy még több alfejezetet összefoglaló címek egyben egy-egy főalak metaforái. S noha valamennyien szereplői a többi fejezetnek is, a nevükkel jelölt regényszakaszban az elbeszélő nézőpontja leginkább az övékével azonosul. A nyitó fejezet afféle narratív introitus, címe *Schütz bácsi vízben áll*. A doktor az, aki, mint más műfaji konstrukcióban az intrikus, a meseiben a segítőtárs, mindvégig segíti a helyzetek megoldását, a bonyodalmak rendeződését s ezzel a cselekmény előremozgását. Időtlen tapasztalata, kortalansága, mindenütt jelenlétisége az elbeszélővel, meseszövéssel teszi egyenrangúvá, illetve magára veszi a Thomas Mannál az *elbeszélés szelleme* névvel illetett funkciót.

A *Vad mimóza* Klára, *A cigányok bejövetele* a Gilagóg-nemzetség, *A semmi kertésze* Szép Imre, a *Fehér árnyék* Pallagi Ádám, az *Édes hús* Szép Péter fejezete. A magában álló zárófejezet élén az áll: *És Imre azt is mondta*. A várost és a benne élőket elárasztó folyó és szenny, a Tisza özönvize még egy alkalom a szereplők számbavételére. Ebben az utolsó vagy utolsó

* A Darvasi László *Virágzabálók* című regényéről itt olvasható írások a „Magyar lagúnák” című konferencián hangzottak el Szegeden 2009. október 16-17-én. (A szerk.)

¹ Darvasi László: *Virágzabálók*, Budapest, 2009, Magvető.

utáni időben akad még egy pillanat, amikor valamennyien együtt vannak egy menekülést (?) jelképező bárkán. A zárás stílusosan a doktor halála is egyben, a *spiritus* elhallgatása, valamint az összegző retrospekcióé, allegorikus summázaté, a virágmotívum sokadszori újraismétléséé. Vajon dramaturgiailag megfontolt-e mindez, erről, azt hiszem, sokan sokféle-képpen fogunk vélekedni. A nyitó fejezethez visszalapozva válik érzékelhetővé az, hogy a felütés és a zárás körívei összeérnek. A történetben ez a katasztrófa előérzetét és annak be-következését, a metaforában ez mindannak átmenetiségét, tűnékenységét és viszonylagos-ságát jelzi, ami a bonyodalmas emberi viszonylatokban, sorsokban és imaginációban leját-szódott. A folyó visszaszerzi a fenyegető hatalom archaikus jelképi jelentéseit.

A variabilitás a szerkezet további „terhelés” kihívása, s ahogyan a kauzális és időelv felfüggesztése is, több következménnyel jár. A csapongó elbeszélésdinamika kisméretű vagy panorámaszerű állapotrajzok, erős hangulatú, atmoszférájukban változékony hely-zetek, epizódok, fejezetek sorában érvényesül. A kronológia lehetőségeinek és a kifejlésre, előremozgásra alapozott narratív rendnek a nélkülözése egy különös, stagnáló, *akronikus* időélmény foglalatja.

A história, mint a várost behálózó, elárasztó, fenyegető, megsemmisítő, medrébe visszatérő rapszodikus folyó, jelen is van, meg érzékelhetetlen is egy időben. Az egyéni sorsok gabalygása elfedi, lefokozza: ezek közelnézeti látványa uralkodik, ami epizodikus jelentőségűvé teszi a nagy *folyamatok* panorámáját. A história együtt vonul vissza, vesz bele a háttérbe az időélmény és az oksági cselekvéslogika funkcióvesztésével. (Ahogyan a *folyam* mint állandó veszélyforrás tudatát is a tudattalanba szorítja vissza az elme.)

Különös, hogy az évszámok, a nagy történelmi és kiemelt várostörténeti jelentőségű dátumok gyakori emlegetése ellenére a regény história-élménye nehezen körülírható ka-tegória. Az ösztönös, szabadjára engedett, robusztus képzelet ellensúlyként lép fel a kriti-kai történelemszemlélet letisztuló, távlatba rendeződő kontúrjaival szemben. A mesesze-rű, mítikus képzetek különös ahistorikus, helyenként prehistorikus képzetrendszerbe illeszkednek. Ezt erősíti az is, hogy a szerkezetben jelentéktelenné váló előbb/ később he-lyett az események és történések ismétlődései, körkörös visszatérései biztosítják a lükte-tést. Mindezzel összhangban járja át a regény kis szegmenseit és nagy tömbjeit, alakok, sorsok vonulatait az érzékiség, bujaság konvenciókat feledő burjánzása. Mint a töménte-len virágmotívum bukolikája ebben a *szép-író* narratív fantáziában, aminek rendeltetése a megkerülhetetlen szecessziós díszítő funkción túl abban a szemléleti mozzanatban jelöl-hető ki, aminek artikulálódása lehetetlen lenne nagy adag idealizmus, szelídség, ártatlan-ság és pozitív értelemtartalmú naivitás nélkül. E minőségegyüttesre a mai érzéketlenség, emocionális kiüresedés furcsán reagál, s ez nem független a személyesség értéktényezőjé-hez fűződő idegenkedő, mi több, az idegenség eszméjéből nyelv- és szubjektumfilozófiai álláspontot kreáló gondolkodásmódtól. A regény ebbe a sivárságba mer a játékoság for-májában belopni valami mélyen egyedit mint pozitívumot, amivel közvetetten vissza-szerzi az *egyéni* kilátástalanul elvesztettnek tűnt méltóságát.

A regénycímmel és az egész anyagát girland módjára átfogó virágmotívummal a mű a képzet beláthatatlan gazdagságú szimbolikus örökségével létesít kapcsolatot. Ez a kül-ső körgyűrű sem mellékes, noha a sokféle lehetséges értelemtartalom itt is a belső össze-függések hatáskörébe tartozik. A külső iránytűk közül az első mottó Andrić imaginárius kertképét mint kis érzéki világmindenség-képzetet idézi. A látványi elem ebben a *látóánnyá tevő* művelettel, a láthatatlan alkotóképzelet munkálkodásával együtt merül fel. A mottó mint jelentésaktualizáció tehát a művészi önreflexió alkalmaként beszél a „vég-telen kertről”. A történetbeli virágok, magok láttán ezt is szem előtt kell tartanunk.

A *Virágzabálók* olvasása során gyakran előtérbe kerülnek Bahtyin fogalmai, a *diálógus*, *karnevál*, *kronotoposz*, illetve a jelenségekörök, melyeket korokon, kultúrákon átívelve kö-vetett általuk. Nem a teória okán, hanem mert a regényfikciónak van némi érintkezése ezekkel. A jellegzetes téridő viszonylag pontosan körülhatárolható, ám míg a *locusok* átte-kinthetőnek tűnnek, az időkiterjedéseket illetően némiképp rapszodikusabb az összkép.

A história jelentősége nem azért válik elmosódottá, mert a regényhősök sorsába nem szól bele, és nem azért, mert az elbeszélésmód elszakadt az oksági és időelvű rendtől. Inkább az időélmény és a múltkonstruálás szemléleti és szerkesztési rapszodikussága miatt tűnik a kor a dekorum elemének.

A rendhagyó áradás és variabilitás láttán nem érdektelen a szólamok, váltásaik vagy a polifónia bahtyini gondolatát földidézni. Ezek azonban nem feltétlenül tűnnek alkalmasnak a jellemző eljárások megragadására. A szólamváltások a hangnem és az alakok, elbeszélők tudataihoz rendelt beszédmodok változtatásából következnek. A Darvasi-regényben mégsem tapintható ezek szabályos önállósodása, különválása, hullámozó kölcsönviszonya. Noha az elbeszélői szólam elbizonytalanított és gyakran szövődik át valamelyik hős tudatáéval, tehát ingázik, kibillen, mégsem érzékeljük azt, hogy egyben más-más, különféle, egyenrangú, idegen tudatok találkoznának a többszólamú beszédfolyamban. A narráció átengedése a szereplőnek helyenként önmegnevezéssel indul, ami egyben az uralkodó elbeszélői hangfekvésnek a jele is. Ha nem kezdené az öreg Pelsöczy beszédfolyamát a megjelöléssel („Engem, az apádat, a családom egy viharos napon...” 13.; másutt pedig „Én, Schütz Gusztáv orvosdoktor...” 9.), hangja nem lenne elkülöníthető az elbeszélő diskurzusától. A megfoghatatlanság egyébként annak következménye, hogy mindig egy bizonytalan körvonalú szubjektum a beszédalany. Ilyen az elbeszélő virtuális alakja és ilyenek a mozgó, cselekvő figurák, vagy az alakok képe is, amit egymásról kialakítanak. Ebben a folyamatban kétségtelenül Szép Klára a legbonyolultabb, úgy is, mint egyéniség, úgy is, mint a három fivér egymás közötti viszonyát érzékelhetően vagy láthatatlanul mozgó tényező.

A *karnevál* fogalomköre közelebb áll a regényvilághoz, különösen ha a korabeli morálhoz és szokásrendhez viszonyítjuk a Klára körül képződő emberi viszonyrendszert, a testiség képrendszerét alakító furcsa háromszögeket, a normákat áthágó magatartásokat. Regénytörténeti összefüggésben kifejezetten szokatlan a büntetlenül maradó asszonyi szabadság, vagy talán még pontosabban a házasság és a családi viszonyok merész felfogásából eredő szabadságfok és annak karneválszerű értelmezése a férjes asszony részéről. Különös módon az ezt övező, körülölelő férfiúi közeg magatartása talán még szokatlanabb, hisz ki-ki a maga más-más módján él ezzel, elfogadóan, tudottan, jóváhagyóan – az asszony érzékiségét élvezve és megosztva egymással.

A testiség és érzékiség működése, értelmezése és jelentősége cselekményszinten, valamint a regény értékrendjében és fiktív univerzumában része a szubjektumfelfogásnak, melyre fentebb utaltam. Alakítja azt, és hozzájárul annak a nem tragikus létértelmezésnek az anyagiasulásához, testetöltéséhez, ami az epizódok, fejezetek között lapozgatva, az alakok történeteit követve fokozatosan felépül az imaginációban.

Az elbizonytalanított időkiterjedések, az önmagukba és saját előttükbe visszakanyarodó vagy utánjukba előreugró ívek csapongása még egy szempontból jellemző vonása a regénynek. A személyeket, alakokat formázó vonalak sem rögzítettek, nem szilárdak, rendhagyóan változnak: a szubjektumhatárok is felnyílnak, azok nemcsak érintkeznek egymással, hanem átmennek egymásba. Képlékenységük is jelentéshordozó. Nem az egyéni jellem, sors változandóságáról van szó, hisz ez a fejlődésregénnyel együtt különféle műfajtipusoknak is adottsága. Fejlődésről sincs szó önmagában, metamorfózisról, átalakulásról, alakváltásról sem. Magának a személyiségnek a behatároltsága válik kérdésessé. Klára alakjában is több lény találkozik, szétválik, megoszlik, újraegyesül, osztódik. Hasonló a dinamikája a vele legszorosabb kapcsolatban álló három férfiú alakjának is: alapvető különbségeikben Imre, Péter és Ádám egymás ellentétei és egyben kiegészítői is.

Lehetséges, hogy ez a magyarázata az önálló szólamok tagolatlanságának és egymásbaolvasásának.

Elbeszélői közbevetés és summázat alakjában mindez poétikai problémaként így jele-

nik meg: „Miért lenne oly nagy baj, hogy soha nem mondható el egészen, ami megesk ve-
lünk, mert folyvást a miénkbe csordogál egy másik ember sorsa?” (21.) S ha nem a poétika,
nem a fikció, hanem a filozófia az elmélkedés terepe, akkor Ricoeur gondolata illeszthető a
fenti mondat mellé: „Az egyes ember élettörténeteinek a másokéba fonódása fellázad-e az
elbeszélő megértéssel szemben, amely az irodalmat táplálja? Nem éppen ott talál-e rá vala-
mely érthetőségi modellre, ahol egyik elbeszélés a másikba fonódik, amire az irodalomban
megannyi példa van? És vajon nem éppen a főszereplők sokaságának sorsait ütköztető fik-
tív történetek szolgálják-e az interakció olyan modelljeit, melyekben az egyik életnek a má-
sikkal való összefonódására az elbeszélői programok versengése derít fényt?”²

Az alternatív szerkesztésmód és formálás hangsúlyos eleme a motívumismétlés, ami a
több vonatkozásban és szinten jelentkező visszatérés, körköröség, ciklikusság eszköze.
Mintha mindig minden csak folytatódna, mert már valamikor kezdetét vette. Szép Imre vi-
rág- és virágmag-gyűjtögetése, Klára anyjának „szédítő sétálásai”, Péter betoppánásainak
mindenkori váratlansága és a magával hozott likőröspohárka, Ádám mészfehér arca,
Kosztá Néró időtlen fűmuzsikálása, a férfiak szünet nélküli ivása, romok között turkáló
lány és egyéb kis képzetdarabkák mint Mészöly-reminiscenciák... A virágmotívum, a vi-
rágzabálók fogalom, a beszélő nevű figurák történetbeli rendeltetése tapintható, ám az is
bizonyos, hogy szerepük nem merül ki ebben, kiegészül a metaforikus vonatkozásokkal.

Ugyancsak többes rendeltetésű a Szegedet és környékét lakó sokféle népség. Kort és
világot hitelesítő adottság, történetet formáló tényező, valamint egy látásmód szerves
eleme és a fikció többnyelvűségének jele. A fikció és a kultúrafelfogásé tehát, nem a re-
génynyelvé és az önálló szövegmű. Egyetlen réteg, a cigány családok tömbje képez kivé-
telt, akik közül egyéni figurák lépnek ki, és az előtérben álló alakokat végigkísérve válnak
cselekményalakítókká. Önálló mitológiájuk, szokásrendjük és nyelvi világuk van.

Gilagóg vajda alakja, szerepe és az általa közvetített legendáris anyag, a mashari törzs
származásmítosza – a név hangzásának távoli asszociációval együtt – az archaikum kép-
rendszereben egyesül. Olyan virtuális folyamatosság-képzet képviselője, amihez viszo-
nyítva a többi alak és sors történet inkább a megszakítottság pólusához közelít. Különös
érintkezés érzékelhető az elbeszélő képekben tobzódó látomásos képzelete és Gilagóg, „a
cigány mesélő” által továbbadott világtörténet vizionárius öröksége között. A mese kor-
látlan imaginációja, a csodák, képtelenségek és az irracionális iránti fogékonyaság alkotja
a közös felületet közöttük. Ez hatja át a krónikát, legendáriumot, históriát, eredetmondát,
bölcsekedést. A szavak és a képzelgések mágikus hatalma uralja az alakok megnyilvánu-
lásait, s erről az elbeszélő sem kíván lemondani.

A nagyobb egységgé összeállók közül emlékezetes *A semmi kertésze* fejezettömböt be-
rekesztő nagy arányú, néma képsorként induló árnyjáték, fényjáték: „*Látomás látomást
követett!*” (364–368.) A fogságból hazatérő Szép Imrét fogadja a Szeged határában megren-
dezett mezei látványosság. A Schütz doktor és Gilagóg által eltervelt ünnepet megzavarja
a vadászok tüzelése, a váratlanul kialakuló zavar és összecsapás. Az elbeszélő a hazatérő
fogoly belső hangját tolmácsolja a fejezetet lezáró mondattal: „*Kívánhat-e többet annál,
mint hogy ebben a szépen itthon lehet végre!*” (368.) Ha korábban nem is volt nyilvánvaló, e
mondatnál egyértelművé válik az, hogy e családnév sem véletlenszerű, hanem az említet-
tekhez hasonlóan többjelentésű.

A kommentár elején felmerült kérdésekre tételes válaszokat adni ellentétben állna az-
zal a sokrétű olvasásélménnyel, amit a *Virágzabálók*nak köszönhet a türelmes olvasó. A ki-
tartásra a már emlegetett megoldások és a képzelet tobzódása folytán kétségkívül nagy
szüksége van a regénynek. Itt szándékosan nem olvasót, hanem művet említek, hisz füg-

² Paul Ricoeur: Az én és az elbeszélő azonosság. In uő.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*,
Jeney Éva (ford.), Budapest, 1999, Osiris.

getlenül attól, hogy megfelelő mértékben kommunikatív-e, ki kell egészülnie az olvasói világgal, egyébként létmódja is kérdésessé válik. A bonyolultabb rend csökkenti, az áttekinthetőbb könnyíti ennek a kiteljesedésnek az esélyeit. A történetbeli alakok belső szabadságához hasonlóan a regényformálás és a történetmenet alakítása is merész eljárásokhoz folyamodik. Egy alternatív szerkezetben élhet, meghalhat, majd ismét élhet a figura, minthogy a fikció logikájától mindez nem idegen.

A *Virágzabálók* feladványa, az érintett jegyekkel együtt, összhangban áll a jelenkori magyar prózai tendenciákkal, amelyek európai viszonylatban sem közelítenek túlságosan a *megértés nehézségeit* feloldó elbeszélői gyakorlathoz. Rendszerint tartósítják az *elbeszélés nehézségeit*, amikben olvasóik vagy részesülni kívánnak, vagy nem. Darvasi regénye mindenképpen megéri és megérdemli a részvételt és jelenlétet a másfél évszázaddal korábbi fiktív múltak narratív áradásában. És az áradás nyelvében, a birkózásban a metafora strukturáló energiájával és illékonyságával.

MIKOLA GYÖNGYI

A SZAKADÉK SZÉDÜLETE

(A tragikus identitás a *Virágzabálókban*)

„Aki emlékszik rá, hogy a tudomány szellemének fáradhatatlan előrenyomulása miféle közvetlen következményekkel járt, annak rögtön eszébe jut, hogyan pusztította el a mítoszt, s hogy ennek pusztulásával természetes, eszményi hazájából a költészet miként szorult a hontalanságba.”

(Nietzsche: A tragédia születése, Kertész Imre fordítása)

*„szívünket éjszakánként álom-ekékkel szántja körbe
a sötétség, ideszülettünk virággyökerek étkéül,
megsírattatni magunkat a szélben hófehér esővé ijedt
almafákkal”*

(Bari Károly: Hazánk)

A *Virágzabálók* című regény öt könyvének legszebb és legtalányosabb fejezete számomra *A cigányok bejövetele*. A cigány és a magyar legendárium szokatlan összeszövése fölkelte a kíváncsiságot: vajon mennyire autentikusak a regény cigány történetei, szükséges-e egyáltalán, hogy autentikusak legyenek, miképpen hozható játékba a Másik identitása, hogyan mesél a regény egy olyan népről, melynek nem beszéli a nyelvét? És mit adnak hozzá mindehhez a XIX. századi díszletek?

Ian Hancock, az egyik legismertebb és legelismertebb romológus, nyelvész, történész,

az austini University of Texas professzora *A pária-szindróma* (The Pariah Syndrome)¹ című művében áttekinti a cigány történelemnek azokat az állomásait, eseményeit, melyek meghatározóaknak bizonyultak a cigányság mindmáig szerte a világon tapasztalható ki-rekesztett, kiközösített státusának kialakulásában, és amelyek vélhetően megszilárdították a többségi társadalmak egy jelentős részének azon meggyőződéseit, hogy ezen az állapoton nem lehet változtatni. Hancock fölhívja a figyelmet arra, hogy amikor a XV. század közepe táján a cigányok megjelentek Európában, kezdetben szívesen fogadták őket, mert értettek a fémöntéshez és a fegyverkészítéshez, ámde idegenül hangzó nyelvük, furcsa megjelenésük, sötét bőruk, vándorló életmódjuk félelmetes asszociációkat keltett a keresztény európaiakban, az iszlám felől jövő csapásokra, a tatár, mongol és mór hódítások, inváziók kegyetlenségeire emlékeztette őket. További messzeható következményekkel járó, súlyos örökség a cigány rabszolgaság évszázados intézménye Kelet-Európában és a cigány Holokauszt Nyugat-Európában. A történelmi-politikai előzmények mellett Ian Hancock a kulturális identitás alakulástörténetét is megvizsgálja, és úgy vélekedik, hogy a cigányok romantikus reprezentációja a XIX. századi művészetben nagyban hozzájárult a sztereotípiák megszilárdulásához, pontosabban ezek a maguk korában elfogadható és érthető, pozitívnak szánt, sőt talán pozitívan is ható ábrázolások a XX. században már inkább ártottak, mint használtak a cigányság reális megítélésének, és maguk is hozzájárultak a pária szindróma konzerválásához, amennyiben a későbbiekben az újságírók és regényszerzők nem első kézből, tehát maguktól a cigányoktól (romáktól, romaniktól) szerezték információikat, hanem a nem-cigány kultúra sztereotípiáira, vélekedéseire hagyatkoztak. Egy cigány mondást idézve („azok, akik szolgaságban akarnak tartani, sosem fogják elmondani az igazat az őseidről”) Hancock művének előszavában egyértelmű következtetést von le, mely szerint bármennyire nehéz is, a saját történetüket maguknak a cigányoknak kell elmondaniuk („We cannot wait for others to document this truth; our forefathers’ history must be told by ourselves.”), ahhoz hasonlóan, ahogy minden kisebbségi mozgalom, az amerikai indiánok vagy a feketék polgárjogi mozgalmi is a saját múlt és kultúra feltárásával indultak, először ugyanis nyelvvel, történelemmel, kultúrával rendelkező népként kellett önmagukat definiálniuk, hogy a többség egyáltalán odafigyeljen rájuk. Hancock magyarul is megjelent *Mi vagyunk a romani nép* című könyvében így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Mindaddig, amíg csupán a viselkedésünk által meghatározott népek tekintenek bennünket, élni fog az a tévhit, hogy ha akarjuk, viselkedésünket megváltoztatva már nem leszünk ‘cigányok’, ahogy a hippik vagy a hobók megszűnnek hippik vagy hobók lenni, ha úgy döntenek. Ha nem vesznek bennünket komolyan, mint valódi népet, akkor valódi életbeli helyzetünket sem fogják soha komolyan venni.” (Novák György ford.)

A feminista gondolkodók is elhallgatott női történelemről beszéltek, és tudományos intézményekben rekonstruálják/megalkotják a női irodalom hagyományát mint a többségi kultúra által elnyomott, elnémitott, ám folytonosan jelen lévő párhuzamos történetet. A feminista kritikában is visszatérő kérdésfelvetés, hogy mennyiben alkothat hiteles képet a nőről egy férfi író, és megjelennek azok a törekvések, hogy a saját történetünket, érzéseinket, gondolatainkat mi magunk mondjuk el lehetőleg a saját nyelvünkön. Ugyanakkor a „mi magunk” alapállása a későbbiekben számos újabb probléma forrásává válik, elsősorban azért, mert leképezi a többségi társadalom hatalmi gépezetében megmutatkozó bináris oppozíciót, háborús logikát, a mi-ők struktúrát. Azokban az országokban, ahol sikerre vezetett a feminizmus, és a nők jelentős politikai hatalomhoz jutottak, sokszor újabb törésvonalak, bináris oppozíciók jelentkeztek, immár a hatalomba jutott középosztálybeli fehér nők és a továbbra is elnyomott, kiszolgáltatott helyzetben lévő szegény, is-

¹ www.reocities.com/~patrin/pariah~ch17.htm

kolázatlan és/vagy bevándorló társaik között. A pária-szindrómához előszót író T. A. Acton szerint Hancock maga is a roma értelmiségi identitás kettős realitása között órlódik, egyszerre osztózik saját népe kirekesztett státusában, és éli a domináns kultúra értelmiségijének életét. A *Virágzabálók*ban Gilagógot, miután vállalkozott a Szép Imrével való közös föllépésre, kiközösíti a népe, nem tekintik többé a vajdájuknak. A regényben a szereplők identitásának gyakori eleme a sehova sem tartozás, a Szép-fiúk nem tipikus magyarok, és Pelsőczy Klára sem tud a számára rendelt női szereppel azonosulni. Vagyis a pária-lét a regényben a nemzeti-kollektív ideológiák és viselkedésminták ellenpontjává válik, a magányos individuum jellemzője lesz.

Az identitásnak mint köztes állapotnak a jelenségére is utal Gilles Deleuze *Mi a kisebbségi irodalom?* című írásában, amikor a bináris oppozíciók meghaladására tesz javaslatot: „Hány és hány stílus, műfaj és irodalmi irányzat, még az egészen kicsi is, álmódzik arról, hogy a többségi nyelv funkcióját töltsse be, hogy államnyelvként, hivatalos nyelvként szolgáljon (...) Álmódjuk az ellenkezőjét: tudjunk kisebbségivé válni.” Ámde, ha a háborús automatizmusokat elkerülendő a fordított utat választjuk, még mindig kérdés marad, „hogyan lesz valaki saját nyelvének nomádja, bevándorlója, cigánya?” Hogyan lesz képes saját nyelvében idegenként létezni? Deleuze a nyelvet a következőképpen írja le: „Minden nyelv, legyen szegény vagy gazdag, deterritorizálja a száját, a nyelvet és a fogakat. A táplálék jelenti a száj, a nyelv és a fogak ősi territóriumát. A hangképzési feladatok révén a száj, a nyelv, a fogak deterritorializálódnak. Evés és beszéd között egyfajta szakadás keletkezik: (...) az írás fokozottabban alakítja a szavakat olyan dolgokká, melyek rivalizálnak az élelemmel. Szakadás tartalom és kifejezés között. Beszélni, vagy még inkább írni annyit tesz, mint böjtölni. Kafkánál a táplálék állandó rögeszméjével találkozunk, a par excellence élelem rögeszméjével, s ez nem más, mint az állat vagy a hús, és ott van a mészáros is, és a fogak, a nagy koszos fogak vagy az aranyfogak.”² A *Virágzabálók* egyik leggyakoribb metaforája maga a zabálás, nemcsak a virágok megevését jelenti, hanem az élő húsba való belefalást is, mint Klára és Imre utolsó kettősében, vagy az Aranyfogú cigány Gilagóg szívét célzó harapásában, Barka szörnyű ikreinek marásaiban, vagy azokban a jelenetekben, amikor Ádám tanulmányozza Frikker Júlia száját, és amikor megcsókolja a haldokló lányt. A száj, a nyelv, a fogak, a szájpaddás az az ősi territórium, ahol a test és a beszéd egységben van önmagával, mely még innen van a jelentésadáson, a metaforizáción, a szakadáson, az önreflexión, ön-megkettőződésen, és az értelemképzésnek azokon a folyamatain is, melyek révén a beszéd és az írás visszahódítja az uralmat a test fölött. Darvasi első könyvében, mely egy verseskötet, már megjelenik a virágzabálás metaforája, mitológiájában, ahol a nő lép színre először (a bibliai történet analógiájaként, melyben Éva evett a tudás fájának gyümölcséből): „Szájába vette / a virágzó akácot, termő birset, kőrist, /barna gesztenyét, hajló fűzt, / fehér nyírt / táncoló cédrust/ a szájába vette őket, // s miután már egyetlen szó sem jött ki a torkán, / úgy érezte, / meghal.”³ A nőt a virágzabálástól a férfi váltja meg: a férfi miatt hányja ki a nő a növényi világot, és lesz képes a beszédre. A regényben Klára is majdnem meghal a megevett mérgező liliomtól. A zabálásnak e motívumaiban a világ „megkóstolására”, megismerés útján történő bekebelezésére is ráismerhetünk, mint a tudásvágy ősi territóriumára.

A kisebbségi nyelvhasználatot Deleuze úgy jellemzi mint feszítő és intenzív elemek, fájdalmat konnotáló kifejezések jelenlétét, ahol „A nyelv már nem ábrázol, saját határai, saját túlzásai felé tart.” A *Virágzabálók* nyelve, mely inkább csak őrzi a korábbi Darvasi-

² Minor irodalom. *Ex Symposion*, 2003. 44–45. sz. 1–9. Karácsonyi Judit fordítása.

³ Az első napon (Három nap mitológia). In Darvasi László: *Horger Antal Párisban*, Budapest, 1991, Holnap Kiadó.

művek erősen metaforizáló stílusának emlékét, mintha a mocsarat mostanra lecsapolták volna, vagy szabályoztak volna egy folyót, nem lett ettől a redukciótól ismerősebbé, közelebbivé, sőt inkább idegen nyelvként hat. Senki nem beszél úgy, ahogy a regény szereplői. Intenzív, drámai effektusokkal operáló, erős érzelmi töltésű felkiáltások, eruptív szekvenciák váltakoznak az elbeszélés távolságtartó, közlő funcióival; a beszéd hol szinte primér, közvetlen, elemi testi megnyilatkozás, mint a Schütz doktorral üvöltöző legények esetében, hol belső tudatfolyam, szabad függő beszéd, amikor a bécsi úr utolsó látogatását teszi Kiglnél, és fokozatosan döbben rá, hogy meg fogják ölni, hol pedig értelemadó, magyarázó történetmondás, amikor például arról értesülünk, milyen előkészületek zajlanak a városban Ferenc József császár fogadására. A különböző nyelvi megnyilatkozások folyton egymást váltják, egymásba tűnnek, a regény nyelve semmilyen szempontból nem homogén. A *cigányok bejövetele* című fejezet ehhez a heterogenitáshoz képest egységebbnek tűnik, paradox módon otthonosabbnak, ismerősebbnek, könnyebben befogadhatónak hat, mint a magyar szereplők fejezetei. Mintha szívet képezne egy idegen tengerben. Pedig valószínűleg inkább csak arról az érzékcsalódásról van szó, hogy az idegen történet esetében nyitottabbak vagyunk az egzotikumra, illetve egzotikusnak, s ezáltal mitikusnak, művészetnek érzékeljük a történelmi eseményektől nem is olyan nagyon elrugaszkodó meséket is, míg a saját történelmünk és kultúránk esetében meghökkentőnek, zavarónak, érthetetlennek, problematikusnak látjuk a megszokottól eltérő mítoszképzést, imaginációt és intuíciót. A regényben a mashari (halászmesterséget űző) cigányok kis törzse érkezik Szeged határába a vesztes szőregi csata után, ahol Pallagi Ádám meghal, azaz fűmuzsikussá változik. Nem tudni pontosan, miért jönnek, vándorolnak-e a jobb élet reményében vagy menekülnek, legvalószínűbb, hogy egyszerre mindkettő, hiszen vándorlásuk során még Boszniában összeütközésbe kerülnek a kegyetlen lováriakkal, akik majdnem az egész törzset lemészárolják. Szegeden pedig a hatóság engedélyének beszerzése után meg kell nyerniük a bennszülött cigányok jóindulatát is, Gilagógnak meg kell küzdenie a nagy hatalmú Aranyfogúval, aki afféle keresztapa a cigányok között, talán a mindig is privilegizált helyzetben lévő aranymosó cigányok leszámazottja. A regény meséiben a cigányoknak talán még jobban kell tartaniuk egymástól, a rivális törzsektől, mint az idegenektől. Történelmileg hitelesíthető az a gesztus is, ahogy Szép Imre a kaszinóban maga mellé emeli Gilagógot, hogy elmondhassa a cigányok világtörténetét, hiszen valóban világtörténetről van szó, amely több országon, sőt több kontinensen zajlott és zajlik, Indiától Amerikáig. A cigányoknak nem csak államuk, hadseregük, önálló gazdaságuk nem volt, hanem a vándorlás, a menekülés és a rabszolgaság évszázadaiban archívumaik se keletkezhettek, történelmük utazók leírásaiból és a róluk hozott kegyetlen törvényekből rekonstruálható leginkább. „A cigányokat nem szeretik a törvények, és a cigányok nem szeretik a törvényeket” – summázza a helyzetet a regény elbeszélője. A XIX. század szabadságmozgalmai hozzák meg a cigányok számára is a rabszolgaság alóli felszabadulást, az emancipációt, és a ’48-’49-es szabadságharcra saját meséik és történeteik szerint a magyarországi cigányok is felszabadulásként emlékeznek, olyan időszaként, amikor a cigány és a magyar történelem összefonódik, Petőfi közös hős. Nem véletlen, hogy a törzs varázslója, akitől a cigányok történetét várják, Igazmondó Habred 1848. március 15-én látja meg a napvilágot, vagyis a *Nemzeti dal* születése napján. Az interferencia a történelem és a mítosz, a saját és a Másik története között jellegzetes eljárása a *Virágzabálók*nak, a játék mindig több szinten történik. Szép Imre gesztusa megfeleltethető egy felvilágosult, Európában tanult liberális magyar értelmiségi attitűdjének, ugyanakkor megmutatkozik a közös történetmondás csődje, kudarcra ítéltettsége is. Igazmondó Habred mégsem bizonyul vátesznek, hiszen csak egyetlen mondatot képes ismételtetni: „Adjatok pénzt!”, igaz, ezt rengeteg árnyalatban és értelemmel. E mozzanatban az éppen megszülető nemzeti mítoszok rögtön ironikus idézőjelek közé kerülnek.

A Bari Károly által szerkesztett *Álomtanya* című antológiában,⁴ amely válogatást nyújt európai költők és írók cigányokról szóló műveiből, olvasható többek között Puskin *Cigányok* című poémája, amely valóságos enciklopédiája a cigányokkal kapcsolatos pozitív XIX. századi sztereotípiáknak: Puskin művében a cigányok a szabadság népe, a táborban a nők is, a férfiak is megélhetik szerelmeik szabadságát, Zemfirát, a főhőst is elhagyta az anyja gyerekkorában, elmegy egy másik férfival, egy másik karavánnal. Zemfira elrejt a táborban Alekót, aki a törvényt elől menekül, és vonzza a cigányok szabad élete, maga is cigány szeretne lenni – Petőfinek a *Farkasok dala* című versében hasonló szabadsággeszmény fogalmazódik meg. Ám a poéma tragikus véget ér, a táborba menekült Aleko nem tudja átvenni a cigányok normáit, nem bírja elviselni Zemfira hűtlenségét, megöli a lányt és szeretőjét is. Zemfira apja elkergeti a táborból, mondván: szabadságot csak magadnak akarsz. A cigány nők promiszkuitása, végzetes szexuális vonzereje a többségi kultúra cigány-reprezentációinak visszatérő témája szerte Európában. Ha már Szegeden vagyunk, idézzük Juhász Gyula *Cigány nők* című versét:

„Nagyon szerettem őket kiskoromban
Ha a sarokban titkosan susogva
Kártyát vetettek a buzgó cselédnek,
Ki nékem az új nótákat dúdolta.

Bámultam őket, ahogy a naptól égett
Barna arcukkal, tarkabarka rongyban
Ballagtak és nézték báván a várost,
S szemük parázslott boldog izgalomban.

Szerettem őket izzó, édes órán,
Mint karcsú párdúc, nyúltak el zihálva,
S én lázasan, fájón öleltem őket,
És emlékeztem forró Ázsiára.”

A XX. század második felének magyar irodalmában pedig Weöres Sándor *Psychéje* és ezt idézve Esterházy Péter Csokonai Lilije fogalmazza újra a nyugtalanító szépségű cigány lány vágyott alakját és tragikus sorsát. Nádas Péter sem lép túl ezen a paradigmán a *Párhuzamos történetekben*, leszámítva, hogy a vágy titokzatos tárgya nála nem nő, hanem férfi, a cigány útépítő munkás.

Hancock és mások történelmi kutatásai kimutatják, hogy a szabadság és szerelem romantikus toposza a cigányok reprezentációjában valójában projekció, a többségi társadalom vágyképeinek rávetítése az egzotikusnak tekintett kisebbségre, a promiszkuitás és prostitúció a rabszolgaság, az üldözöttség és a többségi társadalom számára szinte fölfoghatatlan kiszolgáltatottság szomorú következménye. (Bódis Kriszta *Kemény vaj* című döbbenetes tényregényében szembesülhet az olvasó arról a mai napig zajló gyakorlatról, ahogy az alig fölserdült kislányokból prostituáltat csinálnak az erre szakosodott maffiózók.)

A *Virágzabálók*ban már nem sok nyomát találni a romantikus képeknek, Darvasi, amennyire csak lehet, megfosztani igyekszik a cigány mítoszt (és a magyart is) e romantikus projekcióktól, ám úgy, hogy közben ne fossza meg a költészetétől: a cigányok a *Virágzabálók*ban sorsüldözött csoport, kiszolgáltatva az elemeknek, a letelepedetteknek, a katonáknak és az erősebb törzseknek, és ők azok is, akik befogadják és meggyógyítják az

⁴ Cigányház Románo Kher, Budapest, 1996.

Ádám halála után kétségbeesetten világgá szaladó Klárát. A *Virágzabálók* cigánylegendáriuma egyaránt merít autentikus, elsősorban történeti forrásokból és azokból a reprezentációkból is, amelyeket a nem-cigányok (gádzsók), a többségi társadalom kultúrája alkot a legperiférikusabb helyzetű kisebbségéről, vagyis a pozitív és negatív előítéletekből, sztereotípiákból. Gilagóg maga is ellentmondó történeteket mesél a vándorlás kezdeteiről, az idegenekhez való viszonyukról. E történetekben az idegen neve, akit az egyik történetben nem ismernek föl, a másokban befogadnak, ám mindkét esetben keservesen megbűnhődnek érte: Jézus és Isten. (Ugyanakkor a magyar történelem vonatkozásában is megfigyelhető a regényben, hogy a narráció a történelem és irodalom, a politikai és a fikciós szövegek sajátos egybeolvasásából és egybeköltéséből képződik, egy mai szemlélő egyszerre ironikus és beleérző szemléletével, határtalan fantáziával, elmosva a fikció, a történelmi tények, a politikai közbeszéd és a személyes biográfia határait.)

Érdekes párhuzam például Puskin poémájával, hogy a másik néppel való kapcsolat egyik felet sem teszi boldoggá, és itt is a cigányok vesztenek többet: Gilagógot elhagyja a lánya, kiközösíti a saját törzse, Habredet és az egyik gyereket megölik a vadászó urak, Somnakaj pedig nem mond igazat Ádám haláláról Klárának, ezzel a hazugsággal választva el tőle Pétert. Ám ezek az egymásnak okozott sebek, traumák minden más relációban is jelen vannak: Pétert majdnem megöli a szerb Berger, Ádámot Koszta Néró, Ádám Szép Imrét. Az egymásba fonódó, egymásba folyó sorsok kölcsönösen nyomokat hagynak, nemcsak a másik történetében, hanem a másik testén is. Ilyenformán a regény cigány mitológiája nem választható el a magyartól, bármelyik szálat kezdjük is bogozni a regényben, az egész szöveget fölfeslik vele, sőt az egymásról mesélt sztereotípiák a regény cselekményében igen gyakran fölcserélődnek, a szereplők egymás helyébe lépnek át – a nemzeti identitások nem is léteznek másként, mint egymásra átfordítható, egymással behelyettesíthető, egymást tükröző sztereotípiákként. Valójában nincs autentikus közös történet, egyedi esetek vannak.

A *Virágzabálók* szereplőinek egyéni sorsképleteiben meghatározó szerepet kapnak a gyermekkori traumák: az elhagyatottság, a félárvaság, az eltitkolt származás, a szülők megromlott házassága miatti szenvedés. A halál akkor lép be az életbe a regény visszatérő, analóg történeteiben, amikor elhagynak egy gyermeket vagy a gyermek számára bármi módon kiderül, hogy nem szeretik: Péter is hatéves, amikor Szabics Anna megszökik, és Szép Miklóská is hatéves korában hal meg. Ám vannak ellenkező értelmű példák is, Gilagóg a fölégetett boszniai tábor hamujában találja Somnakajt, de hazudik-költ neki egy anyát, apaként pedig maga áll helyt, Schütz doktor pedig a kis színésznőnek hazudja, hogy ő az apja, és támogatja. Pelsőczy szabadnak neveli a lányát, ám ennek a gyerekként megtapasztalt szabadságnak, nomád, kalandos életnek később súlyosan ellentmond a házasság röghöz kötött életformája. Ahogy apja és anyja egykor, saját házasságában Klára is szenved, szüleivel ellentétben azonban engedélyezi magának a teljes szexuális szabadságot – nem véletlenül hasonlít annyira a megbotozott kurvára –, a szőke, fehér bőrű magyar úrinő úgy viselkedik, mint a végzetes vonzerővel bíró cigánylányok a romantikus írók történeteiben, és ahogy Carmenért, érte is ölni képes egy férfi. Ennek a szabadságnak a mélyén azonban mélységes boldogtalanság rejtőzik, mely súlyos megpróbáltatásokon és traumákon keresztül egyenesen az összeomláshoz vezet. Ám még azelőtt meghasonlik önmagával, hogy megerőszakolná a katonák, és elveszítené a fiát, mivel a magány is véghezviszi a maga pusztítását: „Amikor Klára először maradt egyedül a házban, és pillantott a tükörbe, szinte belehalt a döbbenetbe.

Édes jó istenem, suttocta, olyan lettem, mint az anyám!

Ám ebben a pillanatban meghallotta a fűmuzsikát, és bár gyenge volt még, és olyan volt, akár az anyja, egy pillanatra elmosolyodott, s csak azután ájult el az iszonyattól.”

A forradalmi szabadság-eszmények és a régi keresztény értékrend ütközésével talál-

kozunk a hitetlen Pelsőczy alakjában, aki lelepleződik lánya előtt, amint éppen őerte imádkozik a templomban. Péter pedig, akinek figurája dionüszoszi attribútumokból épül föl, életerős, duhaj, nőbolond világcsavargó léte vége felé elborult elmével Jézussal verekszik. A *Virágzabálók* mitológiája a Petőfi és Puskin nevével megidézett, inkább hiányával és csődjével jelenlévő romantikus mítosz mellett egy másik paradigma felől is értelmezhető, amely ugyancsak a XIX. században születik, és bár minden mozzanatában korának gyermeke, mégis képes keresztüllátni azon és hatásában messze túl is mutatni rajta: Nietzsche életműve, lázadó labirintusa felől.

Magának a regénynek a szerkezete is labirintust formáz: a kezdet egybeesik a véggel, mindenki a maga folyosójában közlekedik, és az egyes szereplők mindig csak a saját szempontjukból képesek értelmezni az érintkezéseket, találkozásokat és ütközéseket, s amikor a sorsok, e folyékony utcák, sajátos magyar és nem magyar lagúnák egymásba ömlenek, egyik fél sem láthatja a másik odavezető útját, és ezért sohasem képes belátni a maga utcáját sem. A szereplők élettörténeteiben mindig ugyanaz tér vissza különböző változatokban: a magány feloldhatatlansága, tragikuma. Nietzsche filozófiájának alapvető felismerése nyomán, mely szerint a morál alapjai nem morálisak, Darvasi regényéről azt mondhatjuk, hogy azt az írói tapasztalatot, belátást igyekszik a végsőkéig kiaknázni, mely szerint a történet alapjai nem elbeszélhetők. Nem lehet tudni, hol kezdődik el két ember viszonyának megromlása, mitől válik a szerelem gyűlöletté, a közös gyereket nevelő szülők hogy juthatnak el oda, hogy egymás halálát kívánják, mint ahogy azt sem, miért lát meg Ádám hirtelen egy gyíkot a falon, honnan ered Imre szenvedélyes érdeklődése a virágok iránt, hogyan támadnak soha el nem múló szerelmek. A személyes emberi világban ugyanolyan beláthatatlan erők működnek, mint a természetben: az emberek a saját sorsuk alakításában is éppoly vakok, mint ahogy nem veszik észre a közelgő történelmi és társadalmi katasztrófák fenyegető jeleit sem, vagy ha látják is azokat, valójában teljesen tehetetlenek a bekövetkező pusztulásban.

A regény így elképzelt labirintusában a *Zarathustra* 'örök visszatérés' gondolata sejlik föl:

„Lásd... ezt a pillanatot! Ettől a pillanat-kaputól hosszú, örök utca vezet visszafelé. Mögöttünk örökkévalóság vagon. Nem kell-e, hogy az, a mi mindennek közül megeshetik, már egyszer megesett, megtétetett, mellettünk elfutott légyen?
(...) Mert mindennek, ami futni tud: ezen a hosszú úton kifelé is – kell még egyszer futnia! –
(...) és nem kell-e visszajönnünk és azon a másik utcán futnunk, kifutnunk, magunk előtt, ezen a hosszú borzadályos utcán, – nem kell-e örökkön-örökké visszatérnünk?”⁵

Amikor Schütz doktor, hogy Gilagóg még vajdának érezhesse magát, rábeszéli a törzset a börtönből hazatérő Imre fogadására, és a doktor ásványainak kristályaiban színes tűzijátékként szikrázik föl a kelő nap fénye, (a hajnalpír!), hogy a következő pillanatban a részeg magyar urak halálos lövéseinek dörrenése és lőporfüstje vessen véget az illúzióknak, és ahogy az ebbe a jelenetbe hazaérkező, vérért törölgető Imre azt mondja minderre, hogy szép – úgy vélem, itt van a regény válasza a magány démonának kérdésére. A regény epilógusában pedig Imre és Klára ismét mesélnek egymásnak, mint házasságuk kezdetén, és mindazt, ami történt, történhetett volna vagy történhetne velük, mesévé, személyes mítosszá szublimálják, mintegy védekezésül a valóság pusztasága, otthontalansága ellen. Ezzel a játékkal kifutnak önmaguk előtt a „hosszú, borzadályos utcán”, ki-

⁵ Dr. Wildner Ödön fordítása.

zárva a külvilág fényeit, elmesélik, ahelyett, hogy élnek az életüket, elmesélik eljövendő halálukat is, így szöktetve magukat a szakadék szédületében a katasztrófa túloldalára.

Nagy talány, miképpen talál újra egymásra, immár „túl jön és rosszon” ez a két ember: Imre és Klára, és a közös öngyilkosság, egymás végső fölhabálása egyúttal hogyan torkollik a mese folyamába, amely a Tiszához hasonlóan egyszerre élet és halál. Az árvíz az ő egymásnak mesélt fantáziavilágukban kitaláció, legfőljebb sejtés, az olvasó tudatában azonban tény, Szeged város történetének egyik fordulópontja, cezúra, az időszámítás új kezdete. Ám olyan esemény is, amely bizonyos értelemben nem múlik el. Szép Péter regénybeli fantazmagóriája a Maros torkolatának délre helyezéséről valójában a város történetében többször fölbukkanó terv, létező elgondolás, amelyet azonban óriási költségei miatt senki sem képes kivitelezni. A legutóbbi évek nagy áradásai megmutatták, hogy a város potenciálisan ma is épp olyan veszélyben van, mint a XIX. században. 2006-ban, minden idők legnagyobb árhullámának idején, mikor a víz helyenként ismét utat talált magának a városba, és peremig töltötte a védműveket, óriási szerencsének bizonyult, hogy a Maros nem egy időben áradt a Tiszával...

A Darvasi-próza különös érzékenységet, fogékonyságot mutat a visszatérő sorscsapások anatómiája és dinamikája iránt, hátborzongató közelségbe hozva azokat. A regény narrátora ráadásul tudatában van: nincs ártatlan történetmondás sem, hiszen maga a nyelv, a nyelvhasználat sem ártatlan. A félreértések, hazugságok, légből kapott vélekedések, ideológiák valós sebeket ejtenek. Ahogy Ian Hancock írja, a nem-cigányok megalkotják a cigány fiktív alakját a kultúrájukban, ám ettől a fiktív képtől valódi emberek fognak szenvedni. Miközben óriásira duzzasztott szöveg-áradatában Darvasi szinte enciklopédikusan felsorolja, amit a történetről mint fikció és valóság, politika és költészet, önéletrajz és regény, hazugság és igazság, emlékezet és felejtés, kimondás és elhallgatás, ismétlés és ellentét, sztereotípiák és eredetiség, beszéd és írás, test és nyelv, irónia és tragédia viszonylatairól tud, eljuttatja a szöveget önnön határaiig: az újabb és újabb változatok egymásra íródnak az olvasói tudatban, állandóan újrarájzolva, újradefiniálva és végül kioltva egymást az ellentétes erők játékában, ahogy a folyó hullámai folytonosan újraformálják, építik és rombolják a parti fövenyt. A regény epikuma feloldódni látszik valamiben, ami megelőzi és úgy látszik, meg is haladja őt. Mintha épp azért kellene e nagy, súlyos könyv, e bonyolult történet-útvesztő, hogy valami más, tőle különböző minőség születhessen a legmélyén, hogy burka, váza, háza, hazája, de legalábbis emlékműve lehessen a nyelv teremtménye misztériumának, a hontalannak tűnő költészetnek.

A VILÁG VISSZAVARÁZSOSÍTÁSA

Darvasi László: Virágzabálók

Mindenekelőtt röviden összefoglalom, amit korábban Darvasi László írásművészetéről írtam 1992-től kezdve, amikor is *A portugálok* című kötetének a fülén igyekeztem három mondatba belezsúfolni a szerző addigi pályaképét. Ezt főként az indokolja, hogy most, a *Virágzabálók*at elolvasva se gondolok nagyon mást Darvasi elbeszélő-művészetéről, mint amit korábban leírtam róla. 1993-ban megjelent *Rövidtörténet*, 1986, *posztmodern* című tanulmányomban Darvasi „mitikus karakterűnek” nevezett elbeszélései *ellenpéldaként* szerepeltek, ugyanis a tanulmány akkori fiatal prózaíróknak (Garaczi, Szijj, Márton, Németh, Kemény, Podmaniczky stb.) a rövidtörténet műfaján belüli vagy abból kinövő posztmodern vagy minimalista szövegszervezési eljárásaival foglalkozott. Akkoriban – rövid utóstrukturalista korszakom – nagy hatással volt rám George Kublernek *Az idő formája* című könyve; szóhasználatát átvéve, szellemét átvenni igyekezve azt írtam Darvasi mitikus elbeszéléseiről, *A veinlageni rózsabokrok*ról, s más korai darabokról, hogy e szövegeket más *formasorozatban* kellene leírni, mint imént említett kortársainak műveit: olyan formasorozatban, „amibe pl. Mészöly 80-as évekbeli novellisztikája vagy Bodor Ádám *Sinistrája* tartozna bele – nevezzük egyelőre ezt a paradigmát »dél-amerikainak«”.

E kifejtetlen – nyilván azt gondoltam, egyértelmű – félmondathoz csak jóval később, már *A könnyemutatványosok legendája* után tértem vissza (nem nagyon írtam közben irodalmi kritikákat), a Márton László tanulmánykötetéről írott bírálatomban (*Jelenkor*, 2000/7–8): e „paradigma-elnevezést [dél-amerikai] Mészöly azon elméleti fejtegetése indokolta, amely *Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel* című 1986-os írásában olvasható a dél-amerikai prózáról s a vele szembeállított európaiáról. Úgy vélem, hogy az európai reduktív, »algebra«-jellegű és a dél-amerikai elementáris, a történetekből mitológiát létrehozó próza (amely az »algebrát« is magába olvasztotta) kettőssége Mészöly szerzői önértelmezése vagy programja is, de akár az, akár nem, mindenképpen értelmezi a hetvenes évek közepétől közzétett prózáit. A *Merre a csillag jár* kötet megjelenése után egy interjúban az író hangsúlyozta, hogy a kötetbeli Pannónia mitológiája épp olyan érvényes mitológia, mint Dél-Amerikáé. (...) Ezek a dél-amerikai prózára vonatkozó kijelentések sokáig alig keltették fel a Mészölyről szóló szakirodalom figyelmét. (Én viszont annak idején, Mészölyvel foglalkozó tanulmányaim írásakor, talán túlzottan is hatásuk alá kerültem.) Ahogy Darvasi vaskos *Könnyemutatványosok*-könyvének »programja« (ha jól értem) tekinthetünk úgy is, mint Mészöly *Annőja* prózai lehetőségeinek nagyformában megkísérelt kifejtésére, úgy Láng *Bestiáriuma* szintén e mágikus prózához kapcsolható.”

Két értékelésem időpontjai között, 1997-ben jelent meg Bényei Tamás kiváló monográfiája a mágikus realista regényről (*Apokrif iratok*), amelynek egyik következménye az lett, hogy a kilencvenes évek legvégétől kezdve a hazai kritikában kortárs magyar művekre is alkalmazni kezdték a „mágikus realizmus” kifejezést – 1992-ben még én is inkább „dél-amerikai paradigmáról” írtam, noha ugyanarról beszéltem, mint 2000-ben, amikor már egyértelműbb lett a szóhasználatom. Érdekes kérdés, vajon miért ódzkodik világirodalmi kortárs trendekhez kötni magyar irodalmi fejleményeket a hazai kritika-

írás? Az is érdekes kérdés, miért maradt mellékes magyarázati lehetőség a „dél-amerikai paradigma”, a mágikus realizmus kihívása a Mészöly-életmű értelmezésében – noha a szerző a hetvenes években is (például *Céline ürügyén* című feljegyzésében), a nyolcvanasokban is (az imént hivatkoztam rájuk) többször kifejtette saját írói programjának összefüggését e prózafajtaival – egészen Grendel Lajos *A tények mágúja* című 2002-es kötetéig. De még Grendel is nagyon óvatos: „Az nehezen lenne közvetlenül okadatolható, hogy Mészöly Miklós *Film* utáni fordulatát a latin-amerikai mágikus realizmussal való megismerkedése készítette elő” – írja. De bizony, közvetlenül is okadatolható: ha az eddig hivatkozott szövegek nem lennének elegendőek ehhez, akkor Pályi András egy visszaemlékező írására utalnék („Képzelet és kánon”, *Élet és Irodalom*, 2001. január 19.), amely leírja Mészöly beszámolóját, hogyan váltotta ki a *Száz év magány* elolvasása a *Szárnyas lovak* megírását. Ez a kis történet egyben arra is rávilágít, hogyan is kell Mészöly esetében a „hatást” érteni, s miért szerencsésebb a mágikus realista próza kihívására adott válaszáról beszélni.

E tanulmány megírására készülve végigolvastam *A könnyemutatványosok* kötet közvetlen kritikai fogadtatását (legalábbis hat-hét írást belőle), s meglepve tapasztaltam, hogy abban se a Mészöly írásművészetéhez, se a mágikus realista írásmódhoz való viszonyt nem nagyon vizsgálták (későbbi tanulmányok már igen), leszámítva egy bírálatot, a legelmélyültebbet az általam ismertek közül, Szilasi Lászlóét („Minden, amit külön dobtam”, *Holmi*, 1999/12). E remek bírálat gondolatmenetére még többször utalok; most nézzük azt a részét, amelyben egyszerre, egyetlen mondatban van szó Mészöly Miklósról és mágikus realizmusról: „A számos, első látásra nyilvánvalóan mágikus realista rekvizitumnak tűnő (és gyönyörű) elem ellenére épp azért nem mondanám mégsem, hogy kelet-európai mágikus realista utánlövésről van dolgunk (pedig az sem lenne éppenséggel túlzottan nagy baj), mert a szöveg az elmúlt világ (eseményeinek) azon egyediségét és csodaszzerű voltát idézi ezzel az elbeszélésmóddal (immár »csattanót« és »attraktív románcosságot« egyként nélkülöző, de legalábbis – egyiket a sokszorozással, másikat a testiség brutális tényeivel – feledtető módon) vissza, amely a magyar nyelvű olvasó számára első-sorban mégsem Gabriel García Márqueztól, hanem jóval inkább Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, (nem Gárdonyi Géza, hanem) Krúdy Gyula és Mészöly Miklós történelmi tárgyú szövegeiből lehet izgalmas (mert alaposan újrendezett) otthonossággal ismerős.”

Majdnem mindenben egyetértek ezzel a mondattal. Ugyanakkor úgy látom, hogy amivel a mágikus realista írásmódot jellemezhetjük (nemcsak a dél-amerikaiakét, hanem Saramagóét, Milorad Pavićét, Rushdie-ét, Orhan Pamukét, Morrisonét, Bodorét stb. is) – pontosabban jellemezte Bényei, akinek a könyvére támaszkodom az alábbiakban –, tehát az elbeszélői hangnak a „megbúvulásra” törekvése; a két alapeljárás: a természetfölöttinek számító elemek természetiesítése, illetve a természetnek a természetfölöttiesítése; az elbeszélés cselekményes és figuratív „kettős zsúfoltsága”; az eredetkeresés motívuma; a szereplők alárendelése a történetnek; a hiperbolikusság; történetburjánzás és önreflexió együttese; a narratív szertelenség; a dekorativitás stb. – nos, mindezek a vonások jellemzik Darvasi két regényét is, noha eltérő mértékben. Egyszóval, a *Virágzabálók* mágikus realistának nevezhető, s elbeszélésmódja – noha Krúdyéra és Mészölyére valóban emlékezteti magyar nyelvű olvasóját – inkább idézi fel bennünk a *Száz év magányt*, mint Jókai bármely alkotását. (Mikszáthot szerintem legfeljebb Gilagóg neve idézi fel.)

Máshol már bíráltam azokat a túlzott kritikai elvárásokat, amelyeket különben kiváló értelmezők – csak a leghatásosabbakat említve: Bombitz Attila, Márton László, Szilasi László – fogalmaztak meg a kilencvenes évek végi „új történelmi regények” (lehetséges) irodalomtörténeti hatásáról. Önmagában nem erény, nem hiba: a Darvasi-próza irodalomtörténeti emlékezete nem olyan mélyreható és „újraíró” jellegű, mint amilyen a *Film* utáni Mészöly-prózáé volt. A *Virágzabálók* nyírségi szálát és a „Vad mimóza” fejezet

Pelsőczyjét ugyanakkor könnyű Krúdy-hommage-ként olvasni, s e részekkel Darvasi regényében megjelent egy olyan stílusréteg, ami *A könnyűmutatóványosokból* hiányzott vagy ott sokadlagos jelentőségű volt. Bombitz 2000-ben a *Jelenkorban* közzétett tanulmányában (*Egy könnyűmutatóványos legendája: Darvasi Lászlóról tíz flugblattban*) óva intette a szerző értelmezőit, hogy azt állítsák, Darvasi „Mészölyt jókaizálja”. Pedig, ha nem pusztá elmarasztalásként értjük e kifejezést, segíthet megvilágítani, miben különbözik Mészöly prózaírói programja és *A könnyűmutatóványosoké* – s ezzel módosítanám is, amit korábban az *Annónak* és *A könnyűmutatóványosoknak* a viszonyáról állítottam.

Az *Anno* ma ismert szövege még a *Film* előtt készült, 1974-ben jelent meg más címen, s valószínűleg töredéke egy nagyszabású tervezett műnek (ez utóbbi viselte volna az *Anno* címet), amelyet szerzője „magyar Orlandóként” is emlegetett (például a Thomka Beáta és Nagy Boglárka által sajtó alá rendezett *Műhelynaplók* című vaskos kötetben). Ha az *Anno* ismert szövegét tekintjük, vagy éppen Mészöly „műhelyének” újra és újra megfogalmazott alkotói dilemmáit, akkor arra következtethetünk, hogy e nagyméretűnek elgondolt epikai alkotás fragmentumok egymás mellé rendezett sorozatából állt volna. A *Műhelynaplók* kötetének 418–419. oldalán remek (1976 körüli) jellemzést olvashatunk e poétikai programról. Egy részét idézem, hogy összevethessük *A könnyűmutatóványosok* programjával: „Nem árnyalni, jellemezni, pszichologizálni, kifejtetni, dialogizálni – hanem szakadásig... közölni; mint a lepkéket a gyűjteményben, gombostűre szúrni, egymás mellé tenni. Egy ilyen gyűjtemény egyes lepkéire képtelenség igazán figyelni – emlékezni (vissza) – az egész sokkjában kell keresni – adni az epikum szédületét. De lehet-e? Lehet (legfeljebb az erő kevés) – de ez gyökeresen más bepillantás a valóságba, mint az eddigi. Decentrált realizmus; tétova (soha végig nem vihető lépés) a tény misztériuma felé.” Az *Anno* ismert szövegében az üvegcserep-törmelék összegyűjtését allegorikusan is olvashatjuk, önértelmező gesztusként. A *Műhelynaplók* kötet 5. , majd 11. naplója éppen a *gyűjtés* munkaszakaszát tudja megmutatni nekünk – a nagy tervből leszakadt megírt darabok pedig, például a *Sutting ezredes*, a következő munkafázist.

Darvasi első regénye sok szempontból hasonló volt az *Annóban* megjelenített tervhez: *A könnyűmutatóványosok* sem árnyal, jellemez, pszichologizál stb., gyűjtemény-jellegű ez is (például halálnemek gyűjteménye), egyes elemei mellérendelő viszonyban állnak egymással, s arra töreksenek, hogy „gyökeresen más bepillantást” nyújtsanak a valóságba, mint a realitásnak nevezhető alkotások. Ám egy ponton Darvasi másként járt el, mint az *Anno*: nála a (tények) folytonos közlése helyébe a történetek egymást követő mesélése került. S éppen ez tűnik a szerző leginkább jellegzetes írói tulajdonságának: olyan *elbeszélő tehetség*, amilyen a magyar irodalom történetében mindenekelőtt Jókai Mór volt. Talán nem is áll olyan távol szerzőnk prózaírói kísérletének értelmétől a Bombitz idézte megjegyzés, miszerint „Darvasi „»Mészölyt jókaizálja«”, ha úgy értjük, ahogy e fenti két bekezdésben kifejteti igyekeztem.

1990-ben tettem közzé három, már emlegetett Mészöly-műelemzésemet, amelyekben mítoszinak nevezhető struktúrákat igyekeztem kimutatni a *Megbocsátásban*; megpróbáltam összegezni Mészöly *Film* utáni prózaírói programját, mint a dél-amerikai prózaírássra adott választ; és igyekeztem hozzákapcsolni a szerző ekkori, „mélyrealizmus” létrehozására irányuló teoretikus és írói törekvéseit egy 1940-es évekbeli magyar prózaírói és prózakritikai tendenciához. E tanulmányok, azt hiszem, némiképp párhuzamosak Darvasi kilencvenes évekbeli írói törekvéseivel, s ugyanazon értelmezői közösségbe nyúlnak vissza. Az elsőt Mészöly-elemzéseim közül „Alkony utcai beszélgetőtársaimnak” ajánlottam. Az Alkony utcában, Szegeden, 1986–1987 táján Szilasi barátom lakott (én egy utcával odébb), s ezen évek valamelyikében hetente összejöttünk náluk nyolcan vagy tizenketten, hogy Mészöly Miklós *Film* utáni műveit értelmezzük. E beszélgetéseken időnként részt vett Darvasi is, aki akkoriban költő volt, nem prózaíró.

Darvasi prózaírása a versírásából nőtt ki, a *Pompeji*-ciklusból, amelynek a darabjai 1986–88 táján íródtak. Szilasi László annak idején így kezdte – igazán hatásosan – *A könnyymutatványosokról* szóló, már idézett bírálatát: „Megítélésem szerint Darvasi László új regénye legalább egy nagyságrenddel jobb, mint mindaz/bármilyen, amit eddig írt.” Én nem így gondolom. Nagyon is problematikus alkotásnak láttam, látom Darvasi első regényét – s akár úgy is fogalmazhatnék, hogy megítélésem szerint Darvasi László új regénye, a *Virágzabálók*, legalább egy nagyságrenddel jobb, mint az első regénye. A *Virágzabálók* felől nézve még inkább látszik, milyen kevés számú narratív és retorikus eszközzel dolgozott *A könnyymutatványosok*, milyen sokszor működtette a szerzője sematikus a mágikus realista írásmódot, milyen szerkezettelenséget igyekeznek palástolni a derült égből vilámcsapásként megérkező könnyymutatványosok, milyen sokat bíz a szerző extrém témáinak a hatására stb. De nemcsak a *Virágzabálók*, hanem az 1999 előtt közzétett Darvasi-művek felől se látom az addigi életmű olyan fokú megemelkedésének az első regényt, mint Szilasi. Darvasi versben is, prózában is írt az első regény előtt is olyan rangú darabokat, mint *A könnyymutatványosok* – a *Pompeji*-ciklus legjobb alkotásai is ilyenek. Bár a szerző prózaírása a versírásából nőtt ki, legjobb költeményei önálló értékűek, nem pusztán előkészületek a prózaíráshoz képest. *A könnyymutatványosok* kritikai megítélésében pedig inkább Bengi László *Alföld*-beli („A szomorúság (regényének) áradása”, 1999/11) bírálatával értek egyet, aki szerint e mű sem a megformáltság többszálúságát, sem az elbeszélői hang bonyolultságát tekintve „nem éri el *A Zord Apa*, avagy a Werner-lány hiteles története című kisregény színvonalát”.

Én Darvasit nagyon tudatos írónak látom. Már első regényének ajánlása (Mészöly Miklósnak) és az *Annóra* tett utalása is roppant tudatos gesztus: olyan íróé, aki tudja, hogy egy irodalmi tradícióhoz kapcsolódva szólal meg, s a teljesítményét ehhez képest fogják megítélni. E gesztus roppant ambiciózus is: olyan nagyformára tesz kísérletet, amit a mesterének nem sikerült kialakítania, noha vágyott rá. S *döntő ponton* módosított a mester hagyatékán, átlátva, hogy fragmentumokból, elkülönülő tények, elemek közléséből nem vagy nehezen építhető nagyforma. A sűrítés, feszesség, töredékesség, redukálás eljárásai helyett a mesélést választotta, s ezzel voltaképpen *visszalépett a kihíváshoz*, a dél-amerikai próza paradigmájához. Ugyanilyen tudatos alkotásnak látom a *Virágzabálók*at is. Olvassák el például azt a lesújtó bírálatot, amit Iris Radisch mondott *A könnyymutatványosokról* egy kritikai beszélgetésen (*Élet és Irodalom*, 2004. május 14.): a második regény mintha kiküszöbölni igyekezne mindazon vonásokat, amelyeket a német kritikus az első regény szemére hányt – s egyben parodikusán meg is idézi szavait. Nehéz nem azt gondolni, hogy a *Virágzabálók* tudatos válasz Radisch alapkérdéseket érintő bírálatára.

A *Virágzabálók*at éppúgy lehet a Mészölyvel való írói versengés alkotásának tekinteni, mint *A könnyymutatványosok*at. Ahogyan Mészöly Szekszárd központú közép-európai mitológikus teret igyekezett kialakítani elbeszéléseiben, úgy Darvasi Szeged/Tisza központú közép-európai mitológikus teret. Mészöly észak (Krakkó) felé tolta ki a térség határát, Darvasi dél (Koszovó) felé. Míg Mészölynél – ahogyan a *Műhelynaplók* „Anno-füzete” is mutatja – a régi szövegekből (naplók, levelek, emlékiratokból, történetírói munkákból stb.) való adatgyűjtésre alapult az írói munka, Darvasi meséi, mítoszai, úgy sejtem, nem gyűjtöttek, hanem képzeletének a termékei. A *Virágzabálók* messzebb távolodik Mészöly prózájától, mint az első regény. Hogy is szólt az 1976 körüli írói program? „Nem árnyalni, jellemezni, pszichologizálni, kifejteni, dialogizálni”. A *Virágzabálók* elbeszélője már árnyal, jellemez, pszichologizál, kifejti és párbeszédessé – majdnem úgy, mint egy regényben. De csak majdnem. Noha mindeddig regénynek neveztem *A könnyymutatványosok*at és a *Virágzabálók*at, vannak kétségeim, vajon nem *romance*-ot kellene-e inkább mondanom.

Magyarul, mint ismeretes, nem tudjuk a terjedelmes fikciós prózai elbeszéléseknek a két alapformáját, amelyet angolul *novel*-nek és *romance*-nak neveznek, külön fogalmakkal

megkülönböztetni. A *novel* cselekményét általában ok-okozati felépítésűnek, hőseit az odaértett olvasóhoz hasonló vagy alacsonyabb szinten állóknak, fiktív világát valószerűnek, stílusát realizistikusnak (valóság-illúzió munkálkodónak) szokás mondani; a *romance*-ok cselekménye ezzel szemben gyakran valószerűtlenné válik, központi hőseik általában heroikus pillantást igényelnek, stílusuk emelkedett és költői, s fiktív világuk megismerése az olvasás során nem írható le megismerési, ismertté válási folyamatként. A *novel*nek olyasfajta tétjei vannak, mint az átlagolvasónak, a *romance* tétjei általában nagyobbak, s gyakran transzcendens értelműek. Nekem úgy tűnik, hogy ha e fogalmakat használjuk, akkor inkább nevezhetjük a *Virágzabálók*at *romance*-nak, mint *novel*nek. A mű önértelmezőnek tekinthető szövegrészei is erre mutatnak: „ki kíváncsi a valóságra, ha szebbet és borzalmasabbat is lehet mesélni róla” – olvassuk az 51. oldalon. E kijelentést akár az elbeszélő ideológiájának is nevezhetnénk.

Mindazonáltal úgy látom, hogy *A könnyemutatványosokhoz* képest a *Virágzabálók*ban a szerző jelentős erőfeszítéseket tett azért, hogy a műve regényszerűvé váljon. Mint már említettem: árnyal, jellemez, pszichologizál, kifejt és párbeszédeiben nyelviileg egyéníti a beszélőket. Alapvető kompozíciós megoldása, miszerint a mű négy nagy részében négy központi szereplő perspektívájához igazítja az elbeszélői látószöveget, maga is a regényszerűség felé tolja el az alkotást. A négy rész négyféleképpen beszél el e négy szereplő történetét, ugyanazt a történetet, ami így mégsem ugyanaz, s az elbeszélő nem mutatja igazabbnak az egyiket a másiknál. Ilyesfajta viszonylagosítás inkább illik a *novel*hez, mint a *romance*-hoz. A mű egyes részei (Imre külföldi tanulói, börtönévei; Péter történetének Bécs előtti szakasza; a szegedi 1848-as pogrom leírása stb.) szinte teljesen ok-okozati felépítésűek és valóság-illúzió munkálkodók. Ugyanakkor e részek is bármikor valószerűtlenné, meseszerűvé válhatnak. A fikciós elbeszélések két alapformáját máshonnan szokás származtatni: a *novelt* a nem fiktív műfajokból (naplóból, levélből, emlékiratból, történetírásból), a *romance*-ot a mítoszból, a meséből vagy a lovagregényből. A *Virágzabálók* imént idézett részein átüt e nem fiktív műfajok nyelve, formaképzése és tapasztalata.

A *Virágzabálók* öt nagy részből áll, az imént említett négyféle látószögből elbeszélte négy részhez járul az ötödik, Gilagóg vajda cigányainak története. E rész egyensúlytalanná teszi a mű szerkezetét, felerősíti mágikus realista jellegét, s a képzeletbeli *novel*–*romance* tenge-lyen az utóbbi műfaj felé tolja az alkotást. „A románcban a bonyodalom lényegi összetevője a kaland, s ez azt jelenti, hogy a románc természeténél fogva szekvenciális és folyamatszerű forma – olvashatjuk Northrop Frye-től *A kritika anatómiájában*. – (...) Legnaivabb alakjában ez a forma végtelen: a középpontban álló figura se nem fejlődik, se nem öregszik. Az egyik kalandot a másik után éli át, egészen addig, amíg a szerző szuflája ki nem fogy.” A cigányokról szóló részt olvasva éppen ilyen benyomások lehetnek az olvasónak: vándorlás- és letelepedéstörténetük bármilyen hosszan folytatódhatna újabb és újabb szekvenciákba fordulva. Ráadásul mintha ez az elbeszélői eljárás állna a leginkább kézre a szerzőnek. „A cigányok bejövetele” című rész igazi *romance* ebben a *novel*–*romance* vegyülékben. Amikor a keresésében célhoz ért hős, Gilagóg szembekerül az Aranyfogúval, feláll a *romance*-ok alapképlete is. Hallgassunk megint bele kicsit Frye klasszikus könyvébe: „A románc magformája dialektikus: minden a hős és ellenfele konfliktusára összpontosul, és az olvasó valamennyi értékítéletét a hősré vonatkoztatja. Ezért a románc hőse analóg a mítosz messiásával, illetve szabadítójával, aki egy felsőbb világból jön el, míg ellenfele az alvilág démoni erőinek felel meg.”

A mű négy további része hol a *novel*, hol a *romance* műfaji szabályaihoz igazodik. A *Virágzabálók* egészen végighúzódnak, Mama Gyökér, illetve Koszta Néró köré szőtt mítoszok a mű állandó valószerűtlenségi tényezői. Míg „A cigányok bejövetele” című rész története tényleges cigány mesék utánzásainak tűnnek, ezek a – részben ironikus – mítoszok „légből szedetteknek” (hogy Arany János kifejezésével éljek), a képzelet szüleményeinek.

Klára, Imre, Péter, Ádám, Somnakaj, a doktor különleges emberek, akik különleges módon érzékelik a külvilágot, és különleges dolgok esnek meg velük. Egyszerre tűnnek archetipusoknak – miként általában a *romance* hősei – és regényszereplőknek, akiknek belső lelki mélysége van. Azért is hasonlítanak a *romance*-ok hőseihez, mert nem veszi őket körbe társadalom (és az erkölcsi szokások hálózata). A *Virágzabálók* világában nincsenek nemeselek, jobbágyok, felekezetek (ez utóbbiak csak díszítményként: tréfás említésként): tagolt és bonyolult társadalmi szokás- és szólásrend. Szeged egzotikus – s kissé felszínesen élénk állított – etnikumai nem pótolják azt, amit a regények esetében társadalomnak és szociális soknyelvűségnek lehet nevezni.

Ugyanakkor a hősnő és a három férfi főhős egymáshoz való viszonya, ha elemző eljárással kiemeljük a „csodás történetek egymásutánjából” (ez megint csak Frye kifejezése: „a románc töformája csodás történetek egymásutánja”), egy századfordulós északi lélektani realista regény *témájának* tűnik, félúton Jacobsen és Strindberg között, házassági válsággal, elhidegülő kapcsolatokkal, elemi vonzalmakkal, szenvedéssel, depresszióval stb. De csak a viszonyaik tematikus váza ilyen, maguk a hősök nem. Ők túlságosan szorosan kötődnek archetipusaikhoz, hogysem igazi regényhőssé válhatnának. A szellem, a tudomány életidegen-különös embere: Imre; a testi erő és életenergia karneváli embere: Péter; a szépség és erotikus vonzás inkább saját képzeletvilágában, mint a valóságban élő asszonya: Klára. Archetipusok – még ha egyben személyiségek is. S talán éppen ezen a ponton lehet rálátni arra, miben tér el a *romance* modelljétől a *Virágzabálók*: Imre, Péter, Ádám és Klára történetéből (variánsaiból) hiányzik a *romance*-ok magformája, a dialektikus szerkezet. A szereplőknek keresésük során nem egy/több negatív hőst, hanem saját magukat vagy egymást kellene legyőzniük. Keresésük magánérdekű, nem függ össze (vagy csak látszólagosan függ össze) a világuk állapotával. E vonások nem illeszkednek a *romance* logikájához; ilyesmi regényekben fordul elő.

Vajon a mű műfaji elegyessége megoldatlanság? Én hajlok arra, hogy *romance* és *novel* eljárásainak vegyítését a *Virágzabálókban* írói alkat és tudatos törekvés eseti kompromisszumának lássam. Noha a *romance* és a *novel* a terjedelmes fikciós elbeszélésnek egyenrangú formahagyományai, s noha e két műfaji kód az elmúlt kétszáz év sok-sok alkotásában keveredik, e kétszáz év leginkább innovatívnak tartott művei általában nem *romance*-ok, hanem regények. Hawthorne annak idején azzal indokolta a *romance* választását, hogy e műfaj jóval nagyobb alakítási szabadságot enged szerzőjének, mint a *novel*. A *Virágzabálók* önértelmezőnek tekinthető szövegrészei többségükben éppen az elbeszélői alakítási szabadság (a *novel* hagyománya felől nézve: az elbeszélői önkényesség) igazolásai. A könyv első részében a Pelsőczy és lánya közti viszony némiképp a *Virágzabálók* elbeszélőjének és olvasójának viszonyára emlékeztet, s az elbeszélő ekként kommentálja az apa beszédét: „úgy mesélt a világról, mintha a saját színházáról mesélt volna”. A saját színházában pedig úgy viszi színre az ember a világot, ahogyan neki tetszik. A harmadik rész elején, amikor az olvasó először érzékeli, hogy az első részben megismert történet egy variánsát olvassa, az elbeszélő így kommentálja saját ténykedését, szűkszavúan és öntudatosan: „Mindig másként mondjuk el.” S ez a mondat nemcsak azt közli velünk, hogy variánst vagy variánsokat fogunk olvasni a következő lapokon, hanem azt is: annyi variánst, amennyit csak létre kíván hozni az elbeszélő.

A könyv 494. oldalán e mondatokat olvashatjuk: „Az a fehér arcú fiú is meghalt [mármint az Ádám nevű szereplő], és ő, Koszta Néró megtalálta az utódját benne. Így kellett lennie!” Vajon mit jelent itt az, hogy „így kellett lennie”? Miért kellett? Milyen szükségszerűség, törvény, logika magyarázza meg Ádám halálát, fűmuzsikussá válását? Azt hiszem, semmi más nem magyarázza, mint az elbeszélő szeszélyes alakító szabadsága. Az elbeszélői önkényességnek mindenféle következményei vannak az elbeszéltek értelmezési lehetőségeire nézve. Egy példa erre: ellentétben a *könnymutatványosokkal*, a *Virágzabálók* megal-

kötésakor a szerzőt valószínűleg aktuális politikai célok is vezérelték. A cigány-fejezet beillesztése a magyar regénybe, a vajda, a lánya és Masa beillesztése a magyar szereplők történetébe manapság politikai példázatként is olvasható. Ádám jelenetét a szerb felkelővel, akit életben hagy, az etnikai politizálással szemben megfogalmazott pacifista példázatnak is tekinthetjük. Csakhogy az olyan műben, amelyet az elbeszélő önkényessége ural (s nem, mondjuk, a jellemek és a cselekmény egymásból következése), a jelenetet olvasva nem azt érezzük, hogy a nem-ölés gesztusa a szereplőből fakad (például a jelleméből vagy hirtelen megvilágosodásából), hanem hogy pusztán az elbeszélő újabb szeszélyes döntéséből. Dönthetett volna épp ellenkezőleg is.

Iris Radisch már emlegetett *Könnymutatványosok*-értékelésében egyebek közt azt állította, hogy Darvasi műve minden látszat ellenére tézisregény: „Azt hiszem, hogy ennek a könyvnek, ami első pillantásra nagy gobelinnek, gyönyörű keleti rongyszőnyegnek tűnik, és éppenséggel Németországban is így, tehát folklorisztikai tüneményként, áttekinthetetlen fantáziával teli csodás alkotásként fogadták, mégis van egy tézise. Ez a könyv valamit be akar bizonyítani ezzel a szerkezet-nélküliséggel, ezzel a hős-nélküliséggel, azzal, hogy a fejezetek végtelenül sorakoznak egymás után. (...) Meg akarja mutatni, hogy a történelem szörnyeteg, és ez a szörnyeteg az emberi értelem számára nem megközelíthető, és általunk nem megközelíthető akaratra engedelmeskedik. Másként fogalmazva: ennek a könyvnek az a tézise, hogy a történelmet kizárólag sötét, kegyetlen, értelmünk és emberi akaratunk felől megközelíthetetlen hatalmak uralják. Továbbá hogy ezek a hatalmak kegyetlenek, hogy halálra és életre, az individuumra egyáltalán nincsenek tekintettel, hogy gyilkolnak, és megint életet adnak, ahogyan nekik tetszik, és hogy a történelem az emberi erkölcs, az emberi civilizáció vagy a politikai akarat számára alapvetően teljességgel megközelíthetetlen, ezt a tételt akarja ez a könyv véleményem szerint kifejtetni.”

A *Könnymutatványosok* kritikai fogadtatását átnézve úgy látom, a neves német kritikusnak nemcsak a véleménye, hanem a kritikai szempontjai is meglehetősen szokatlanok a hazai kritikusok írásai felől nézve. Radisch idegennek találta Darvasi művének feltételezett tézisének a nyugat-európai felvilágosult irodalomhagyománytól („ez tulajdonképpen nagyon nem európai könyv” – mondta); ilyesfajta kérdés a hazai kritikusokban fel sem merült. Radisch talán tévedett, de véleménye felhívja a figyelmet arra, hogy a hazai kritikából hiányzik az általánosítás olyan foka és fajtája, amely a német kritikus számára természetes. Vajon tézisregény-e a *Virágzabálók*? Azt hiszem, lehet annak is látni. A *Virágzabálók* olyan világot állít elélni, amelyben titokzatos erők működnek, s ezek hol belülről, hol kívülről befolyásolják, vagy inkább determinálják a hősök viselkedését, gondolkodását, sorsát. A *Virágzabálók* olyan lénynek mutatja az embert, amely kiszolgáltatottja a benne vagy kívülről felbukkanó titkos erőknek, s e kiszolgáltatottság egyként (néha egyszerre) forrása szépségnek és szörnyűségnek. Ez a magyarázata annak, miért *amorális fikció* Darvasi műve, amelynek keretei között nincs értelme az erkölcsi kérdésfelvetésnek. (Az önkényes elbeszélő és a dialektikus magformát nélkülöző *romance* műforma-variáns ugyanezt eredményezi.)

Nemcsak a Mama Gyökérhez és Koszta Néróhoz kötődő fikciós rétegre gondolok a titkos, determináló erőkről szólva, hanem a mű kerettörténetére is. Schütz doktor hang-súlyos szerepeltetése a mű elejének és végének ironikusan apokaliptikus tónusú szövegrészében, továbbá néhány rá vonatkozó utalás a mű belsejében arra mutat (például a Dosztojevszkij-allúzióként is felfogható pók-metaphora is), mintha ő volna – hol a segítő, hol az intrikus szerepkörét töltve be a cselekményben – a mű fel nem ismert antagonistája. A keret – amely különben meglehetősen külsődlegesen igyekszik a szegedi nagyárvízhez kötni a kereten belül bonyolódó cselekményt – és a doktor hol nevetségesnek, hol démonikusnak vagy egyenesen a Végzetnek, s egyben az önkényes elbeszélő fikcióbeli tükörképének láttatott alakja tolja leginkább a tézisregény felé a *Virágzabálók*-at. Nekem

nem az a bajom Darvasi művének vélt tézisével – amely voltaképpen az Iris Radisch által észlelni vélt *Könnymutatványosok*-tézis változata –, hogy elfogadhatatlan számomra, hogy titkos erőknél kiszolgáltatott lénynek lássam az embert (noha nem látom annak), hanem az, hogy gondolatilag túlzottan egyszerűnek találom e tézist a mű narratív és figuratív gazdagságához képest. Persze tudom, hogy a *Virágzabálók* olvasói közül sokakat éppen tézis és gazdagság ilyen együttállása nyűgöz le.

Mint ismeretes, Max Weber azt a hosszú történelmi folyamatot nevezte „a világ varázstalanításának”, melynek során a világ berendezkedésének és az emberi üdvözülésnek a mágikus elképzelését és gyakorlatát felváltotta az oksági szemlélet, az életvezetés racionalizálása, a tudományos gondolkodás. A *Virágzabálók*nak e folyamat is a témája. A könyv 294–295. oldalán Szép Imre, a doktor és Kigl szerkesztő kocsmai beszélgetésében olyan közeljövőt feltételeznek a szereplők, amelyben eltűnik a régi Szeged, a „magyar lagúnák” városa, s ami helyébe lép, olyan lesz, akár a többi, kövezett európai város. Folyószabályozás, vasútépítés, iparosodás változtatja át a vidéket, s „ebben a robbanásszerűen érkező új rendben nem lesz helye az olyan lényeknek, mint Mama Gyökér, Levél úr és Féreg úr”. Az új világból eltűnnek a mesék, más lesz a szép, a csúf, a jó, az aljas mértéke: „gyökeresen más lesz” minden. E beszélgetés „gyökeresen más” világban élőknek mutatja a mű szereplőit és olvasóit; a mű cselekményének idejét valamiféle ’utolsó pillanatnak’ láttatja, amelyben még utoljára megmutatkozik a világ eltűnő meséi (mágikus) összetevője; a közeljövő sajátlagosságokat elnyelő civilizációs folyamatát pedig inkább értékesztésként, mint nyereségként állítja elénk. A művet, a *Virágzabálók*at pedig mi másnak tekinthetnénk, mint a világ visszavarázsosítására tett kísérletnek, mely állapot most már csak az irodalomban válhat valósággá.

A TITOK NYITJAI

A *Virágzabálók* rendhagyó poétikájú mű, amely eleve több interpretációs lehetőséget, olvasatot kínál fel befogadójának. A történetyszerkezetre, a cselekmény térbeli, időbeli rendjére és összefüggéseire orientált narratív olvasat is érvényes értelmezést nyújthat, ugyanakkor a különféle beszédmódokat, alakzatokat és szövegmintákat egyidejűsítő modell a figuratív olvasat szempontrendszerét igényli.¹ A szövegminták sokfélesége a különféle beszélők, tudatok és nyelvek síkjához rendelődik (narráció síkjai, szereplők történetei, a Tisza, Szeged, a történelem mint nyelv). A historikus narratív próza, amelynek a valóságos történelmi múlt adja kiindulópontját, és a mimetikus narratív próza, amely a múlt valósága helyett főként a jelen valóságára utal, e két elbeszélésmód elemei egymással mellérendelő viszonyban állnak a *Virágzabálók*ban. Darvasi regényének központi témája a veszteség, a hiány, a világharmónia megbomlásának bemutatása és rekonstrukciójának lehetőségei. Ugyanis a mód, ahogyan Darvasi regényt ír, mesél, ezen hiány ellen dolgozik. A regény a szövegformálás hagyományosan eltérő technikáit integrálja, az újraflektáló, refiguratív, rekurzív történetmondás jellemzi. E technikák mellérendelő viszonya, szövegformáló ereje egyenlő rangra emeli a regényben a realitásnak tűnő fikatív elemeket, a fikatív realitást és a mesék, mítoszok, legendák világát, ahol a titok, a csoda központi szerephez jut.

„...beszélni kell a világról, különben elpusztul az. Dicsérni kell, hogy van, és meg kell feddni, hogy ilyen. [...] az elkezdésre és a befejezésre is szükség van. Kell a kezdet és kell a vég, s e kettő közt, mint néma növények közt a zümmögő bogár, kell a szó. Ez mind kell”² – írja Darvasi László 1992-ben *A portugálok* című kötetében. Ez az írói attitűd nem látszik változni tizenhét év távlatából sem: a kimondásnak, az elmondásnak, az elhallgatások elmondásának is teremtő ereje van; a világ csak a történetekben vagy történetek által létezik. Darvasi tehát mesél, és nem kevesebbre vállalkozik, mint a történetekből kihullt történetek, a világból kihullt világok elmesélésére, visszaírására a szövegbe.

A *Virágzabálók* központi kérdése a történetmondás minősége és milyensége. A kihullott történetek, a hiány visszaemelésének aktusa a regénystruktúra központi eleme. A műbe vont valóságok és a regényvalóságokon belül megfogalmazódó kitalációk látókörünkbe hozzák a fikatív, a valós és az imaginárius közötti játékot.³ Mindez a többször elmondott, illetve variációiban ismételt történetekből összefűzött narratív forma keretei közt valósul meg. A keret itt szó szerint is értendő, hiszen az egyes szereplők egymást relativáló és kiegészítő történeteit valóságosan is keret fogja egybe, egy behatárolhatatlan keret: a tiszai árvíz. A szereplőket összetartó erő egyrészt közös történetükben rejlik, ugyanakkor ab-

¹ Narratív és figuratív regényolvasatok. In *Nouvelles tendances en littérature comparée* 3. – *Új tendenciák a komparatistikában* 3., J. Lévi-Valensi–P. Sebe-Madácsy–K. Bene (szerk.), Szeged–Amiens, 1999, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 255–261. Thomka Beáta többek között Rainer Maria Rilke *Malte Laurids Brigge feljegyzései* című művének regényszövegét értelmezi ezen olvasatok tükrében.

² Az első történet. In Darvasi László: *A portugálok*. Budapest, 1992, József Attila Kör–Pesti Szalon Könyvkiadó, 47.

³ Fikcióképző aktusok. In Wolfgang Iser: *A fikatív és az imaginárius*, Budapest, 2001, Osiris, 21–44.

ban is, amit életük egyik fontos momentumának tartanak: és ez nem más, mint a mesélés, az, hogy *folyik* a szó. Az elmesélés azt a képzetet kelti, hogy általa megtörténhet bármi. Ezt a szabályt sérti meg Imre, amikor Ádám halálhírére hozza, és nem hajlandó másként elmesélni feleségének: „Klára, értse meg, nem állíthatok ilyesmit, ha egyszer megtalálták a halottak között!, suttogta Imre, és nyomban megrémült, mert azt a szabályt sértette meg, ami a csodás bezárkózásaiknak volt éppenséggel az alapja, vagyis hogy bármi megtörténhet a szavaik által. Átírhatják és újramondhatják a világot, ha ők úgy akarják, csak-hogy ő most ezt a kölcsönösen tiszteletben tartott, minden körülmények között, még maguktól is óvott megegyezést, ezt a fundamentális szövetséget mondta fel durván és jóvátehetetlenül, mert ahhoz, és csak ahhoz ragaszkodott, ami valóban lehetett, ami igazán megeshetett. És ezt nem lett volna szabad!” (289)

A történetmondásnak többféle módja is lehet, s ez a mód fontos minősége a narratív fikciónak, így a *Virágzabálók*ban is döntő jelentőségű. Darvasi külső és belső narrátorokat egyaránt szerepeltet a regényben. Két alak, Schütz és Kigl kitüntetett helyet kap a történetmondásban. Schütz doktor ugyan pókként szövi történetei hálóját a szereplők köré, mégis (beszélő neve szerint) óvja, segíti védeneket. Kigl, a lapszerkesztő, a besúgó stílusza, megfigyel, jelentéseiben teljesíti ki fikcióteremtő ambícióit: történeteket talál ki, nem létező embereket jelent fel. A regény külső narrátora mindentudó, csak látszólagos relatív tudással rendelkezik tárgyáról, fenntartva magának a beavatkozás jogát a történésekbe, mindig az adott szereplő kvázi-nyelvéhez közelítve. Rekurzív beszédmódjával nemcsak az idő lineáris folyásába avatkozik bele, de szereplőinek valóságos személy látszatát is kelti, beleírja őket az olvasó valóságába: a könyv elején található három mottó közül az egyik Szép Kláráé, ami a fikció átlépéséről az életbe, illetve valóság és fikció határának feloldásáról tanúskodik, soha ki nem mondott szavai pedig Darvasi narrációjának egyik lényegi elemére, a linearitást folyton megszakító időkezelésre utalnak: „Ha ma veszek el, stop, szépen kérem, stop, hogy holnap azért, stop feltétlenül mentsen meg, stop!” Az idő a *Virágzabálók*ban, mint a bécsi falióra helye a lakásban: a falon virító folt, ami nem látható. A történetet körülölelő folyó is az emberi sorsok és az idő szimbólumaként mutatkozik: „A tegnapi napban látható a holnap története! Hát nem úgy viselkedik a Tisza, akár a fel s alá hullámozó idő, Klárikám?!” (20) A regényszerkezetben megmutatkozó idő-hiátusok ütik azokat a réseket a történeten, amelyek aztán az olvasónak adnak lehetőséget a tág terek betöltéséhez. A regény ugyanis, miközben nagyrészt realizistikusnak tűnő történetek füzére, számtalan, a csoda, az imaginárius világába sorolható történetet is integrál, amelyek a többi történettel mellérendelő viszonyban állnak.

Azzal, hogy ugyanazt az eseménysort mindig más szereplő szemszögéből meséli el a narrátor, illetve a realitáshoz közelítő történetekben egyszer csak megjelenhetnek a csodás történetek is, megkérdőjeleződik, hogy egyáltalán létezik-e, amit egy eseménysor egyetlen helyes elbeszélésének, értelmezésének nevezhetünk. „Soha ne felejtse el, ha pontosan tudnám, hogyan történt, akkor is másként mondanám el!” – okítja fiát (?) Szép Imre a *Virágzabálók*ban. A regény fejezetei egy-egy személyhez (Klára, Gilagóg, Imre, Ádám, Péter) kötődve mutatják be azt a nagyjából 1830 és 1879 közötti időszakot, amelyben a történelem, a kollektív történet háttérhálót képez a szereplők hangsúlyosan előtérben álló egyéni történetének. A fikció bonyolításának középpontjában mégis a titkokkal terhelt Schütz doktor áll, akinek nem jutott ugyan fejezet, de mindenütt ott van, ő fűzi a szálatokat szét és egybe: „...a doktor befolyásos embernek látszik. Mint valami pók, mindenfelé hálói feszültek, a nyájasság mögött borotvaéles elme figyelte a hibákat, vétkeket, megtorlásra váró bűnöket. Nem feledte, hogy a doktor avatta be apja szerelmi titkába, s nyilván nem ok nélkül, a doktor nem olyan ember, aki bármit is megfontolás nélkül tesz.” (526)

Darvasi számára a szövegformálási technikák integrációja miatt az ismétléseken, illetve ezek variációin keresztül nyílik meg a lehetőség az előre és hátraugró elbeszélésmód

felé, amelyben az egyes szereplők történeteik kiegészítik vagy megkérdőjelezik egymást. Az olvasó is határokat lép át ebben a megrajzolt-teremtett világban. A plasztikusan megjelenő történelmi környezet zárt időképzetet tételez. Ugyanakkor a narráció a szereplők partikuláris történeteire fókuszál, minden jelentős esemény, helyszín fragmentumok összessége. Klára, Gilagóg, Imre, Péter és/vagy Ádám történetének hasonlóságából és különbözőségeiből, az elmondás, elmondhatóság hasonlóságából és különbözőségeiből születik az a fiktív tér, amely a kihagyások, elhallgatások narrációba való beemelésével az elhallgatott történetek és imaginárius figurák felé irányítja az olvasó figyelmét. Hiszen olyan alakok is felbukkannak a szövegben, akiknek jelenléte nem köthető egyértelműen a fokalizációhoz, a narrátor és az elbeszélés hősei által megképzett térben mégis otthonosan mozognak. Ezt az olvasónak el kell fogadnia, tehát hinnie kell a mesékben és a mítoszokban ahhoz, hogy Mama Gyökér, Levél úr és Féreg úr, vagy a fűmuzsikus Koszta Néró helyet találjon az értelmezésben.

A valós, a fiktív és az imaginárius hármas viszonya alapvető a szöveg szempontjából, ebből a hármasságból következtethetünk a fikcióképző aktus sajátos természetére is. „A szöveg funkciója tehát az, hogy látókörünkbe hozza a fiktív, a valós és az imaginárius közötti játékot.”⁴ Ha elfogadjuk Iser állítását, miszerint a szövegen belül elkülöníthető fikcióképző aktusok határsértő aktusok, láthatjuk, hogy Darvasinál a kiválasztás áthágja mind a szövegen kívüli rendszereknek, mind pedig magának a szövegnek a határait – azáltal, hogy rámutat azokra a vonatkoztatási mezőkre, amelyek a szöveget összekötik azazal, ami rajta kívül esik. Három idézetet találunk a regény elején: egy valódit, két fiktívet. Közülük egy fiktívet már említettem: egyik idézet sem a regényből való, tehát nemcsak Szép Klára, de Karl Bischof is a fikción túlmutató életre formál jogot. „...ami nem csak megtörténhetne, de bizony meg is kellene történnie, nos, éppen az marad örökös és hamisan csengő ígéret, így kergetvén örületbe egyeseket, akik aztán furcsa, igazán kellemetlen szokásoknak kezdenek hódolni, élve is halottak és holtukban is élők, és amikor csak tehetik, virágot esznek” – a császári és királyi rendőrfelügyelő szavait idéző szerző szinte tömör összegzését adja majd 680 oldalas regényének. Az önéletírás irodalmi vizsgálatából kiindulva írta Paul Ricoeur,⁵ hogy egy élet története szüntelenül refigurálódik mindazon igaz vagy fiktív történetek által, melyeket az alany beszél el önmagáról. Ez a refiguráció elmesélt történetek szövedékévé változtatja az életet. Darvasi regénye az egyes szereplők történeteszövedékéből áll össze: az olvasásnak mint értelmezésnek feladata megvalósítani a referenciát. A regénystruktúra egyszerre lineáris – hiszen előre halad – és önmagát ismétlő. A történet az elhallgatás, a titok rendező elve mentén kínál újabb és újabb értelmezési lehetőséget.

Titok és elbeszélés

A regény központi rendezőelve a titok, a szövegrétegekben mindenhol találkozunk vele: a narratíva szintjén, ám a szereplők világának, a regény terének, idejének számos mozzanatába is beépül. A titok elbeszélendő, műbe épített dialogikus aktusa teszi lehetővé az olvasói értelmezések megsokszorozódását, Darvasi számára pedig a zárt és nyitott terek, idősíkok, valódi, fikív-valódi és valóban fiktív szereplők és lények egymás melletti, egyenrangú szerepeltetését. A *Virágzabálók* tematizálja és narrativizálja a titkot. „Bizonyos titkok, megértette már (Klára –W.J.), úgy maradnak titkok, hogy bár tudunk róluk, éppen csak úgy teszünk, mintha nem lennének, ki kíváncsi a valóságra, ha szebbet és bor-

⁴ I. m., 24.

⁵ Paul Ricoeur: „Mi a szöveg?” *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, 1999, Osiris, 9–34.

zalmasabbat is lehet mesélni nála.” (51) A titok átítatja és átírja a mű valamennyi formális elemét, meghatározza a regénystruktúra egészét. A titok értelme az igazság felfedésének filozófiai elgondolásait idézi. A titok paradox jelenség. Olyan dolgot nevezünk néven, aminek alapvető jelentése az elrejtettség, a fel-nem-fedettség, a névtelenség. A titok lényege a ki-nem-mondottság. A titkok nagy része szorosan kötődik a nyelvhez: elmondható, kimondható, csak valamilyen okból mégsem tesszük meg. Hallgatunk (róla), ami szintén a beszéd része. A titkolózás a felejtés és az imagináció, illetve a hallgatás és az elbeszélés összefonódását jelzi. Ez pedig a fikcionálás tevékenységéhez teszi hasonlatossá.⁶ A műbe épített titkokkal és a műegész elrejtésekre, filmszerű elhallgatásokra épülő szerkezetével a regény éber, kreatív olvasói stratégiákra apellál.

Sejtető utalásokkal, késleltetésekkel, ismétlésekkel, variációkkal, cselekményütemezéssel nyitja az olvasó előtt a lehetséges értelmezési utakat Darvasi. Így nyerne Schütz bácsi szavai a regény egészére érvényes filozófiai vetületet: „Schütz bácsi ordított, azok mentik meg a világot, akik kiesnek belőle! A hiányuk lesz az ablak, amin át az igazság meglátható!” (671)

A titok munkára készíti az elmét, az olvasót. A titok elbeszélésformáló szerepe pedig a rejtett dolgok fokozatos feltárásának vagy feltárulásának irodalmon túlmutató tapasztalatával hozható összefüggésbe. Darvasi világának, a cselekmény terének és időbeli vonatkozásainak ugyancsak megvannak a maga jellegzetes titokébresztő kellékei és attribútumai: rejtélyes események, családi titkok, babonák és legendák övezte személyek, szobák. Mindez kiegészül azzal a titokkal, hogyan kerülnek regényébe fantáziaalakok. A titok az elbeszélő által kimondott vagy explicit módon még meg sem fogalmazott, csupán sugalmazott kérdés formájában bukkan fel a regényben, illetve a variánsokban rejlő igazságok sokféleségében. A szereplő személyek egymás közötti viszonya is titokzatos, rejtélyes olykor a szereplők viselkedése, bizonyos tárgyak, helyek is azok. A halogatás, a bújtatás, a halasztás narratív technikája miatt az egymásból eredő és egymásba folyó történetek önreflektív módon teszik transzparenssé a tradíció, a hagyomány, a régi és az új, az állandóság és a változás, az anyag és az ideák filozófiai és regénypoétikai kérdéseit. A hiány, ami folyamatosan megfogalmazódik a Darvasi-szövegben: a természeti, a mitikus világ kiszorulása, eltűnése a modern időkből. Vízet szabályoznak, utcákat köveznek, elterelik a Marost, szabályozzák a Tiszát. Az új rendben nem lesz helye olyan lényeknek, mint Mama Gyökér, Levél és Féreg úr. „A legendáink túlnyomó részének vége. A szereplőket leváltják, a csodákat tervezni, kivitelezni és gyártani fogják. A csodákat falakkal kerítik el. Minden jelenség, ami csodálatra méltó, kisajátítás része lesz, tulajdon lesz, mintha a csodának lehetne fizikai kiterjedése. S ha korábban az élő anyag, a föld, az ég, a növényi organizmusok szolgáltak otthonul a csodáknak, az idő a felé halad, hogy az élettelen anyag legyen a csodálatunk tárgya.” (344) A veszteség, a hiány a szövegtér olyan hálózata hozza létre, melyen keresztül, Barthes szavait idézve, „áramlik a szöveg” (mint a Tisza).

A titok elbeszélésre serkent: a megfejtésre tett ismételt erőfeszítéseknek köszönhetően értelmezések egész sora keletkezhet. Olyan alapvetően narratív magyarázatok ezek, melyek függőben maradnak, feltételes és ideiglenes érvényre tesznek szert. Darvasi regényében a titoknak több nyitja van, de mire a regény végére érünk, mindegyik relevánsnak tűnik, illetve a hiányokból épül egésszé. Olyan ábra, amelyen mindig csak egy finom momentumot változtatunk, olyan kaleidoszkóp, amelyiken csak egyet fordítunk. Egy-egy titok, illetve egy-egy elbeszélői eljárás lényege ugyanis csupán a szűzsészerkezet részletesebb kibontásával, az előzmények és következmények figyelembevételével és taglalásával tárható fel igazán. Mindez már utólagos perspektívából válik átláthatóvá, az olvasás köz-

⁶ Benyovszky Krisztián: *Kriptománia. Titok és elbeszélés*, Pozsony, 2008, Kalligram.

ben csupán részben érzékeljük ezeket a strukturális összefüggéseket. A regényt csak a végigolvasás után lehet(ne) összefoglalni, ha hagyná Darvasi. De nem hagyja, mert a titok középpontja: az az előadás, amit soha nem ismerünk meg. Így a titok kibontásának elbeszélői stratégiája az elhallgatás lesz, azaz a titok, miközben verbalizálódik, titok marad. A történelmi parabolává szélesedő növényteni előadás, amely hiányával együtt is a szöveg gerincét képezi, a virágévés különböző változatainak metaforikus hálózatán keresztül a világ érvényességének és megkérdőjelezhetőségének kérdésében dönt, míg magyarázatai, a nyomozás az ott elhangzott szöveg után az egyén és történelem viszonyát és a történelmi kauzalitást megkérdőjelező tényezővé válnak. Számtalan formában történik utalás az előadásra: Ádám elzenéli az előadást, Mama Gyökér Szűz Máriával beszélget róla. Az előadás körüli amnézia a megfogalmazhatóság és a kimondhatóság határait feszegeti. Az olvasó itt is rekonstrukciós munkára kényszerül, miközben eleve tisztában van e tevékenység kivitelezhetetlenségével.

A titokzatosságot stíluseffektusként vagy esztétikai hatásmozzanatként értelmezve, megállapítható, hogy azt a szöveg különböző szintjein érvényesített rafinált írói eljárások hozzák létre. Az, hogy mi került be a mű világába, mi maradt ki belőle, mi vált a szerző által létrehozott fiktív univerzum alkotórészévé, s mi rekesztődött ki, a fiktív lehetséges világok szelekciós, korlátozó és kirekesztő műveleteinek eredményeként mutatkozik meg. A szelekció fikcióképző aktusa feltárja a szöveg intencionalitását. A kombináció fikcióképző aktusa, akárcsak a szelekcióé, újraírja a szövegen belüli viszonyokat. Az el- vagy kihagyás legáltalánosabb értelemben minden fikcionáló aktus természetes velejárója. Ez biztosít a történet számára bizonyos fokú szemantikai és narratív koherenciát. De ez az, ami teret ad a befogadó újrateremtő, kiegészítő munkájának is. Az irodalmi alkotásokban előforduló hallgatások csak úgy jeleníthetők meg, ha beszélnek, azaz írnak róluk. Az élőnyelvi kommunikációban a hallgatást csend övezi, az irodalmi kommunikációban ellenben körbe van beszélve. Darvasinak szóhoz kell juttatni a hallgatást, színre viszi a hallgatást mint sajátos beszédettet, gyakran ezért is filmszerű a regény.

Az elhallgatás retorikája felől közelíthetjük meg a mű középpontjában álló két előadást, Imréét és Gilagógét, noha nem ismerhetjük meg őket, mert a szerző elhallgatja. Fragmentumokból, leginkább az egyes szereplők mondataiból magunk fejthetjük fel. A Teremtő Habred életébe rejtette a cigányok világtörténetét. A cigányok világtörténetét mesélő Habred (mondandóm van) pedig csak egy mondatot ismételt. Darvasi nem lép túl a beszéden, hanem túltesz rajta, hiszen az elhallgatás, elrejtés megannyi mögöttes jelentés, konnotáció forrása a szövegben. Imre előadásának lényege több szemszögből is megfogalmazódik, ám legrészletesebben az előadás előtt egy nappal megjelenő könyvkritika adhat támpontot, amelynek címe azonos Imre előadásának címével, de Imre ennek ellenére is szemenszedett hazugságnak tartja.

A műbe épülő allúziókat is tekinthetjük az elhallgatás, elrejtés egyik fajtájának, hiszen alapjuk a közvetett, áttételes módon megvalósuló jelentésképzés, melynek sikeres dekodolása valamilyen közös tudás, kulturális vagy retorikai kompetencia függvénye. Meghatározó például a regényben március 15. történelmi dátumának és Habred születésének egybeesése, amely a történelmek (magyar és cigány) egymásra vetülését sugallja. Imre hazatérése a császár látogatásának időpontja, 1857. május 24.: itt az egyéni és a kollektív történet vetül egymásba. A második fejezet (*A cigányok bejövetele*) rájátszás a Feszty-körképre, illetve Arany *A nagyidai cigányok* vígposzára, amely 1848-49 keserű tapasztalatait önti maróan gúnyos formába. Imre 1851-es előadásának dátuma és Arany művének keletkezése egybeesik.

A narrátor(ok) és a szereplő(k) szólamában felfedezhető kihagyások tehát az elhallgatás vizsgálatának fontos szintjét jelentik, amelyek alapvetően befolyásolják a szereplők kö-

zötti, illetve az elbeszélő és az olvasó közti kommunikációt. A kérdés itt valójában az, hogy milyen hatással van a cselekmény s tágabban az egész mű értelmezésére nézve, ha az elbeszélő vagy egy szereplő elhallgat valamit. Ez a kérdés olyan prózapoétikai elveket érint, mint a tömörítés, sűrítés, ütemezés vagy az előrevetítés (anticipáció). Ez a feltárásmegvonó beszédforma leginkább Schütz doktor sajátja, de a narrátor is számtalanszor hallgat el előlünk valamit a regényben, miközben folyton beszél. Ki kell egészíteni az elharapott mondatokat, interpretációs kulcsot kell találni a homályos értelmű kijelentésekhez, fel kell ismernünk a távol eső pontokat összekötő sejtető utalások jelentőségét. Csak utólagosan, többszöri olvasás után válik valamennyire láthatóvá más eljárások összjátékának köszönhetően a regény. Ez a nyitottság és szemantikai bizonytalanság együttesen következik a választott narratív taktikából, a cselekményszöveg logikájából és sajátos ritmikájából, de ugyanúgy a szereplői szólások jellegzetességeiből is. Az olvasó gyűjtőmunkát végez: gyűjti azokat a tulajdonságokra utaló elemi jelentéseket, amelyek egy-ugyanazon szereplői névre vonatkoznak. Sok esetben azért válik titokzatossá egy szereplő, mert hiányosak a rá vonatkozó adatok, vagy az információk a személyről adott eltérő és ellentmondásos értelmezéseknek képezik közös kiindulópontját. A tényszerűség vagy annak illúziója nem köti meg a szabad írói képzelet munkáját. A történelmi személyek (Széchenyi, Vécsey, a Császár) a fiktív hősökkel és mese-teremtményekkel egyazon regényszinten jelennek meg. Egy szereplő, Ádám furcsa átmenetet képez a fiktív valóság és a kitaláció között: nemcsak élet és halál ladikosa, nemcsak ő az, aki szinte kiesik az emberi emlékezetből, de ő köti össze a realitás és fantasztikum vidékeit is. Halála után fűmuzsikus lesz maga is. Ő az, akinek meg kell tanulnia, hogy „a legendák mindig gyámolításra és törődésre szorulnak, s magukban csak annyit érnek, mint az esők vizei, melyek nem hullhatnak földre” (486).

A történetekből kihullt történetek világi és a mesékben, szimbólumokban megnyíló világok

Feltehetjük a kérdést, miért használnak fel mesemotívumokat modern szerzők, hogyan élnek ezzel az örökséggel, miben (és főleg: miért) térnek el a mesék gondolkodásmódjától, jellemző elemeitől, szimbolikus tanulságaitól? Hogyan alakítja át az irodalom a mese csodáit, és megfordítva: mivé lesznek a csodák modern világunkban?

A szimbólumok világát gyakran tekintik titkosnak, misztikusnak. Ebben az értelmezésben – a hieroglifákhoz hasonlóan – meg kell fejteni és újra meg kell tanulni jelentésüket. De a jelképek döntő hányada, a képszerű (ikonikus) jelek olyan természetességgel hordozzák jelentéseiket, hogy értelmezésük kézenfekvő. A hagyomány és az egyedi képalkotás egybefonódása mindenütt tetten érhető Darvasi művészetében. A szerző átírja szimbólumainkat. Kézenfekvő lenne a virág általános és hagyományos metaforikus jellegére támaszkodni, ám nem vezetne bennünket közelebb a műben keletkező új szimbólumok toposzként való megjelenéséhez. Az egyes dolgokhoz, színekhez, állatokhoz, növényekhez mint jelölőkhöz kapcsolódó jelentéstartalom mögött felsejlik a *Virágzabálókban* a szerző szubjektív értékítélete.

A virág női princípium, elsősorban a növekedés, a szépség, a szerelem és a mulandóság jelképe, a titkos szerelmi üzenetek nyelve. Darvasinál e jelkép átalakul, valami titokzatos, negatív jelentést kap, ugyanakkor Ady Ugar-verseinek virágszimbolikája is visszaköszön „De ha virág nőtt a szívében, / A csorda-népek lelegelték” (*A Hortobágy poétája*). A virágos szoba, a gyilkos növényház lesz a Szép pár halálszobája. A virágokról szóló beszéd pedig akár lázító értelmet is nyerhet: az Imrét vallató rendőrfelügyelő szerint egy növényekről szóló előadás mindig „képletes beszéd, titkos üzenet”. Pilinszky *Mi és a virágok* című versé-

ben a virágok a tökéletes lét megtestesítői: „isteniek egyedül a virágok, / egyszóval a növényi lét, / velünk szemben, kik jövünk és megyünk.” S valahol e jelentéstartalmak határán mozog a Darvasi-féle virágszimbolika is. „Fájjon, aminek szabad fájnía. A mesélés nem fáj. Hanem az emberi mélabú keserű mézét a nyelvünkön érezzük a szavak virágzása közben is.”⁷ A regényben a virág egyrészt a szó metaforája, másrészt titok, de ehető, zabálható valami, vagy akár üzenet is. „A szó csak virág a szájon, letéphetik, kitéphetik. De az ének maga a száj!” (495) Az útjára engedett halálhírt hozó szírom mint motívum többször feltűnik a regényben: „Klára úgy figyelte Somnakajt, mint egy ritka képeskönyvet. A lány nem tudta, hogy a Szép-házban, amelynek szobáit virágok, indák és gyökerek hálózta, és minden mozdulatra ügyelni kellett, nehogy odavesszen egy hajtás, ő volt a hírhozó. A történetet, amit a világ a gyepűrözsza összevázott szirmával mondott el, emberi nyelven az ő meséje egészítette ki és zárta le.” (112) A tulipánhal, e furcsa növény-állat egyveleg, amely végigúszik a regényen, összekötve áldozatait és azok történeteit éppúgy, mint a halálhírt hozó szírom, a transzcendencia régiójába tartozik.

Mese, mítosz és realitás mellérendelő viszonyba állításával a mítosz továbbélésének lehetőségét és határait jelöli ki a regény. Azt a pillanatot igyekszik befogni, amikor „a működése mámorától megittasult anyag felzabálja a meséket, [...] s ha egy-két ház tornácán még zenél a paprikafűzér, egyre kevesebb ember lesz, aki érti e muzsikát. Más lesz a jó, és más az aljasság mértéke. És más lesz a szép, s megint más a csúf mértéke”. (295) Imre a mítosz, a transzcendencia elvesztésének pillanatait éli át, Darvasi 1849 utánra teszi e fordulót. Megváltozik minden, az ember, a környezete, az értékrendje, egyre kevesebben értik a természet szavát. A természethez való, immáron megszűnt mitológiai viszonyt írja vissza a regényébe Darvasi. Él benne a vágy, a kívánság, az igény, hogy létezzen egy olyan ország, birodalom, világ, ahol nem működnek a hagyományos értelemben vett logikai, erkölcsi alapelvek: „az abszolút szabadság” világa ez. A transzcendencia értelmében: kell legyen olyan végső alapelv, egy minden létezést, minden törvényt garantáló felsőbb hatalom, aki/ami biztonságot ad. Koszta Néró, Mama Gyökér, Féreg Úr, Levél Úr, azaz a lényegrégiók világa a reálisnak mondhatóval szemben egy olyan világ, ahol a lényeg a létezőtől független, amelynek csak halvány másolata az érzékszerveinkkel megtapasztható világ, melyben kifejezi magát a lényeg. Ezt a szimbólumokban megnyíló világot Platón az Ideák világának nevezi. Itt minden a legteljesebb módon van: a jó a legjobb, a rossz a legrosszabb, az erdő a „legerdőbb”; a megbontatlan harmónia, az „anyagba való lesüllyedés” előtti tiszta állapot, ahol a világegyetemben uralkodó pozitív morál teljes mivoltában érvényesül. Gondoljunk csak Darvasi címválasztásaira, gyakori túlzó szóhasználatára: legszomorúbb, legvidámabb, legboldogabb. E legekbe Darvasi poétikájának, világszemléletének alapvető idealizmusa íródik bele. Imaginárius alakjai a varázsmesék⁸ jegyeit hordozzák: nem e világiak, csodálatos – a szereplőket megváltoztatni képes – hatalommal rendelkeznek. Olyan ez világ, amelyben a csoda nemcsak kellék, hanem világkonstituáló elem, a világ alapelve. A vallatáson így nyilatkozik Imre: „Én gyáva vagyok, és sokat félek, uram. Nekem szükségem van csodákra, mondta halkan Imre, és aztán elgondolkodott. És azt hiszem, a csodának is szükségük van rám.” (345) A Darvasi-féle történet azt jelzi: a csoda benne bármikor megtörténhet; egy olyan világ, amelyik nemcsak kommunikál a transzcendenssel, de a transzcendens ennek a világnak a része.

A *Virágzabálók*ban az utolsó pillanat tanúi vagyunk, amikor a transzcendencia, a mítosz, a legenda még velünk együtt él: nem sokáig, hiszen, „ha a hang fontosabbá válhat a szájánál, akkor bárki garázdálkodhat a jelentéssel, szeszélye szerint forgathatja a szavak és

⁷ Darvasi László: *A könnyemutatványosok legendája*, Pécs, 1999, Jelenkor Kiadó, 5.

⁸ Lovász Andrea: *A mesélő ember. Új Forrás*, 1999. 8.

a dallamok súlyát!” (652) Másik oldalról szemlélve: a regény a történet, a legenda, a mese és mítosz kiszorulásának pillanatait fogalmazza meg, s miközben erről a bekövetkező hiányról beszél, visszalopja nekünk a legendát, a mesét a történetbe. Miközben a regényből kiolvasható Darvasi-poétika az elmondhatóság és elbeszélhetőség, a valóság és fikció, az igazság és hazugság, a mítosz, mese és történelem határait feszegeti, a szerző önnön regényének létét is ravaszul megkérdőjelezi. Mintha az olvasási aktus írná a könyv centrumában elhelyezkedő, a regénnyel megegyező című nevezetes előadást éppúgy, mint magát a regényt. Imre magából kikelve beszél az általa hazugságnak tartott, ám neve alatt megjelenő cikkről, amely éppen a *Virágzabálók* könyv kritikája: „...nem létezik az a kiadó, amely a nem létező könyvet kiadta, nem létezik a szerkesztő, aki ezt a könyvet megszerkesztette, gondozta és ellenjegyezte, ráadásul nincsen ilyen kritikus sem, nincsen ez a bizonyos szerző, legalábbis soha nem közölt írást az idevágó irodalomban, vagyis ezt a cikket álnéven írta valaki! Ismétlem, nem létezik az a könyv sem, amelyet e bíráló bekezdésről bekezdésre számba vesz, Imre már kiabált, nincsen ilyen könyv, uram, amelynek az a címe, hogy „Virágzabálók”!” (305) Így az értelmezéskor kialakuló olvasói stratégiák is csak a szerzői intenció függvényében élhetnek: „Elmondod, és látod, mégis titok marad...”

S hogy a titok titok marad, jobb is így. Hiszen talán mi is kicsit olyanok vagyunk, mint a keleti mesében a vakok, akik a sohasem látott elefántot tapogatva próbálják megismerni. Egyikük, akinek az elefánt lába jut, azt mondja, hogy oszlopot fogott meg. Egy másik az ormányát fogdossa, és azt mondja rá, hogy vastag kötél van a kezében. A harmadik, aki a fülét tapogatja, vitorlának véli azt. A negyedik az állat oldalát tapogatva azt óriási hordónak hiszi. Együtt arra a következtetésre jutnak, hogy az, ami előttük van: egy hajó. Remélem, mi nem járunk így Darvasi regényének értelmezésével.

A VIRÁGZABÁLÓK ÉS A JÓKAI-TÍPUSÚ 19. SZÁZADI NAGYREGÉNY

1884. január 6-án fényes közönség előtt köszöntötték a pesti Vigadóban a fél évszázados írói jubileumát ünneplő Jókait. Ott volt díszmagyarban az egész kormány, a hadtestparancsnok, a házelnök, zászlós urak, főrendek, akadémikusok, a vármegyék és városok küldöttei, meg természetesen a Jókai-család tagjai. Jókai fekete bársonyruhában, kócsagtollas kalpagban jelent meg, éljenzések közepette lépkedett fel az emelvényre, majd fejfedőjét egy asztalra helyezve, keresztbe font kezekkel hallgatta az üdvözlő beszédeket. Mindegyikre külön-külön felelt, újabb beszéd és újabb felelet, a ceremóniának sehogy sem akart vége szakadni. „Mindenki fáradt, kimerült volt már – írja Mikszáth –, csak ő nem, mert neki az ünneplés volt az elementuma.” A korabeli sajtó az eseményről részletesen tudósított, de már a megelőző hetekben sem volt olyan nap, amikor ne közöltek volna valamit Jókairól, a köszöntés napján pedig vezércikkben és tárcában, versben és prózában egyaránt az ő dicsőségét zengték.

A *Magyar Hírlap* például 160 oldalas könyv formájában jelent meg és szinte minden közleményében Jókaival foglalkozott. Egyebek mellett tíz, jól ismert regényének a novellaátiratát is közölte, fiatal írók átdolgozásában. A *Budapesti Hírlap* viszont riporter stílusban dolgozta fel a legismertebb Jókai-regénytörténeteket, mintha azok valóban megestek volna. Ugyancsak a jubileum adott alkalmat a Singer és Wolfner Kiadónak arra, hogy – a szerző engedélyével, *Jókai Mór regényei a serdültebb ifjúság számára* címmel – könyvsorozatot tervezzen, mely Bródy Sándor átdolgozásában tette volna hozzáférhetővé az ünnepeelt legfontosabb regényeit. A sorozatból végül három kötet – *Az arany ember* átdolgozása *A rózsák szigete* címen, a *Ráby Mátyás viszontagságai*, valamint *Diákok regénye* cím alatt az *És mégis mozog a föld* – készült el.

Ha ez a konferencia most nem Darvasiról, hanem Jókairól szólna, akkor nyilván el kellene töprengeni afölött, vajon miért érezte a kiadó szükségesnek már Jókai életében átdolgozások megjelentetését. A „serdültebb ifjúság” talán már akkor sem volt képes befogadni Jókai munkáit? Vagy éppen Bródy nevétől, a kuriózumnak kijáró érdeklődéstől várt extraprofitot? Most azonban nem Jókait ünnepeljük, így inkább azt a játékos kérdést teszem fel, hogy vajon milyen szöveggé alakulna a *Virágzabálók*, ha, mondjuk, Jókai Mór dolgozná át Darvasi regényét a serdültebb ifjúság és serdülőkor szintjén megrekedt felnőtt olvasók számára.

*

Elképzelem Jókait, ahogyan Bajza utcai dolgozószobájában, bal kezével könnyedén az íróasztalra támaszkodva, háta mögött a 100 kötetes jubileumi kiadás példányait tartalmazó üveges szekrénnel, fogadja Morcsányi Gézát, a Magvető Kiadó igazgatóját, aki kezében Darvasi legújabb regényével bruttó 100 ezer forintot ajánl fel neki az átdolgozásért. Pontosan annyit, amennyi nemzeti ajándékként a jubileumi ünnepségen átadott selyemborítékban lapult, a Belvárosi Takarékpénztár által kiállított folyószámla-kivonat formájában. Jókai természetesen elhúlna az ajánlat hallatán. Előtte ugyan, mint a könyvkiadók

világában jól tájékozódó, öreg róka előtt, korábban sem maradt titokban Morcsányinak a honoráriumok tekintetében mindig tanúsított, közismerten nagyvonalú magatartása, de ilyesmire azért mégsem számított. Hiúságát persze legyezgette az anyagiakban ily egyértelműen kifejeződő megtiszteltetés. Kinyújtotta hát kezét a tiszteletpéldány felé, amely nem csupán a mai konferencia előadóinak, hanem a könyv lehetséges átdolgozójának is kijár. Morcsányi búcsúzott, Jókai pedig a vaskos könyvvel kényelmes olvasófütelébe süppedt. *A jövő század regényének* írója persze, akinek nem okozott gondot az sem, hogy a jövő évezred kezdetére vessen egy pillantást, gyorsan rájött, hogy ez a 100 ezer forint nem egészen az a 100 ezer forint. De ez a felismerés csak egy pillanatra tette felhőssé a nagy mesemondó homlokát. Mint közismerten nagyvonalú ember, aki váltók alá éppen olyan utánozhatatlan eleganciával kanyarította a nevét, mint ahogyan a legelőkelőbb vendéglőben hagyta maga mögött, ebédje végeztével, a legdrágább francia vörös bor frissen felbontott és éppen csak megkezdett palackját, úgy gondolta, a nemzeti ajándék 100 ezer forintjával a zsebében (pontosabban a bankszámláján) akár azt a luxust is megengedheti magának, hogy egy 21. századi kiadónak dolgozzon.

Meg hát izgatta őt a feladat.

Tudta, hogy Darvasi személyében közeli kollégáról van szó. Nem egyszerű és közönséges könyvszerzőről, hanem olyan újságokba író íróról, aki őhozzá, Jókaihoz hasonlóan sokáig a napi sajtóban közölt írásai után élt, s ezért ugyancsak Jókaihoz hasonlóan meglehetősen tarka és sok-műfajú, a napi- és heti sajtóban kibontakozó életmű birtokába, illetve kibontakoztatójának a szerepébe jutott. Azt ugyan nem értette, hogy miért van szüksége Darvasinak Szív Ernőre, de úgy gondolta, ennek éppen úgy meg lehet a maga oka, mint ahogyan ő sem véletlenül bújt egy időben Kakas Márton vagy a politikus csizmadia álarca mögé.

Szóval Jókai a rokonszellemű író munkája iránti pozitív várakozással süppedt puha fotőjébe, s leginkább azon gondolkodott, hogy ő, mint rokonszellemű író, vajon képes lesz-e karakterisztikusan különböző átirat készítésére. Az első néhány fejezet után azonban kételyei elszállottak, s most már nem a túlzott hasonlóság, hanem a végletes különbség okozott számára problémát.

Hogyan lehet egy ilyen Jókai Anti-, azaz antijókai történetből Jókai-történetet formálni?

Eltartott pár hétig, amíg a végére ért a regénynek, mit mondjak, nem bizonyult ez számára olyan laza olvasmánynak, mint egy Jókai-regény. De szívesen vette a kezébe mindig, olvasta tovább, és egy idő után már nem is vett mást a kezébe. Nem olvasott párhuzamosan, mert rájött, ez a regény teljes odafigyelést igényel, az emlékezet folyamatos frissen tartását. Lapozott és visszalapozott tehát, egy idő után pedig élvezni kezdte az állandó visszalapozgatásokat is. Rájött ugyanis, hogy e könyv története *horgos lúna*, melybe olvasás közben mindig beleakad valami a látszólag már elvarrt szálak közül, szövete így válik egyre gazdagabbá és sajátos mintázatúvá. Szóval jó néhány hétig gyönyörködött a horgolótűvel készült regény sajátos mintázatú szövetében. Azután töprengett néhány napot, majd a telefonhoz lépett és a Magvető Kiadót kérte. A meglepett Morcsányi Gézának pedig egy folytatásos, *A Tisza regényei* című füzetes regénysorozatra tett ajánlatot, mely őt, aránylag vékony, önmagában is élvezhető kötetből állna, és amelyek öt hónapon át, mindig az adott hónap első péntek délutánján jutnának az előfizetőkhez. Morcsányi szokása szerint mosolygott (bár ezt Jókai a telefonon át nem látta, de látta mégis), mosolygott, mint mindig, amikor hirtelen nem tudott dönteni, végül egy szinopszist kért Jókaitól, amit mindjárt másnap meg is kapott, mert Jókai újságokba író író volt, és megszokta az egyik napról a másikra való munkát.

*

Bevezetesként Jókai azzal kezdte, hogy rájött, Darvasinak miért van szüksége Szív Ernőre. Azért, mert Darvasiban kétféle író lakik: egy könyvíró író és egy újságot író író. Őbenne – tette mindjárt hozzá – Jókaiában, nincsen ilyen kettősség, ő újságot író író akkor is, amikor regényt ír. Az ő regényei mindig tárcaregények. Aztán hogy könyvformában is napvilágot látnak, más kérdés. Darvasi viszont a tárcát a rövidebb lélegzetű írások számára tartja fenn, szerzőjüket elnevezi Szív Ernőnek, míg regényeit Szív Ernő produkciójától jól elkülönítve, Darvasi László néven, csak könyv alakban adja közre. Tárcaregényt sohasem írt, így hát Darvasi László, ellentétben Szív Ernővel, nem is újságot író író.

És itt rejtőzik az oka annak, hogy Darvasi László regényei semmiben sem hasonlítanak Jókai regényeire.

A tárcaregény írója ugyanis – folytatta kissé önvallomásba forduló szövegét Jókai – nem feltétlenül lát túl munkája következő részleténél, nem feltétlenül emlékszik pontosan szövege néhány hónappal, vagy akár néhány héttel korábban megjelent részletére. Helyzetét megkönnyíti azonban, hogy számolhat, sőt számolnia is kell olvasója kurta emlékezetével. Azzal, hogy a napilap tárcaolvasójának nincsen módja egyszerűen visszalapozni a történet közepéről a történet elejére, mert a korábbi lapszámok aligha állnak glédába rakva az éjjeliszekrényén. De nem is siethet az olvasással, az ütemet az író, illetve a tárcarovat szerkesztője diktálják közösen. A *Virágzabálók*kal a profi olvasó, bírálatra és nem gyönyörködésre orientált kritikus akár egy hosszú hétvége alatt végezhet. A hasonló terjedelmű Jókai-regények olvasásának ütemét viszont a közlés üteme határozta meg, a befogadás kivédhetetlenül töredezetté vált és több hónapig elhúzódott – viszont ugyanilyen hosszú ideig részesült az olvasó a *folytatása következik* kellemesen bizsergető izgalmasában.

Ráadásul neki, Jókainak azzal is számolnia kellett, hogy nem mindenki olvas el minden soron következő részletet, mindig vannak olyanok, akik később kapcsolódnak be a történet követésébe, vagy éppen ki-kihagynak néhány folytatást, ki- és visszaszállnak akár többször is, ahogyan napjaik múlása diktálja, ahogyan napi teendőik megengedik, ahogyan teszi ezt a televíziós szappanoperák délutáni nézőközönségének egy része is. Akiknek persze szintén kurta az emlékezetük.

Emiatt aztán, írja Jókai, az újságot író író nem gondolhat nagyon bonyolult dolgokat, nem mozgathat túlzottan összetett alakokat, nem hozhat létre ide-oda indázó regényszerkezetet. Kötőtűvel dolgozik és nem horgolótűvel. Az egyes részleteknek egymásból kell következniük, de önmagukban is élvezhetőeknek kell maradniuk. Az ideális tárcaregény olyan, mint Laborfalvi Róza gyöngyfüzére, minden egyes darabja kerek egész és a sok-sok kerek egész végül egy nagy kerek egészé zárul. Persze amikor a tárcaregény könyv formájában is megjelenik, akkor mindez akár zavaró lehet, kiugranak a részletekben készült történet következetlenségei, esetenként zavaróan hat a *jó/rossz* dichotómiáján, jobb esetben annak mutációján alapuló szereplőgárda és cselekménybonyolítás. Szegény drága barátom – jegyezte meg Jókai kajánul –, szegény jó Gyulai Pál, ő aztán igazi könyvolvasó volt, mindig megvárta, amíg a regényeim könyvformában is megjelennek, hát persze, hogy túskehaja lett tőlük. Mert hát igaz, ami igaz, látta be Jókai, nem mindig sikerült olyan szerkezetet létrehoznom, amilyen az *Egy magyar nábob* vagy *Az arany ember*, ritkán adatott meg számára, hogy a tárcaregény és a könyv követelményeinek egyszerre legyen képes eleget tenni... De hát az ő olvasóinak többsége könyvet sohasem vett a kezébe, vagy legfeljebb az ő regényeit, ha újra akarta élni a folytatásos történet izalmát, vagy kíváncsi volt azokra az epizódokra is, amelyeket a napilapban elmulasztott. Az ilyen olvasókat viszont Gyulai nem kiszolgálta, hanem átnevelni, könyvolvasókká nevelni szerette volna. Pedig, tette hozzá Jókai, ismét csak kajánul, ha valaki, hát éppen én neveltem könyvolvasókat.

A tárcaregény írója, folytatta aztán, eminensen mindent tudó elbeszélő.

Lehet ugyan, hogy tudása éppen csak a következő részletig terjed, de a történettel, az elmondhatósággal, a történet szuverén uralásával nincsenek ontológiai problémái. Tulajdonképpen Darvasi elbeszélőjének sincsenek, mégis bizonytalanságban tartja olvasóját, mert mindig csak annak a történetnek a szuverén ura, amelyet éppen elbeszél. Képes látni azt, amit Pelsőczy Klára, Gilagóg, Szép Imre, Pallagi Ádám és Szép Péter látnak, akadálytalanul követheti, megfigyelheti, leírhatja szereplőit a legintimebb helyzetekben, akár üritkezés közben is. (Pfuj, rázkódott össze Jókai, miközben vigyázott, hogy a betűi szép gyöngybetűk maradjanak, nehogy prűdnek gondolják. Pedig mennyire undorodott. Zárójel bezárva.) A problémát Darvasi regényében az okozza, s itt jön most a *horgos lénea*, hogy a szereplők gyakran ugyanazt nézik és mégsem ugyanazt látják. A történeteik időről időre keresztezik egymást, de mert mindegyikük a maga történetét éli, ugyanarra a pontra jutva más tudás birtokában mást látnak. Az én átiratom is ebből indul ki majd, jegyezte meg Jókai, de a detektívregény szerkezetét követve éppen a *mást látást* fogja megszüntetni, az én elbeszélőm a történeteket és nézőpontokat keresztezve egyértelműen ki fogja deríteni például, hogy ki ölte meg Pallagi Ádámot.

Darvasi azonban – folytatta Jókai – nem megoldást keres az elbeszélője által kreált problémára, hanem magát a problémát teszi regénye tárgyává. Ami őt foglalkoztatja, az a teljesség *észlelhetőségének* lételméleti problémája. Azonos-e az, amit látok, azzal, amit szemügyre veszek? Szemügyre veszek egy hegyet, és tudom, hogy annak van valamilyen formája. De be kell látnom, hogy az a forma, amit látok, nem azonos a hegy formájával. A hegy formájának teljessége ugyanis nem az én számomra való. Amit én látok, az formák sokasága, másként néz ki a hegy, ha az egyik oldaláról veszem szemügyre, változik a formája, ha kicsit arrább megyek, és egészen másként néz ki, ha a másik oldaláról veszem szemügyre. Körüljárhatom pontról pontra, de az egészet, a *hegyet a maga teljességében*, sohasem láthatom. Ha meg úgy gondolom, hogy beülök Tatrangi Dávid mellé egy csapkodó szárnyú aerodromba, és fölülről veszem szemügyre, akkor *egészet* látok ugyan, de ez az egész nem hasonlít egyetlen, a Földről szemügyre vett részletre sem: *egészet* látok tehát, de *teljeset* most sem.

Így van ez a regényalakokkal is, lépett tovább Jókai, de ez engem nem zavart sohasem, nem is gondoltam rá, nem gondoltam egészen addig, amíg most Darvasi regényét el nem olvastam. Pedig gondolhattam volna, hiszen olvastam én annak idején veretes stílusú kollegám, Kemény Zsigmond *Ködképek a kedély láthatárán* című regényét. De én magam jobban kedveltem a ködfátyol-képeket, mindig megnéztem az alakjaimat valamilyen oldalukról, leírtam és mozgattam őket, aztán ha úgy gondoltam, fordítottam egyet rajtuk és a másik oldalukról mutattam meg őket. Sokszor tűnhettem emiatt következetlennek, de sohasem voltam bonyolult. Darvasi viszont sohasem következetlen, de mindig bonyolult. Nem is lehet más, hiszen ő nem a *leírhatóság* problémájával küzd, mint oly sokan 20. századi elődei közül, hanem az *észlelhetőségével*. Az ő elbeszélője mindenütt ott lehet, mindent láthat, az észlelés korlátai azonban megakadályozzák abban, hogy mindent tudjon. Mit tehetne más, az észlelés korlátait teszi regénye tulajdonképpeni tárgyává. Mint labdarúgást kedvelő ember, megpróbálja kicszelezni az érzékszerveket, eljutni – ha állandó vissza- és előre lapozgatás árán is – a többdimenziós látáshoz. Pompásan csinálja, meg kell adni. Látszólag őt történet mond el, valójában egyetlen hol áradó, hol lagúnaszerűen szerteágazó történet ötféle észlelését. Az őt történet eseményei azonosak is meg nem is, mert máshonnan más látszik, és másként látszik ugyanaz. Alakok és események kerülnek előtérbe vagy jutnak epizód-szerephez, látszanak valamilyeneknek, majd – esetenként néhány száz oldallal odább –, látszanak másféléknek. Mint amikor forgatjuk a kaleidoszkópot. A hasonlat azonban rossz, mert az új látvány nem takarja el a régit, nem a régi helyére, hanem melléje kerül, nem érvényteleníti, hanem gazdagítja azt. A könyv egyik lapja ugyan eltakarja a másikat, de mindig kézben van az egész, mindig lehet lapozni, nem csupán előre, hanem visszafelé is.

És közben lehet gondolkodni, hogy vajon milyen lenne az örök rezonőr Schütz bácsi története, ha az is elkészült volna. Meg Kigl szerkesztőé és Pelsőczy Lászlóé, a Sivatag vi-rágáé és Sperlnéé, Somnakájé és Derera Ignácé.

Meg azoké, akiknek a neve fel sem bukkan a regény lapjain.

A *Virágzabálók* olvasója tehát az észlelhetőség problematikájának ábrázolásában gyö-nyörködhet, foglalta össze véleményét Jókai, az én füzetsorozatomban olvasói viszont szu-ve-rén és mégis egymáshoz kapcsolódó történetek egymásutánjában gyönyörködhetnének. Ehhez persze alaposan le kell majd egyszerűsíteniem Darvasi bonyolult alakjait. Pelsőczy Klárából 19. századi Azraële lesz nálam, mondén örömlány, aki mindig annak az ágyába bújik igaz nagy szerelemmel, akitől a legtöbbet várhat. Szép Péterből nagy formátumú és sokra hivatott alakot formálok, aki Bánfi Déneshez hasonlóan nem tud ellenállni ösztöne-inek és ezért pusztulnia kell, Pallagi Ádám viszont reménytelenül szerelmes, önfeláldozó széplélek lesz, mint Baradlay Jenő. Szép Imréből azonban nem faragnék Ödönszerű figu-rát, inkább Apafy fejedelemre emlékeztető tehetetlen és felesége által irányított, egyik fur-csa helyzetből a másikba átcsöppenő szobatudóst, sok-sok helyzetkomikummal. Gila-gógót pedig az örök túlélés bölcsességével ruháznám fel, körülötte tarka keleties kolorittal festett, humoros képek sorába rendezve a cigánytábort.

És egyáltalán, folytatta, azaz kanyarodott szinopszisa befejező mondatainak irányába Jókai, az én történeteimből sokkal több lenne a leírás, az én olvasóim szemei előtt sokkal gazdagabban bontakoznának ki az árvíz előtti Szeged képei. Nem azért, mert én valóban jártam a 19. századi Szegeden, abban a városban, amiről Darvasi csak olvashatott, hanem azért, mert én azt is úgy tudom leírni, mintha láttam volna, ahol sohasem jártam. A Vas-ka-pu-t *Az arany ember* elején, vagy Párizst az *Egy magyar nábobban*. Tudom, az én egyszerű alakjaim egyszerű olvasóinak ez gyönyört okoz. Ők valóban látják majd a 19. századi Sze-gedet, ahol apja kalauzolja a kislány Pelsőczy Klárát. Darvasinál is sétálnak a városban, az apa „mesélt és mutogatott”, de mi csak embereket látunk, zsidókat, szerbeket, örmé-nyeket, németeket. Nem látunk utcákat és tereket, nem látjuk azok kapcsolódását, nem látunk épületeket sem. „Az Oskola utcán német polgárurak sétálgatnak!” – írja Darvasi, s már lép is tovább. Én nem sietnék ennyire: nálam látszanának az Oskola utca hajdani há-zai, a vakolat színe, kapualjak és zsalugáteres vagy rácsos ablakok, egy-két fa is lenne eb-ben az utcában, egy pinceablakban talán macska tűnne el éppen, egy vendéglő cégére, alatta megállnának a német polgárurak – milyen ruhában is? – nálam ez is látszana, ki-hallgatnám talán néhány mondatukat. Ádám története kapcsán mozgalmas képekben mutatnám be a szőregi csatát, és az én regényem olvasójának a szeme előtt sok apró rész-lettel bontakoznának ki a forradalmi megrázkódtatás után lassan magára találó Bécs ké-pei, tarka napernyők, sötét sikátorok, angolparkok és paloták. Még azt is leírnám, hogyan nyírták a füvet, hogyan nézett ki az olló, amellyel kora tavasszal visszametszették a vi-rágágyak rózsáit.

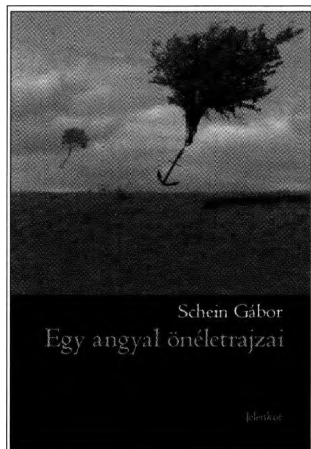
A lényeg azonban nem ez, hanem a *folyt. köv.* gyönyöre, maga a füzetes regénysoro-zat, melynek darabjai mindig befejeződnek, és sohasem érnének véget. Még az is lehet, hogy az ötödik füzetet követné a hatodik, mondjuk Schütz bácsi története. Vagy a Sivatag virága. Vagy mind a kettő, sőt kettőnél is több.

Ennek anyagi feltételeiről azonban – fejezte be tervezett munkája szinopszist Jókai – annak idején tárgyalnunk kell még.

A REGÉNY KORA

Schein Gábor: Egy angyal önéletrajzi

Schein Gábor új regényének „előbeszédei” és első fejezete két egymással összefüggő alapszöveget idéznek meg: Goethe *Költészet és valóságát* és Lukács György ifjúkori munkáját, *A regény elméletét*. Goethe születéséről beszámolva úgy véli, hogy születése kozmikus szükségszerűség volt, a csillagok állása jelezte, hogy minden éppen őrá várt születése pillanatában. Lukács György is az égboltról és a csillagokról beszél, de egy olyan kor gyermekeként, amelyikben nem adatik meg az embernek, hogy életét olyan szükségszerűnek, a csillagokkal olyan közvetlenül összefonódottnak tekintse, mint Goethe a magáét. Ez a kor a regény kora, az idegenségé, aminek felszámolására Tolsztoj mellett épp Goethe tett heroikus kísérletet és amelyből Dosztojevszkij útmutatását követve lábalunk majd ki egyszer. Az ember a regény kora előtt nem volt idegen a világban, és remélheti, remélnie kell, hogy nem is marad az mindig. Schein Gábor ironikus Goethe- és Lukács-olvasata szerint azonban az idegenség korántsem átmeneti kisiklás, a világ nem rendeltette arra, hogy az ember otthona legyen. Ellenkezőleg: ha beszélünk vagy írunk, nem tesszünk mást, csak próbáljuk megtölteni, eltakarni az üres időt történeteinkkel, kalanddal, bűnnel, szerelemmel, ezek a regény időtlen korában az üres múlás maszkjai. Ezért a történetek angyala, aki a regény narrátora lesz, nem ilyesmiket, hanem önéletrajzot beszél el, egyszerre kettőt, melyekből így módon egyik sem igazán az övé, az angyal néha végigél egy-egy földi életet anélkül, hogy azok az övéi volnának. A boldogtalan korok tréfája a nem goethei értelemben vett önéletrajz, ami nem felmutatja egyetlenként és szükségszerűként az életet, hanem eltörli: kioltja a csillagokat (ahogy egy előző Schein-regényben, a *Lázár*-ban is végképp felszámolja az írás, a megszólítás a testet), hiszen az önéletrajz nem az azonosság, hanem az idegenség műfaja. Így ezek az önéletrajzok is igen nehezen összefoglalhatóak: az egyik életrajz a 18. században élő Johann Klarfeldé, aki a hétéves háború harcain csetlik-botlik keresztül, majd egy enigmatikus és szorongató szerelmi történet részese lesz. A másik történet az 1944-ben született Józsa Bertáé, az ő és családja története a huszadik századi Magyarország közösségi és személyes traumáit beszéli el. Az azonban, hogy az önéletrajz az idegenség műfaja, csak akkor tragikus, ha nem tudunk lemondani Lukács és mások történetfilozófiába fordított nosztalgiájáról, az emlékezésről és a reményről. Az azonban, aki túltette magát a nosztalgiától fűtött történetfilozófiai reményen, az felszámolhatatlan, elbeszélhető történelemmé nem rendezhető időbeli idegenségünket nem éli meg többé tragikusan, megkapja a nevetés lehetőségét, ha lemond arról, hogy túlságosan komolyan vegye önmagát: „Így a pusztuló idő



Jelenkor Kiadó
Pécs, 2009
240 oldal, 2700 Ft

nem szedi rá, lelkét sem kényelmesíti el, és nem fogja a remény csalfa terveit követni, nem ítéli el önmagát és nem engedi, hogy az emlékezés utolsó filléreivel fizessék ki nyomorúságaiért”. (31.) A történetfilozófiai nosztalgia képzelődés arról, hogy a világ Isten eredeti rendelése szerint az ember otthona, szükséges tehát, hogy valóban (ismét?) azzá legyen, ez szüli azt a fajta normatív humanizmust, amit – Füst Milán és Weöres Sándor törekvéseit íróként is továbbgondolva – Schein prózájának ironikus nyelve is rendre érvénytelenít. (Világos, hogy ez az ironikus prózanyelv és „humanizmuskritika” Kertész Imre törekvéseivel is tart távoli rokonságot.)

A disznó-motívum egyfajta antropológiai metaforaként jelenik meg a könyvben, azon túl, hogy egy ponton összeköti a két önéletrajzot, rendre ember és állat felcserélhetőségét mutatja.

Erre az idegenségre figyelmeztetnek a zsidók a könyvben: „emlékeztetnek”, arra, „hogy bármilyen hosszú is a történetünk, [...] még mindig nem tudjuk, milyen viszony fűzi az egyik embert a másikhoz és soha nem is fogjuk megtudni”. (13.) Nem egy ősalápotra emlékeznek és emlékeztetnek hát, amelyet visszatérni remélnek, ezért is lép ki a zsidó közösség keretei közül a kezdet kezdetén mindkét családtörténet: a 18. században élő Johann Klarfeld apja nem tartózkodhat zsidók közt az újévtől az engesztelés napjáig terjedő időszakban, ezért nem kerülhet be sem az élet, sem a halál könyvébe, kihullik a zsidóság rituális rendjéből, „világából”, akárcsak Widder Salamon törvénytelen gyermeke, aki azután fogan, hogy apjának, a patikusnak a barátja, Braun Lipót rabbi, közvetlenül halála előtt elmondja utolsó beszédét, a bábéli történet egyszerre hagyományon belüli és kívüli értelmezését, ami belülről számolja fel a Törvény berendezett világát: „a kérdések és a válaszok soha nem találták meg egymást, a levegő megtelt mondatokkal, amelyekről senki nem tudta, kihez tartoznak, honnan jönnek és mit akarnak”. (47.) E tekintetben a két történet párhuzamos. Ez az idegenség mint tapasztalat és munka áll a regény poétikai centrumában.

A sors képzetének átértelmezése mutatja meg ezt elsősorban. A hőésés fehérsége a kitörlődés, az üresség jelölőjévé válik a szövegben. Berta nagyapja kis híján egy hőmezőn leli halálát Galíciában, és csak aztán érkezik haza, hogy felesége már elsirat. Az, hogy mindez, s vele a végtelen „hütlenség” megbeszéletlen maradt, hiszen nem voltak szavak megbeszéléséhez, a felejtés némaságát róttá ki a család eljövendő generációira is. A nagyapa fehér „aludttejet szürcsölve, egy foszladozó, távoli hőmezőt kémelve múlt ki a család emlékezetéből”. Saját hallgatásának árnya borította be alakját, az egyetlen kép, ami megmaradt belőle, színeivel visszaolvadt a papír fehérségébe. Ugyanakkor hópelyhekre emlékeztetnek a bolyhok is azon a fonálon (a sors fonálának mitológiai eredetű toposzára utalva), amelyet az apa hoz haza a deportált zsidók holmijából, ebből készülnek nemzedékeken keresztül, míg teljesen el nem használódik, a család más-más nemzedékeinek újabb és újabb meleg ruhaneműi, ez teremti a folytonosságot a nemzedékek közt, ez biztosítja metonimikusan a felmenők jelenlétét, hordozza nyomukat. A folytonosság, a kapcsolódás, a fonál, ami újra és újra lebomlik és újraköttetik – ahogy a sorsról áll a könyvben (210.) –, a felejtéssel és az eltűnéssel kapcsolódik össze.

A vakság és az arctalanság motívuma is összekapcsolódik a regényben, a vakság nemcsak a vak számára teszi láthatatlanná a világot, de a vak arcot is olvashatatlanná teszi. Hegel azt mondja *Esztétikája* elején, hogy a műalkotásnak teljes felületén szemmé kell válnia, nem azért, hogy lásson, hanem azért, hogy láttasson. Hogy láthatóvá váljék a szemben a lélek, a külsőben a belső. A műalkotás és a szem azonosítása itt is megtörténik, „a betűk homokszemeiről” szól Berta, illetőleg az angyal, a kettős narráció folyamatos mozgása lényegében fel is számolja a lehetőségét annak, hogy a hanghoz arcot rendeljünk, a regény nyelvének sajátos ironiáját is ez hozza létre. A betűk tehát létrehozzák és egyúttal be is temetik, el is törlik az arcot, amit kirajzolnak. A homokszemek a szemekkel pár ol-

dallal előbb összekapcsolódnak: „Carlita arcára esett valamennyi világosság, de úgy, mintha kristályos homokszemek peregtek volna rá. Az ember legszívesebben felébredt volna, nehogy hajnalra, mire derengeni kezd az ég, egészen betemesse az arcát a homok”. (204.) A műalkotás teljes felületén láttat és kiolt, hogy újra láttasson.

A vakság regénybeli óriásmetaforája köszön vissza abban a jelenetben is, amelyikben Horthy kormányzó meglátogatja Berta édesapját a kórházban, súlyos sebesülése, szemsérülése után. Horthyt az apa szemsérülése miatt nem láthatja, arca azonban számunkra sem rajzolódik ki, a regény ironikus nyelve Horthy nevét és egyedül a nevéből épülő alakját történeti klisék olyan halmazaként mutatja meg, amelyek a róla elnevezett korszakról való tudás helyébe lépnek. Horthy örök, a szöveg szerint híres bevonulása óta le nem vett egyenruhájában tűnik fel, tehát már '43-ban történelmi emlékként, múzeumi tárgyként a szöveg terében. Horthy azonosítása egyenruhájával, annak jelzése, hogy Horthy pusztá váz, belső nélküli külső, előreutal a vele szemben lévő apa későbbi karrierjére is, akiről később azt olvashatjuk, hogy egyenruháját szinte második bőréként húzta fel reggelente. Egyenruhásként két egymást váltó rendszer is alkalmazza, az egyenruha azonban tartalmától függetlenül folytonosságot teremt közöttük, az egyenruha nemcsak Horthyt, Berta apját is eltünteti, eltakarja, identifikálhatatlan történelmi termékévé változtatja. Az egykori bevonulás felidézése kapcsán olvassuk a megjegyzést a kormányzói látogatás elbeszélésében, hogy Horthy a később róla elnevezett Fehérvári úton léptetett '19-ben, vagyis Horthy nevét annak a térnek kellene megtöltenie tartalommal, amelyet az ő neve alkot meg számunkra – a név tükröződik, körbeér anélkül, hogy bármit önmagán kívül befogna, megtölthetetlenül üres marad. (Az „ősatyából”, Widder Salamonból is „csak a neve maradt meg”.) A kormányzó szavai, melyeket a bűnös főváros tetemrehívásakor mondott, minél inkább megkíséreljük elképzelni őket, annál inkább felszámolják a kormányzó alakját, eltörlik figuráját: „mert hát mi lett volna itt, elképzelni is rémség, ha a novemberi hidegben valahogy mégsem olvad le Horthy szívéből a jég, ha ott marad, és egy érző lelkű katona helyett egy érzéketlen jégkirálynő költözik a budai palotába?” (37–38.) Horthy önmegalkotása folytonos önfelszámolás volt, így amikor klisék összegyűjtésére szolgáló nevet adjuk a bevonulásával kezdődő negyedszázadnak, a felejtésnek adunk nevet. Aligha meglepő, hogy az apa, maga is a felejtés embere, nem tudta felidézni később, aznap kapott kitüntetését nézegetve Horthy arcát, ahogy arra sem „emlékezett, mondott-e neki valamit a kormányzó”. (38).

A regényben megtörténő igazság azt mutatja, hozzá elő az el-nem-rejtettségbe, hogy emlékezet és képzelet egyszerre teremtő és ironikusan törlő, ezért befejezhetetlen, szabad játékaként lehet csak elképzelnünk a múlt megalkotását, a szembenézést mint esztétikai teljesítményt, mert nincs eleve mögöttünk mindaz, amivel „szembe kell néznünk”, csak az arctörő történeti klisék, amelyeknek mintegy foglalatja Horthy Miklós üres neve a regényben. Csak esztétikai teljesítményként gondolhatjuk el tehát a szembenézést: ez a regénypoétika (Kertész Imrével e tekintetben is távoli rokonságban) nietzscheánus szellemenben radikalizálja a „múlttal történő szembenézést” diskurzusát. Az '56-os lincselési jelenet leírásában olvashatjuk a figyelmeztetést: „mindezt [...] azért kéne elképzelnünk [...], mert ha egy tömeg legéppuskázásának lehetőségét nem vagyunk képes bármikor a szemünk elé idézni, úgyszólván gombnyomásra, ahogy az iskolában az egyszerre egyet kell tudni, nos, mit tudunk akkor egyáltalán, mit tudunk arról, hol élünk”. (150.) A leírás éppen arra irányul, hogy arcokat, mozdulatokat nyerjen el a képzelet ironikus potenciáljának segítségével: „Az emlékmű talapzatára többszöri próbálkozás után akasztották fel, a nehéz, rángatózó test alatt kétszer is elszakadt a kötél. A gyilkolás körüli örökös ügyetlenkedések” (152.) A jelenet azon szemtanúja, akire a leírás hivatkozik, Bokor Antal tanító, aki „a saját szemével nézte ezt a szép, ünnepélyes vonszolást”, pár pillanat múlva belől az akasztási helyszín mellett heverő dőglött ló szemébe, és ezzel végképp kioltja a

rekonstrukció, a közvetlen látás esélyét, az eseményekre újra ráborul a vakság éjszakája. Berta, akinek apja a tanítótól értesül az eseményekről, megjegyzi visszatekintő, életrajzi elbeszélése zárófejezetében, hogy „a sors nekem újra meg újra felbontott és újrakötött véletlen szövevény”, (210.) minden történet csak így alkotható meg, kiteve az újabb lebomlásnak és egy ponton túl a teljes elenyészésnek a „pusztuló” időben.

A folytonosságot szimbolizáló fonál a felejtés metaforájává vált, hogy végül újra visszaváltozzék az emlékezés egyetlen lehetséges modelljévé, felmutatva elkerülhetetlen strukturális azonosságukat. Teremtés és törlés kettősségére is utal a regény első mottója, miszerint: „Jeremiás ben Eleázár rabbi pedig azt mondta: A Szent, dicsérettessék a neve, két arccal teremtette az első embert, hiszen írva van: Hátral és elől körülzártál engem és reámtetted kezedet”. A mottó közvetlenül bizonyosan a regény két szálának összeilleszthetlenségére utal, mert „összeilleszteni éppen az összetartozó arcokat nem lehet” (233). Ezzel magyarázható a regénybeli házasságok természete is, akár Berta szüeleire és nagyszüeleire, akár Carlita szüeleire, Del Filato úrra és Veronique-ra gondolunk. A másik megváltó közelsége nemhogy otthont nem teremt az időben, ellenkezőleg, épp ez avat be otthontalanságunk teljességébe, szintén nem függetlenül *A feleségem története* felismeréseitől. A regény időszemléletének, a „mozdulatlan múlás”-nak (231.) is metaforája lesz a fonál, a semmibe tartó ismétlődéseknek, amelyek jelzik, hogy nem lehetséges semmiféle másik élet, amit Berta a filmek és Elvis Presley slágereinek hatására, apja pedig Németországban, egy másik asszony és a tenger átmeneti vonzásában képzelt el, másrészt pedig csak „másik” élet van, hiszen mindnyájan voltaképpen elérhetetlen másik életünkhöz tartozunk – ismétlődő, de illeszkedni képtelen identitásaink csak egy angyal megújuló maszkjai, „önéletrajzai”, hiszen az elmondható történetek összességére igaz, hogy „a régóta mozdulatlan idő egyforma jelmezei és maszkjai”. (219.) Az idő ilyen módon maga is saját elhasználódása felé tekergő fonál, amit, amikor egy-egy élettörténet végére érve lebomlik, mindig újrakötnek, amíg lehet.

Az átlépés lehetőségét ígéri Berta számára gyerekkorában egy kép, amely mintha arra hívná, hogy „lépjek be különös figurái közé”. Ezek a különös figurák és ez a helyszín alkotják a kislány képzeletében lezajló színjáték szereplőgárdáját és terét. „Hogy a városka létezik, abban bizonyos voltam, és hogy Németországban vagy Hollandiában kell keresni, azt képzeletem döntötte el”. A kép tehát utal arra a térségre, ahol a 18. századi történet játszódik, ha, persze, nem is illik rá teljesen pontosan, Berta csak „másik” életébe léphet át, ahogy később megtudjuk azt is, hogy Carlita vad, zárt és kiismerhetetlen, vak arcában, ami ezért nem lehetett „a lélek tükre”, Johann Klarfeld Berta, tehát későbbi „önmaga” arcását pillantja meg. A kör ugyan bezárul, a tükrök egymást nézik, de láttuk, nem működhetnek tükörként, ahogy a kilépés lehetőségeiként sem. Nem egymás tükrei, egymás maszkjai legfeljebb, olyan maszkok, amelyek mögött nincsen igazi arc. (Ehhez lásd Schein elemzését *A feleségem történetéről*). Ahogy az előbeszédekben áll: nem azért válunk szerzővé, „hogy lelkünk csillagtérképét írjuk a lapra, hanem hogy egyszer és mindenkorra kioltsuk ezeket a csillagokat”. (12.) A városka lakói, akik maguk nem mozdulhatnak a képből, amelybe belépést engednek Bertának, maguk is az időtlenség foglyai, „minden, ami csak megtörténhetett, már többször is megtörtént velük, s [...] játékuk éppen ezért nem egyéb, mint szórakoztató és reménytelen maskarádé”. A képből kimutató, nem teljesen a képhez tartozó idegen a postás alakja (ne feledjük, az angyal is hírhözó), és éppen idegensége válik a kíváncsiság esélyévé, hogy mi nem ismerjük híreit és nem látjuk az arcát, csak azok, akik a képen vannak. Ugyanakkor a megnyílásnak ezt a pillanatát mégis egy külső tekintet hozza létre, Bertáé, Berta színháza, éppen úgy, ahogy a mottóban áll: „ha van szem, / mely a folyó ábráit olvasni tudja, / az is épp ily véletlen felnyíló tekintet”. Ezek a bonyolult és önmagukat rendre kioltó tükörviszonyok egyfajta „ideális olvasó” lehetőségét szövik bele a regénybe, akinek megalkotása ismét szükségszerűen csak olvasói teljesítmény lehet.

Az emlékezet megtartó és eltörlő potenciáljának, a képzelet teremtő és eltörlő erejének egyaránt a kép és a történet kapcsolata a legfontosabb modellje a könyvben, a képen festményt és emlékképet egyaránt értve. A képek néha elővételezik a történeteket, azokból bomlanak ki, például a disznóólé Berta gyerekkori emlékeiben, ahová bezárták, van úgy, hogy pusztá képekre redukálódnak, esnek szét a szöveg narrációjában, „képek maradnak a felejtés felszínén” (218), és van úgy, hogy a képeket újra ki kell egészíteni történetekké, például a tizennyolcadik századi szál utolsó jelenetében, anélkül, hogy kiegészítésünket megfektetésnek gondolhatnánk, anélkül, hogy vakságunk megszűnne. Minden kirajzolódó arc, minden elmondott történet épp annyira elfedés is, amennyire megmutatkozás.

Emlékezni és képzelni tehát, arcot adni és eltörölni, hogy új arc szülessen és tűnjön el az idő pusztulásának ritmusában, készen állni lebomlásra és újrakötésre másvalami a regényen kívül aligha lehet képes. Mert itt létünk ideje, meghaladhatatlanul: a regény kora.

A LOVAGOK, AKIK AZT MONDJÁK, HOGY MI¹

Schein Gábor: Traditio: folytatás és árulás

Egy könyvről évekkel a megjelenése után írni már nem annyira recenzió, mint inkább olvasónapló – annál is inkább, mivel a kötetről több kritika is megjelent. Jelen írásban ezért nem is törekszem a könyv részletes bemutatására: ami itt következik, az sokkal inkább szubjektív gondolatok sora, rövid kísérlet a megértésre és néhány kérdés felvetésére.

A tanulmánygyűjtemény tárgyát látszólag igen könnyű meghatározni, valójában azonban mégsem olyan egyszerű. Címe, az egyes szövegek témaválasztásai, az ajánlás, a záró tanulmány egyöntetűen mutatják fel a kétértelmű, folytonosságában létező, ám folytonosságáért nagy árat fizető *traditio* fogalmát, mely mindemellett egyszerre jelöli a folyamatot és annak (lezárhatatlansága miatt lehetetlen) eredményét. Talán épp ezek az erőteljes hangsúlyok tették, hogy én már itt elakadtam, és több kérdés is felvetődött bennem.

Az egyik kérdés a tárgy mögött megbúvó birtokossal kapcsolatos: tulajdonképpen mi nek a *traditio*járól, hagyományozódásáról, hagyományáról olvashatunk e színvonalas, aprólékos figyelemről tanúskodó, mélyreható elemzéseket tartalmazó és – nem tudok jobb szót – végtelenül *lelkiismeretes* könyvben? Az ugyanis mindenképpen árulkodó, hogy bár minden tanulmány az irodalomtörténet tágabban értett szférájához kapcsolódik, mégsem egyszerűen „irodalomtörténeti tanulmányok” az alcím, hanem ennél egyszerre sokkal tágabban és szűkebben a hagyomány(ozódás) enyhén hegelies felhangokkal bíró kétarcúságát jelöli („folytatás és árulás”). S valóban: tulajdonképpen nem is irodalomtörténetről van szó, sokkal inkább az irodalom történeti dimenziójának egy hétköznapi világában általában elrejtőző, ám számomra annál érdekesebb (majdnem azt írtam: döbbenetesebb) vonásáról – arról, hogy az irodalomtörténet hangsúlyozottan közösségi hagyományfogalma lényegében mennyire elválaszthatatlan az öröklés, az örökség irodalmon-esztétikán túli, jogi kontextusától, s az ezzel járó elegánsabb-alpáríbb csatározásoktól, s hogy az e mezőn való megszólalás mennyire szorosan összekapcsolódott a „jogos, tehát igaz” pozíció kérdésével. Számos helyen előbukkannak a felhatalmazás, a „beiktatás”, a hitelesítés aktuálisai, a megfigyelés tárgyaként éppúgy, mint szóképként, a leírás eszközeként, s ez a kétféleség arra enged következtetni (bár természetesen nemcsak ez), hogy a szerző valamilyen formában maga is érdekelt ebben a kérdésben, bevallottan

¹ Természetesen a lovagok NI-t mondanak (*Gyaloggalopp*).

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2008
180 oldal, 1900 Ft



traditor – örökös, továbbörökítő és persze „áruló” – maga is. Finom különbség ez, szinte alig észrevehető, ám alapvetően rendezi el a kultúráról, irodalomról, társadalomról, politikáról alkotott leírások struktúráját. Itt ugyanis így élő viszonyrendszerről van szó, nem intézményekről, szerepekről vagy diskurzusokról; olyasfajta térről, mely tulajdonképpen személyes, de személyessége mégis egy közösségi beavatásjáték, avagy rituálé keretei közt oldódik fel és kérdőjeleződik meg egyszersmind. Apák és mesterek örökítik át, adják tovább a fiúknak és tanítványoknak, akikből majd szintén apák és mesterek lesznek, s így tovább, így marad fenn a tudás változva-változatlanul, meghamisítva-visszatisztítva – valamiről, ami fontos, aminek fontossága így, ennek a megszakít(hat)atlan örökösláncnak a képe révén kikerülhetetlenül nyer olyan hangsúlyos erkölcsi dimenziót, mely komolyságot és felelősségtudatot kell, hogy keltsen az aktuális megszólalóban, aki viszont épp e pozíció érzékelése és elfogadása által veheti át, úgymond, jogos örökségét. S tulajdonképpen ez leglényegesebb tartalma és funkciója is: ez az attitűd, mely szigorúan meghatározott szerepek által ájtárt virtuális közösséget jelöl ki az időben.

Schein Gábor mindamellett érezhetően fenntartásokkal viseltetik a (kultúra? irodalom? közösség?) e *traditio*ja iránt. Nem mondok újat azzal, hogy nem véletlenül Balassa Péter a posztumusz címzettje e kötetnek, akit roppant mélyrehatóan megérintett és foglalkoztatott a hagyományozódás kérdésköre, s hogy az utolsó, retorikailag igen hangsúlyos tanulmány is az ő traditio-fogalmával foglalkozik, méghozzá egy olyan szöveg keretei között, mely eredetileg a Balassa emlékének szentelt konferencián hangzott el. Balassa a hagyományátadásban általa legfontosabbnak ítélt *paideia*-viszonyt, a szókratészi dialógusok rávezető-nevelő viszonyát nem idealizálja: utolsó interjújában például egyenesen azt mondja, hogy „nincs mese, ez egy passzív hatalmi viszony”, ám mindamellett „ez a hatalmi viszony nem pusztán az elnyomásról szól, hanem arról, hogy van mit megérteni. A tradíció, vagyis az átadás megszakadása azt jelenti, hogy nincs mit átadni. Hogy nem érdemes folytatni. Ha a demokrácia teljes mértékben uralomra jut, akkor az egyúttal azt is jelenti, hogy a káosz jut uralomra. Mert folytatni csak azt lehet, amiben el vannak ismerve bizonyos hatalmi, alá- és fölérendeltségi viszonyok. Ehhez arra van szükség, hogy elismerjük: a történelem nemcsak egymás utáni események, hanem értelmezett események sora, amelyben nekem választási lehetőségeim vannak – hogy ez létezik. Ha ez nincs elismerve, akkor a káosz jön.”²

A *Traditio* című kötetnek mintha éppen ezek lennének valahol az alapvető, nyugtalanító kérdései: valóban ennyire összekapcsolódnak a hatalom, az átadás és az érték fogalmi? Valóban a káosz az egyetlen alternatívája a „hatalmi szeretetviszony”-ként felfogott hagyományátadásnak, vagy van lehetőség megállni a megfigyelés és a mérlegelés egy köztes pontján anélkül, hogy a közösként felfogott múlthoz, irodalomhoz, nemzethez fűződő identitástudat, örökségtudat széthullna? Schein idézi azokat a részleteket e Balassával készített utolsó interjúból, melyben Balassa igen szorosra húzza az összefüggések szálait *Bildung*, *paideia* és traditio között, ám minthogy ezután a tanulmányt (és a kötetet) lezáró mondatok következnek a hagyomány és az árulás inhereus kapcsolatáról, a kötet végkicsengése mégis inkább a hagyományozódást illető, óvatosan megfogalmazott szkepticismust látszik erősíteni.

Ez a megkérdőjelezés (vagy talán csak ambivalencia?) lényegében minden tanulmányban jelentkezik. Az első írás, mely már címében is idézőjellel és kérdőjellel érzékelteti, hogy a *Nyugat*, bár az irodalom modern autonómiájának elfogadtatásában szemben haladt a korról (pontosabban a hazai állapotokkal és az uralkodó irodalomfelfogással), mégsem szakadt el attól, s az első nemzedék legjelentősebb képviselőire igen hamar in-

² Hagyományról és humorról – töredék. Csontos Erika beszélgetése Balassa Péterrel. <http://www.jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=212> (2003. jún. 29.)

kább egy sajátos értelemben vett arisztokratikus konzervativizmus lesz jellemző. A második szöveg, mely a *Nyugat* indulása körüli helyzettel foglalkozik, az irodalmi modernizáció pillanatfelvételét kívánja nyújtani, ám sokkal többet olvashatunk itt a társadalmi modernizálódásról és a hagyomány kisajátítási-továbbviteli kísérleteiről, modernség és konzervativizmus érdekes keveredéséről, mint az irodalmi modernizációról. Az *Egy történet jele* című tanulmány, mely Móricz egy kritikájáról szól, s az asszimiláció és a magyar zsidó irodalom problematikájának, korabeli (és részben mai) vitáinak tárgyalásába torkollik, szintén a hagyományfogalmat árnyalja és töréspontjaira mutat rá. A *boldog ember* elbeszélői szövegének elemzése háttérben is érzékelhető a poétika és a nyelvhez való viszony lehetséges modernségének a mérlegelése, de a traditio tágabb problematikája, allegorizáló olvasáshoz kötöttsége is. De például a *Nyugat* fordítási gyakorlatáról, ennek eszmétörténeti kontextusáról és továbbéléséről szóló tanulmányban (*A saját és az idegen*) is kiemelt szerepet kap a hagyomány mint kommunikáció, s ennek során felvetődik a továbbadás-átadás közösségképző, identitásformáló hatásának kérdése is, és sorolhatnánk.

Ami engem egy kicsit zavart, vagy talán inkább elbizonytalanított, az az, hogy mindennek ellenére, a kételyek, a törések, az „árulások” vázolása ellenére maga a *traditio* folyamatának szerkezete nem tematizálódik: nem kérdőjeleződik meg a kultúra mint örökség, mint „juss” fogalma, amihez mint „örökös” hozzájut az „ember”, s amivel kapcsolatban épp ennek révén lesznek kötelességei. Nagyon érdekes, hogy a törésvonalakat részletesen tárgyaló tanulmányok végén rendre többes szám első személyű birtokos alakokkal, a „képviseleti beszéd” formáival találkozunk. A kötetnyitó tanulmány rejtett erkölcsi felszólítást is tartalmaz, mely a jelentős különbségek ellenére feltételezi a hagyomány önismerethez segítő voltát, továbbvihetőségét, sőt továbbviendőségét: „Ha tanulhatunk egyáltalán valamit a jelenben a múlt irodalma által, sokáig kell kételkedve időznünk a könyvtárakban, íróasztalok mellett, és legfőképpen a tükör előtt. Irodalmunk nem hőroszi, harcunk, ha bárki képes közülnünk kiszállni a kor lövészárkából, nem tragikus, amilyennek Babits a magukét hitte. Tapasztaltak vagyunk, tehát ironikusak és rejtőzködők, de annál szükségesebb naponta kutatnunk, hol és miben vagyunk a kor (a technika, a mediatisált piac, az érdekek, a romló közízlés) prostituáltjai.” (21.)

Valóban csak az örökség metaforikájában volna megragadható a „saját” kultúrához való viszony? Sőt, még sarkítottabbban fogalmazok: valóban megragadható a „saját” kultúrához való viszony az örökség rejtetten közösségi (s ennek megfelelően jogi-politikai implikációkat tartalmazó) metaforikája és kommunikációs szokásrendje által? Schein könyvében tartalmas, gondolatébresztő és érdekes megfigyeléseket találunk az asszimiláció (mindenekelőtt a zsidó asszimiláció) és az örökségként megfogalmazott irodalom, kultúra, múlt közti bonyolult viszonyról, aminek során nyilvánvalóvá válik, hogy a diskurzus terébe való belépés és az örökség jogi allegóriaként használt fogalma ezen a terepen valóban kölcsönösen feltételezik egymást – épp ebből adódnak a sokszor igen eldurvuló hangnemű korabeli viták (gondoljunk a szintén elemzett *A Nyugat magyartalanságai*-vitára például). Valahogy mintha elsikkadna azonban, hogy ez a kérdés ennél jóval általánosabb, távolról sem korlátozódik a zsidó asszimilációra: *minden* irodalomba belépni kívánó társadalmi csoport ezzel a helyzettel szembesült és szembesül (ahogy azt már a kortárs Schöpflin Aladár kiemelte), s azok, akik nem tudják „jussukat” igazolni, igen nehezen juthattak/juthatnak olyan pozícióhoz az irodalom birodalmában (ha egyáltalán juthatnak), amelyet Foucault „igaz helynek” nevezett. Kézenfekvően adódik itt például a nők irodalmi jelentkezésének kérdése, annál is inkább, mert éppen Móricz az, aki Kaffka Margit *Színek és évekje* kapcsán ugyanazzal a retorikával üdvözölte a hitelesen megszólaló új, őszinte, kényszerű alkalmazkodástól mentes, idegen női hangot, amellyel az említett Komor András-regényről szóló írásában élt majd két évtizeddel később – ekkor a hitelesen megszólaló, új, őszinte, kényszerű alkalmazkodástól mentes, idegen zsidó hangot ünnepelve.

E kérdések mögött pedig szükségképpen sejlik fel a személyes megértés és (közösségi) hagyománytörténés ellentmondásokról sem mentes s a kötetben többször érintett kérdésköre. Épp ennek révén mutatnak rá véleményem szerint a könyv szövegei a magyar irodalomtörténeti gondolkodás egy roppant szívós, politikai rendszereken és irodalomelméleti iskolákon túlnyúló sajátosságára, amely megelőzi mind a kánonképz(őd)ést, mind a kultuszok kialakulását-kialakítását, ám alapvetően befolyásolja a magyar irodalomnak mind a szinkrón, mind a diakrón állapotait és leírásait. A *traditio* fogalmának középpontba emelése (s jelentőségének, a kultúrafelfogásban játszott alapvető szerepének érzékelte-tése) emellett segít megérteni, miért hajlamos a magyar irodalmi élet folyamatosan újratermelni és fenntartani az olyan kétosztatúságokat, melyeket mindenekelőtt sokszor az a meglehetősen kicsinyes és nemtelen marakodás táplál, amely – nemigen lehet szebben mondani – az „örökséggel”, az ahhoz való „jussal”, az „igazi”, „hiteles” (magyar) irodalmi hagyomány leszármazási vonalával kapcsolatos.

A József Attila kései költészetéről szóló tanulmány e versek én-szerkezetét elemezve olyan következtetésekre jut, melyek számomra a kötet egészének beszédpozíciójára is értelmezhetőnek tűnnek. A vers mint palackposta Mandelstamtól és Celantól idézett gondolatát a modernitás történetének allegóriájává emelve Schein hangsúlyozza, hogy e folyamat végeredményeként (amit József Attila kései verseire is érvényesnek tart) „a vers általános létmódja válik aposztrofikussá, miközben a megszólítás két pólusán elhelyezkedő személyek keletkezése is nyelvi eseményként gondolható el, távolságuk sohasem fordítható át közelséggé” (165.) Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy József Attila esetében általában a büntudatról, a vétkességről esik szó e versekben – ahogyan a to-vábbadás-árulás ambivalenciája is feloldhatatlan erkölcsi dilemmát kelthet a *traditor*-ként megszólaló beszélőben. Ahogy a versek beszélője a grammatikailag te-ként és ti-ként megjelenő címzettekől vár feloldást (és bizonytalanítja el őket egyszersmind a beszédhelyzet ellentmondásossága következtében), úgy retorikailag itt is megtaláljuk a második személyű megszólítottakat – azokat, akiknek az ajánlás szól, de akiket a palackposta már csak a beszédhelyzet problematikussága miatt sem érhet el, és azokat, akik a könyv potenciális olvasói lehetnek. Érdekes felidézni ezzel kapcsolatban Balassának az emlékezés alapvető autonómiateremtő szerepéről vallott véleményét, vagy talán azt is mondhatnánk, hogy hitét, melyet így fogalmazott meg egy 1999-es interjúban: „Az emlékezés arról szól, akár Nádasnál, akár másnál, hogy fölszakítani a tudattalanba szorítottat, mert bizonyos értelemben hivatalos elvárás volt, hogy ‘ne emlékezzetek és akkor jól fogjátok érezni magatokat’. Ez nem kommunista sajátosság, ez a mindenkori represszív hatalomnak a szerkezete, és Magyarországon beletartozott az ’56-felejtés, annak elfelejtése, hogy milyen volt ’45, s beletartozott az Auschwitz-felejtés is. Nézd, itt a felejtés azt jelenti, hogy magamat veszik el tőlem... és ez művészi kérdés. Hogy csak eredeti módon, a saját emlékezésemre és emlékezőtechnikámra hagyatkozva tudok érvényes művészi módon beszélni. Azt gondolom, ez volt a nyolcvanas évek nemzedékének a tétje, az emlékezés által visszaszerezni az autonómiát. És ez nem pusztán politikai kérdés, hanem metapolitikai.”³ Hogyan függ össze az emlékezés és a hagyományátadás? Lehetőséges-e emlékezés-ként felfogni a *traditio* folyamatát? Lehetséges-e a személyes által megadni a közöst, és így elérni a másikat, aki azonban e feltételezés szerint *nem* idegen?

És lehetséges-e válaszolni erre a kérdésre?

³ A nyolcvanas évek magyar művészetéről. Takáts József beszélgetése Balassa Péterrel. <http://www.jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=208>

CASTRUM DOLORIS

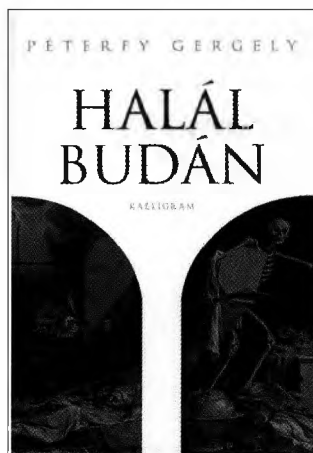
Péterfy Gergely: Halál Budán

Immár csaknem másfél éve látott napvilágot Péterfy Gergely regénye, így hát a recensensnek nem csupán a könyvvvel, hanem annak kritikai visszhangjával is számolnia illik. Részletes áttekintést mégsem nyújtana a *Halál Budán* fogadtatástörténetéről – egyrészt azért nem, mert ha mind ez idáig hanyagolta recensensi kötelességeit, ugyan miért éppen ezen a ponton venne erőt rajta a filológusi buzgalom; másrészt pedig a feladata mégsem az volna, hogy kritikustársai meglátásairól nyújtson összefoglalást, hanem elsősorban a saját olvasatáról kellene számot adnia.

A dolog azonban, attól tartok, mégsem kerülhető meg ilyen egyszerűen. Kétszer olvastam Péterfy könyvét, először a megjelenést követően, másodsor pedig azután, hogy elvállaltam a recenzálását a *Jelenkor* számára. Mindegy, hogy milyen okokból kifolyólag, de meglehetősen sok idő eltelt e második olvasás óta is, ahhoz legalábbis elegendő idő, hogy veszni engedjem az élmény frissességét. Márpedig ez a műbíráltnak – annak a fajta műbíráltnak, amely a leginkább kedvemre való, vagy kicsit szigorúbban fogalmazva: amelynek a művelésében önmagam számára értelmet látok – elengedhetetlen alkotója. Helyettesíteni nyilván nem helyettesíthető semmivel: az első olvasás élményszerűsége nem nyerhető vissza, talán csak olyanformán, ha tíz-tizenöt év múlva veszem elő újra a könyvet (ez is lehetséges opció persze, csak éppen egy folyóirat szerkesztősége részéről túlzás volna elvárni a művészetpszichológiai belátások ennyire radikális érvényre jutását). A szökni hagyott élmény helyébe az eltelt időben ugyanakkor fölépült a regény fogadtatástörténete – így talán, „valamit valamiért” alapon, mégsem tanulság nélkül való az időközben megfogalmazott kifogásokat és meglátásokat nagy vonalakban hozzámérni egykori saját benyomásaimhoz.

Ha az első olvasást követően írom meg ezt a recenziót, minden bizonnyal erősen érvényesül Péterfy lendületes, vizionárius nyelvének a hatása. Merthogy a *Halál Budán* sodrását kétségkívül a „nagy stílus” adja. Ami azt illeti, a szöveg érzéki, áradó és szuggesztív jellegét a regény bírálói is rendre elismerik, még azok is, akik többnyire kifogásokkal illetik a könyvet. Ugyanakkor nem egy kritikusról – például Bazsányi Sándornál a *Műútban* (*A röppálya íve*, 2009/14) vagy Takács Ferencnél a *Mozgó Világban* (*A látvány és a kép*, 2009/6) – a történetvezetésnek és a motívumok rendjének a rejtélyességét, enigmatikusságát felülírja ez az érzéki összbenyomás. A talányokban „túlontúl is gazdag” regény utalásainak „bogozgatásánál”, az elrendezés „szertelenségeinél” egyaránt fontosabbnak bizonyul maga az élmény, Péterfy prózájának költői ereje. A fő

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2008
192 oldal, 2800 Ft



kifogások szintén ugyanebbe az oppozícióba illeszkednek, csak éppenséggel ellenkező előjellel: a gazdag, testes prózanyelv erőneinek elismerése mellett a regény egészének tétjét, az ügyes elbeszélői technika mögött „a kérdések értelmét, mélységét”, illetve szerkezeti megoldásainak átgondoltságát hiányolják (elsősorban Kálmán C. György és Margócsy István, akik Angyalosi Gergely és Károlyi Csaba társaságában az *ÉS-kvartett* című kritikái beszélgetéssorozat résztvevői voltak; a szerkesztett anyagot lásd az *Élet és Irodalom* 2009/19. számában). Mindemellett szóvá teszik a történetvezetés bizonyos ellentmondásait is, melyekről az alábbiak során még szót ejtek.

Ami magát a történetet illeti, a regény cselekménye a tizenhetedik században játszódik, Bécs 1683-as, sikertelen török ostromától Buda 1686-os visszafoglalásáig. Központi figurája egy rejtélyes nápolyi ifjú, Michele d’Aste báró. Valódi történelmi személyről van szó, akinek a naplója magyarul is megjelent (*Napló Budavár 1686. évi ostromáról*, Corvina, 1991) – mi több, saját bevallása szerint Péterfynek ez a kötet adta az ötletet, hogy regényt írjon az életéből (lásd „Egy gonosz teremtmény vagyok. Péterfy Gergellyel beszélget Károlyi Csaba”, *Élet és Irodalom*, 2009/12.). Ugyanakkor különös módon Michele d’Aste, aki a legádázabb ütközetekben is egy szál fehér ingben vesz részt, mintegy keresve a halált, kihívja maga ellen a sorsot, voltaképpen arc és karakter nélküli figurája a regénynek. Amint erre Angyalosi Gergely fölhívja a figyelmet az említett beszélgetésben, a kötet központi hőse üres központ, mintegy az az üres hely, amelyhez képest a többi szereplő meghatározza önmagát: „Teljes egészében az, aminek a többiek látják. Ő valóban jelkép, némelyeknek látomás, szimbólum.” A végzet Buda ostrománál éri utol a fiatalembert – erről a jelenetről a regény már nem tudósít, a haláláról viszont már a nyitó mondatokban értesül az olvasó, így mindvégig tudatában van, hogy a *Halál Budán* milyen befejezést tartogat a számára. A halál jelenléte és elkerülhetetlensége így módon a kezdetektől ráüti a pecsétjét Péterfy könyvére.

A nápolyi ifjú végzetéről a könyv nyitó soraiban barátja, Solari lovag levele tájékoztat, melyben Michele d’Aste anyjának, a Báronőnek számol be négy évtized távolából egykori kalandjaikról. Solari elbeszélését több ízben is megszakítja a regény narrátora: ezeknek a betéteknek a középpontjában a magányos, emberkerülő, idős lovag és albérlője, az ugyan-csak időződő, egykor híres operaénekesnő bizarr viszonya áll. A lovag előszeretettel kukkolja végig az öregedő díva pásztoróráit, de testi kapcsolatra csak a halála után lép a nővel – e nekrofil vonzalom ugyanakkor zökkenőmentesen illeszkedik a regénynek a halálról nyújtott, tarka panorámájába. S mint megtudhatjuk, az énekesnő egykori karrierjének fénypontja Jean-Baptiste Lully operája, az *Acis és Galatea* volt, amelyet éppen Buda ostromának napjaiban állítottak színre Párizsban – erről az egybeesésről majd a harmadik, befejező részben értesül az olvasó.

Az első rész ott ér véget, hogy Solari és Michele d’Aste átkelnek az egykori limesen, és barbár – magyar – földre lépnek, illetve hogy negyven évvel később Solari magáévá teszi a halott dívát. A második rész új elbeszélőt kap, egy névtelen angol ifjút, aki amolyan katasztrófaturistaként utazik az európai hadszíntérre, és lelkesen követi választott hőstét, Michele d’Astét Buda felé. (Solari lovag az ő elbeszélésében nevetséges-mogorva mellékalakká válik.) Az ő útja Béctől Visegrádig tart; eközben eltöltene egy telet egy nemesi lakban, ahol a ház özvegy úrnője és Michele báró között viharos szerelmi viszony szövődik, Aeneas és Dido történetét kopírozva, amely a férfi gyors távozásával és a nő önkéntes máglyahalálával fejeződik be. Az ifjú angolt pedig egy vándor mutatványos sátrában látjuk viszont később, kéz és láb nélküli torzalakként, aki háborús kalandjainak versbe szedett változatával szórakoztatja a közönséget. A harmadik, mindössze tizennégy oldalas rész, amely Buda ostromát írja le, és a végső rohamnak (s mint tudjuk: Michele d’Aste halálnak) az előestéjén ér véget, számos szereplőt felvonultató, kavargó, kaleidoszkópszerű szöveg – vagy ha tetszik, szöveggollázs, hiszen Péterfy bevallása szerint szinte teljes egészében Áprily Lajos-, Jékely Zoltán- és Mészöly Miklós-idézetekből áll össze.

A halált kereső fiatal nemes, a háború borzalmaira kíváncsi katasztrófaturista, az önmagát máglyára vető szerelmes asszony. Egy magyar nemesúr, aki saját apja holtteste mellett tanul meg írni; a halott énekesnőt magáévá tevő idős lovag; a lehető legváltozatosabb halálnemek; szörnyszülöttek, a fantázia világából életre kelő rémalakok. Péterfy Gergely regénye akár afféle halotti emelvénynek, *castrum doloris*-nak is tekinthető, amelyet az ostrom alól felszabadult Bécsben a kapucinusok építenek a halottak csontjaiból: „Szárnyaszegett, agyonzabált varjak módjára százszámra lepték el a csatateret e fekete ruhás barátok, hogy elvégezzék gyászos munkájukat, amely a romló emberi húsból a halál tündérpalotáit emelte.” Minden sors és minden történet a halál felé mutat ebben a regényben, mégpedig elsősorban a barokkos, magasztos és beteljesítő tetteként fölfogott halál, az *ars moriendi* felé. Mindez bizonyos értelemben akár szűkre is vonhatná a könyv szemhatárát, ha Péterfy nem ellensúlyozná – elsősorban a befejező, harmadik részben – a brutális és értelmetlen halál nagyon is modern felfogásával. Hisz a regény végén az (ugyancsak katasztrófaturista) itáliai orvlövész, aki a várostrom forgatagában mindenáron embert szeretne ölni, egy kisfiú fejét veszi célba, akit apja, a zsidó Izsák visz föl a vár falára, hogy onnan tekintsenek végig az ostromlókon: „Nem tűnnek el a budai nyarak, Simeon fiam. Csak erre a pillanatra emlékezz mindig: hogy itt álltál, és nem féltél.”

A regény utolsó szava az értelmetlen pusztulásé. Izsák, aki méltósággal kíván szembenézni a Budára törő veszedelemmel, éppen ezzel a gesztussal okozza kisfia halálát, az ostromra induló Michele d’Aste haláláról viszont nem tudunk meg semmit – noha a regény kezdetén Solari lovag nem kevesebbet ígért a Báronőnek (és nekünk, olvasóknak is?), mint hogy ez ügyben exkluzív beavatásban részesíti: „Én olyasmit tudok, amire Önnek már régóta égető szüksége van: Ön úgy tudja, hogy a fia hős, elsőként tört be az ostromlott budai várba a győztes roham élén; én viszont tudom, hogy milyen okok vezették, hogy első legyen, és miért halt meg éppen ott.”

A pusztulás utólag sem nyer értelmet a regény lapjain: a kis Simeon nem őrizheti meg és örökítheti át a tapasztalatát, mint ahogy Solari lovag sem árulja el Michele d’Aste titkát. A leggyalázatosabb sors pedig kétségkívül az ifjú angolnak jut osztályrészül, akinek meghalnia sem sikerül, hanem – a harcterek látványosságait kergető katasztrófaturistából maga is elrettentő spektakulummá válva – magatehetetlen vásári mutatványként tengődik, és a saját története helyett kezdetleges klapanciákkal szórakoztatja az összecsdült bámészkodókat. Azt hiszem, nagyon is tudatos szerzői fogásról, szándékos elvarratlanságról van itt szó: a kaleidoszkóyszerű forgatagban a szemtanú szerepe is üres hely marad.

A három részt bevezető alcímek se kecsegtetnek sok jóval. Az első idézet az *Aeneis*-ből, Lakatos István fordításában: „a sanda halál ezer arca”; a másik kettő pedig a híres dodonai jóslatot adja ki – *Ibis redibis nunquam per bella peribis* –, amely attól függően, hogy miképp tagoljuk, kétféleképpen is olvasható: „elmégy, visszatérsz, sosem halsz meg háborúban”, vagy „elmégy, sosem térsz vissza, háborúban halsz meg”. Ez a talányosság, felfejtatlenség, mint már esett róla szó, a regény számos olvasóját zavarba ejtette. S valóban, el lehet töprengeni rajta, hogy milyen mélyebb összefüggésben áll a regény világán belül, mondjuk, Lully operájának és Buda ostromának az egybeesése, vagy éppenséggel miért nevezik a nyomorék angolt a vásárban Salisbury Jánosnak? Ezeket a kérdéseket többek között Takács Ferenc is fölteszi, megjegyezve, hogy talán „túlontúl is gazdag az ilyesféle talányokban a *Halál Budán*”. Másfajta rejtélyeket viszont jóval szigorúbb hangon kérnek számon a kritikusok. A kötet egyetlenegy pontján maga az elbeszélő személy szerint is fölbukkan, és arról mesél, hogy a Google Earthön nézett utána, hogy hol áll Solari háza, ezek után pedig eltűnik a szövegből („nem az a bajom, hogy a tényleges szerző közbeszól, hanem az, hogy csak egyszer szól közbe, és nem válik ez motívummá, valamilyen szervező elvvé, nem kap valamilyen jelentést, hanem csak egy odavetett lehetőségként marad meg” – jegyzi meg ezzel kapcsolatban Margócsy István). Az is többeknek fejtörést

okoz, hogy a kéz és láb nélküli angol hogyan képes magára zárni a kocsiajtót, amelyen kenyéradó gazdája egyre ingerültebben dörömböl. Hacsak nem éppen – és ez az ellentmondás föloldása lehet – színjátékról van szó, melynek célja a bábészcodók figyelmének a fölkelése, noha maga a szöveg nem tesz utalást efféle, így ennek az ellentmondásnak a föloldása az olvasó jóindulatára szorul; az viszont már tényleges elvételnek tűnik, hogy a 187. oldalon kivégzett janicsárt két oldallal később „elvezetik a többi fogolyhoz”. Ezek az elgöttyelenségek valóban zavaróak, de a regény tartószervezetét nem érintik, és egy esetleges újabb kiadásban gond nélkül korrigálhatóak. A Google Earthre vonatkozó szöveg hely azonban, úgy gondolom, kivételt képez, mivel közvetlen kapcsolatban áll a *Halál Budán* legfontosabb kérdésével.

A regény világából – legalábbis a hagyományos történelmi regények poétikája felől olvasva – valóban hiányzik a sorsok tágassága. Nagy kérdés azonban, hogy az adott feltételek mellett a szereplők egyáltalán rendelkezhetnek-e ilyesfélével. Másképp fogalmazva: ha – az eddigi kritikákból mintegy mérleget vonva – elismerjük a *Halál Budán* erényeit, ugyanakkor hiányérzetet is kelt bennünk a kötet, nem volna érdemes változtatni valamelyest a nézőpontunkon? Kijelöl-e számunkra valamiféle helyet Péterfy regénye, ahonnan a leginkább érdemes volna olvasni?

A két, nagyjából azonos terjedelmű részt a kollázsszerű, gyors ritmusú harmadik zárja, amely azon túl, hogy alapjában határozza meg a kötet dinamikáját, az első két fejezetről kialakult benyomásunkat is átértelmezheti. A fülszöveg szerint a harmadik rész elbeszélője az első fejezetben említett tirolai csodafiú lenne, aki képtelen bármit is elfelejteni: „Képes volt a felvonuló sereget, több mint kétszázezer embert, egyenként és név szerint megjegyezni, és azt is el tudta mondani, melyik katona milyen öltözetet, milyen fegyvert, milyen lábbelít viselt, milyen volt a hajviselete, és a többi.” E bábultatos képessége miatt egy darabig jó hasznát vették a hadseregben, ám egy idő után a tények áradása, illetve a régi események földidézése parttalanná tette a beszámolóit. Eltekintve attól, hogy a regény szövege nem, csak a fülszöveg utal arra, hogy a harmadik rész várostromát az ő szemével látnánk, a tirolai fiú csodálatos tudománya valóban magába sűríti mindazt, amit a *Halál Budán* elmond a történelmi tapasztalat természetéről.

Az események autisztikus „egybelátása” megszünteti a történelmi tapasztalatot, mint ahogy egy bizonyos részletezettség fölött a térkép sem használható térképként. A térkép „a magasabb rendű absztrakció” terepe, írja levelében Solari lovag: „A festő munkájában az alaposág és a részletgazdagság nagy erény, a térképek esetében azonban van egy hárta, ahonnan kezdve a részletezés már felesleges, sőt zavaró.” Ilyenformán válik jelentésselivé a Google Earth említése, és ilyenformán válik a regény egyik fő kérdésévé, hogy a történelem „térképe” mekkora részletezettséget bír el? A tirolai fiú tekintetén keresztül ugyanis megszűnik a „jelentős” és a „jelentéktelen”, a „nagy” és a „kis” események szembeállítása. Ami marad: az *ars moriendi* és a haláltánc táncrendje. Erre utal a lovag is, amikor felidézi első találkozását Michele d’Astéval, aki a bécsi vár bástyáján, az ellenséges tűz közepette a legnagyobb lelki nyugalommal egy térképen dolgozott: „Én ott a Löbel-bástyán mégis azt éreztem, hogy a rajz precizitásában van valami kétségbeesett és reménytelen igyekezet, és hogy hiába látszik a vonalakban rend és ésszerűség, amit leképez, maga a legelvetemültebb képtelenség, egyfajta túlhabzó, túlsorduló felfoghatatlanság: a térkép a halálunkhoz vezető ösvények rajzolata volt.”

Péterfy ily módon már munkája legelején meghúzza azokat a segédvonalakat, amelyekhez a történet-szálak a továbbiakban igazodni fognak. S ha innen nézzük, talán Solari lovag mégiscsak magyarázattal szolgál a Báronőnek a hősi halált kergető fia felől: „Michele a saját szemében egyszerűen nem létezett, mint ahogy egy térkép sem tud önmagáról.” S ha Michele d’Aste személye kitöltetlen, üres hely, úgy azzá válik a történelmi események szemtanúja is: Péterfy Gergely regényében nincs honnan értelmet adni a tör-

ténelemnek. A regény voltaképpen hőse, ahogy Angyalosi Gergely mondja, „maga a történelemhez való viszony”, a történelmi tapasztalat „befoghatatlansága”. Ezért záródik a *Halál Budán* a várostrom kavargó víziójával, amely természetesen Mészöly Miklós nevezetes novellája, az *Anno (Albumkép a régi időkben)* hommage-aként is olvasható, nemcsak a hasonló téma, hanem a nézőpont hasonlósága miatt is.

Ily módon a sorsszerű életutak nagy elbeszélései helyett a barokk halálvízió és a történelem kavalkádszerű látomása foglalja egységbe a regényt. Vannak persze meghatározott hősei, akik meghatározott pályákat járnak be, de a valódi dráma nem bennük zajlik, nem az ő életük érvényessége forog kockán, mivel Péterfy legfontosabb kérdései nem rájuk vonatkoznak. Innen nézve egyáltalán nem külsődleges szempont Margócsy István kifogása, mely szerint a regény lehetett volna vastagabb is: kibontottabb tehát, ahol a szerkezetben betöltik a helyüket bizonyos önmagukban álló, máshova nem kapcsolódó elemek, mint például a vérmes természetű magyar nemesúrnak a sanyarú magyar történelemről szóló tirádái. A gyanútlan olvasó, mi sem természetesebb, Solari lovagot és az ifjú angol utazót, általuk pedig Michele d’Astét kezdi követni, és csak a könyv befejezésével döbben rá, hogy nem ők voltak a történet valódi hősei.

Mivel a regény igen mozgalmas, ugyanakkor relatíve karcsú kötetről van szó, ez az olvasói vargabetű a „hagyományos” történelmi regény felé elkerülhetetlennek látszik. S ha úgy tetszik, ez az optikai csalódás persze ugyancsak fölfogható barokkos-manierista trükként. Ahogy a magas fokú részletezettség eltünteti a történelmi események áttekinthető vonalvezetését, úgy mosódik el a hősök sorsa is Péterfy látomásos prózájának karneváli forgatagában.

REND ÉS RENDETLENSÉG

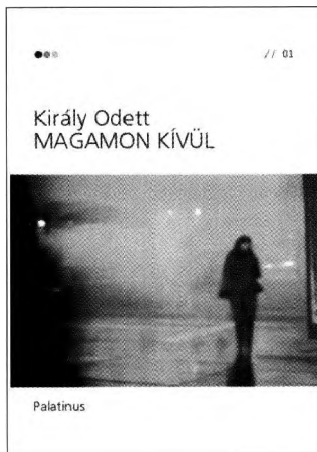
Király Odett: Magamon kívül

Király Odett *Magamon kívül* című verseskötetében kivétel nélkül szép versek vannak. Önmagában azonban ez nem erény, bár nyilván nem is hiba. Mégis ez a szépség – mint ahogy bármely költészet markáns és inherens tulajdonsága – egyszerre reménykeltő erő és átgondolandó veszély.

A versek szépsége nem csak a nyelv tiszta zeneiségét jelzi, a verssorok hibátlan, legtöbbször jambikus lüktetését, a költői megszólalás formába vetett bizalmát. Ez a szépség mint kerektség a motívumok használatában, azok lekerekítettségében is tetten érhető: „és végül nálam zárul be a kör”, (*Sírgödör*, 7.) „s visszatér a múlt idő”. (*Négy hang*, 17.) A szépségbe mint kerektségbe, mint rendbe vetett bizalom persze nem problémátlan, mindig kéttelylel ábrázolt: „lehet hogy az egész nem nagy truváj / s csak nekem fontos hogy a szerkezet / ne romoljon el még idő előtt”. (*Nyomok*, 42.) Az elromlani nem engedett szerkezet ugyanis e versek esetében úgy érinti a motívumok pontos és ökonomikus használatát, a szavak és jelentésük ritmus általi rendezettségét, hogy közben a rend mint motívum is kétségesnek tűnik a versekben. „[E]lműlsz, mint a rend”. (*Így*, 19.) „Én figyelem, / / hogy mit mond, mert hátha talál / olyat mondani, hogy *van rendbe / / hozott élet is*”. (*Hogy rögzítsük a jelentéseket*, 51.) És: „ez amolyan rend lett” (*Anyámmal kapcsolatban*, 59.), olvashatjuk egy csöppet sem rendezett történet kapcsán.

A versek szépségét, a szerkezeti megoldásokba mint rendbe vetett bizalmat ugyanis sajátosan ellenpontozza a „megverselt” élethelyzetek – elsősorban szerelmi és családi kapcsolatok – eredendő szomorúsága és céltévesztettsége. Az ábrázolásnak és az ábrázoltnak az ábrázoláson keresztül megmutatkozó kettősségére Szabó T. Anna fülszövege is felhívja a figyelmet: „[d]allamos neve ellenére Király Odett kemény szövegeket ír, rögtön felkapja rájuk fejét a versek vonzó dallamától egy pillanatra gyanútlanul lágyuló olvasó”. A szövegek keménysége azonban megtévesztő, ez a versnyelv inkább „magyarázkodás: / pontos és száraz”. (*Magyarázkodás*, 62.) Hiszen a nyelv pontosságra való törekvése Király Odett verseiben mindig szelekció eredménye, olyan átalakítás, ami szerkezetbe rendez, megszépít, esztétizál tehát.

Mindez kapcsolatban lehet azzal, ahogy ez a költészet megvalósítja saját költőiségét, ahogyan ehhez a költőiséghez viszonyul. Az előbeszéd természetességét idéző versek ugyanis nem csupán a motívumok koherenciája és a formai kerektség által teremtik meg ezt a költőiséget: a versek saját helyzetükre, megszólalásuk körülményeire való utalások által emelik el magukat az élő, vagyis a valós beszédetől, mégpedig úgy, hogy nem másnak vagy többnek,



Palatinus Kiadó
Budapest, 2009
86 oldal, 1200 Ft

hanem kevesebbnek tételezik magukat a beszédnél, pontosabban a beszélgetésnél. „Te szó voltál, én némaság”. „A hallgatás – szokás szerint – enyém. / Kettőnk között az eleven beszédre / soha nem volt és most sincsen remény”. (*Levélhírom*, 21.) „[N]em vagy, így beszélni sincs kinek”. (*Levegőben*, 22.) „[N]incs női hang, még én / sem beszélek, a számban / nincs szó”. (*Eső, ablak*, 36.) Király Odett szép versei így a legtöbbször azt sugallják, szívesebben lennének kevésbé szépek, ha ezzel megnyerhetnék a valódi beszélgetés lehetőségét. Ezért lehet az is, hogy az amúgy is illanékony Király Odett nevű szerző alteregója, Tina elképzelt beszélgetése után úgy adhat valós pusztit elképzelt beszédpartnerének, mintha valóban beszélgettek volna (*Találkozás*), és mintha nem gondolná azt egy találkozás lehetőségéről, hogy „ha bekövetkezik, úgy lesz: vége”. (*A találkozás veszélye*, 54.)

Tina figurája mint Király Odett tükörképe (ami arra enged következtetni, hogy Király Odett is tükröz valakit) a kötet tükröződő motívumaival is összecseng. Mindez nem csak az általában ciklusnyitó versek páros összecsengését érinti (lásd a *Sírgödör* valamint az *Elefánt és bolha* vagy az *Emlékekben* és a *József* egymásra rímeléseit), hanem a motívumok ökonómiájával is kapcsolatban van, ám úgy, hogy a tükröződés nem csupán a felszín érintő visszaverődésként jelenik meg, de a tükrözött dolgok egymással való felcserélhetőségére is emlékeztet. „Tina tudja ezt, / tud szinte mindent. Ő Személyi- / ségem egyik leszakadt darabja, / testemről a gomb. / Tudja, hogyan lehet / anyát hitellel játszani és mindig / úgy mosolyog rám a tükröből / vissza, akár a fiúk. / Szerintem anyám cseréje”. (*A találkozás veszélye*, 53.) A tükröződés mint csere ugyanis megfordítja a kapcsolatot felszín és mélység között, ezt is bizonyíthatja Tina jellemzése, akinek „tekintete a felszínig hatol / arcán olcsón bujkál az enyhe smink”. (*Találkozás*, 29.) A tükrözés ugyanakkor mindig ismétlés is, az ismétlés a leginkább pedig a *Minden éjjel* című versben lesz formaszervező erő, ahol a vers épp az ismétlődő motívumokon – köztük az egyik épp maga az ismétlődés – keresztül mutatja meg, hogy nem csak a versben beszélő szülei ismételték egymást, de ő is hogyan lesz olyan, mintha saját szülei ismétlése lenne. De akár csere, akár ismétlődés a tükrözés, az végeredményben mindig a motívumok szimmetriájáért szavatol, még akkor is, hogyha e tükröződés egyik oldalán mindig egy rend-, a másik oldalán pedig egy rendtelenségszerű elem áll. Ám épp ez a tükrözés – az aszimmetria szimmetriája – lesz az egyik legizgalmasabb elem a kötetben.

Az egyik ilyen látns ellentét pár az előre-megírtság és az esetlegesség kettőse. A versek beszélője és a versekben megjelent alakok érzelmi-cselekvési mozgásterét ugyanis, néha úgy tűnik, mintha előre megírt forgatókönyv határozná meg: „a forgatókönyv / adott, nekünk csak el kell játszani”. (*Forgatókönyv*, 15.) „Hogy merre mész, úgysem te döntöd el.” (Így, 19.) Mégis ennek a látszólagos rendnek valami mindig ellenszegül: a vers, amely úgy kezdődik, hogy „[e]zúttal tőled függ a játszma vége”, már úgy végződik, hogy „a döntést mindenképp el kell fogadnod”. (*A tűz miatt, a víz miatt*, 18.) Ez a kétféle rend – pontosabban a rend és a rendtelenség – ütközik össze egymással a *Magyarázkodás* című versben az anya és az apa értékrendjén keresztül: az anya szerint Istennek tetsző életet kell élni, ám az apa szerint mindegy, mit teszünk, „a végén Isten úgyis megbocsát”. (61.) Láthatjuk azonban tehát, hogy a rend és a rendtelenség illetén szembeállítás a látszólagos, hiszen bármelyikőjük bármit hisz, Isten gondoskodásában mint rendben mindketten ugyanúgy hisznek. Akárhogy is, a kötet szóhasználatával élve: a rendért felelő forgatókönyv mégis inkább reménynek, mint valóságnak tűnik; ahogy Tina írja például levelében a Téalapóhoz: „[s]zeretnék egy naplót, egy teleírtat, / elolvasnám, hogy mikor mit csináljak” (15.)

Az utóbbi idézet arra is példa, hogy Király Odett verseinek logikája szerint milyen viszony fűzi egymáshoz a beszélőt és – vers lévén igencsak sajátos – beszédét. Ha nem mi írjuk a naplót, hanem a napló határozza meg tetteinket – még ha ez „csak” kívánság is –, akkor nem az individuum hagy nyomot, hanem a nyom kecsegtet az individualizáció re-

ményével. A nyomok pedig e versekben egyaránt lehetnek emlékek vagy szavak: e ket-
tőben pedig ott van egy megintcsak meghatározó ellentétpár. „Emlékeim a szavak
összetörték”, „megmaradsz, mint sor végén a pont” (19.) – az *Így* című versben a szavak,
a nyelvi jelek győzedelmeskednek az emlékek felett. A *Lelket, ablakot* soraiban azonban
már „[a] kéz az emlékekben él tovább”, és nincsenek mások, mint „eltörött szavak” (63.),
ott tehát voltaképpen az emlékek győzedelmeskednek a szavak felett. Rend és rendetlen-
ség olyan felcserélhetőségét láthatjuk megint tehát, ami az aszimmetriát feloldja a szim-
metriában.

Néha azonban történik valami ezekben a versekben, amikor ez a rend megbillen, és a
forma már nem az össze-, hanem a széttartás irányába kezd elmozdulni. Emlékezzünk
két, nyomokban már idézett, beszédes szövegrészre, hogy mi is tükörszerűen ismétljük
e verseket: „[Tina] Személyi- / ségem egyik leszakadt darabja, // testemről a gomb”. Va-
gyis Tina – mint képzelt és képzelő lény – bár összetartani hivatott a személyiséget, volta-
képpen az összetartandóságra emlékeztetve annak törekenységét mutatja meg. A másik
igen szép verszárlat – nyomokban már idéztük, álljon végre újra össze – pedig így szól:
„Emlékeim a szavak összetörték. / Spájzban tartalak, mint anyám a körtét. / Így elmúlsz,
mint a rend és – forma bont! – / így megmaradsz, mint sor végén a pont”. A formabontás
így íródik vissza a formába, zárul a kerek gomb, mint pont a sorvégre.

SOK HERBERT, ÚJ VÁLOGATÁSBAN, VITATHATÓ MEGOLDÁSOKKAL

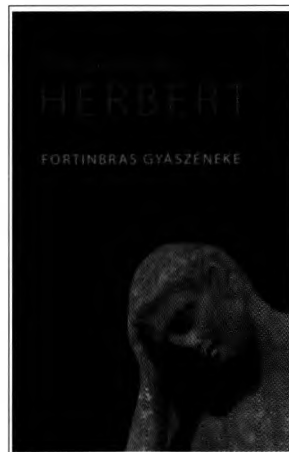
Zbigniew Herbert: Fortinbras gyászéneke. Válogatott versek

A válogatás szempontjai. Igen nagy feladatra vállalkozott Körner Gábor, amikor összeállította ezt a kötetet, nagyrészt lefordítva, illetve újrafordítva Zbigniew Herbert verseit. Olyan feladatra, amit a lengyel próza régi és szakmai körökben megbecsült fordítója sajátos módon és vitatható eszközökkel próbált megoldani. Körner eldöntötte, hogy mivel Zbigniew Herbert Magyarországon mint költő kevésbé ismert, újrafordítja Herbert verseinek a zömét, és kiegészíti a fordításgyűjteményt számos, korábban még le nem fordított darabbal. Az alábbiakban arról lesz szó, hogy ez a vállalkozás milyen eredménnyel járt, s hogy igaza van-e annak a kritikusnak, aki ezt a kötetet a herberti életműből való „legigényesebb válogatásnak” tartja. Itt tehát előre jelezzük: nem csak az olvasók (feltételezett) igényeiről, de a válogatás szempontjairól és ezzel kapcsolatban a szakmai megbízhatóság igényéről is el kell majd mondani majd egyet-mást.

Mindenekelőtt néhány szót magáról a lengyel költőről. Zbigniew Herbert 1924-ben született Lwówban (Lembergben), asszimilálódott osztrák és részben örmény családból. Innen a második világháború után (amikor részt vett a lengyel ellenállásban), húszéves korában telepedett át Lengyelországba. Első versei 1950-ben jelentek meg egy országos hetilapban, de csak 1956-ban adhatott ki önálló kötetet. A *Struna świątła* (Fényhúr) című verseskötete csak akkor jelenhetett meg egy állami kiadónál, amikor a szocialista realizmus tákolmányát már teljesen alámosta az Olvadás szökőárja. Ez az egyáltalán nem „elkötelezett”, inkább „esztétizáló” kötet már megcsillogtatta Herbert költői erényeit, de igazán csak második kötete, a *Hermes, pies i gwiazda* (Hermész, a kutya és a csillag, 1957) bizonyította be, hogy ez a költő nemzedékének legtehetségesebbjei közé tartozik.¹ Mindkét kötet cím egy klasszikusokon nevelkedett és klasszicizáló, de mégis modern költőt sejtet, olyan költőt, aki már felhasználja a krakkói avantgárd és az úgynevezett „katasztrofisták” újításait, de ha elolvassuk korai verseit, látjuk, hogy bár bírálja a háború előtti köztársaságot, nem lett hűtlen a varsói felkelésben elesett fiatal költők posztromantikus függetlenségi hagyományához.

¹ Czesław Miłosz egy hozzám intézett 1958-as levelében Białoszewski mellett Herbertet nevezte meg mint azt a fiatal költőt, akire érdemes figyelni.

*Fordította Csordás Gábor, Gimes Romána,
Körner Gábor, Nagy László, Tózsér Árpád
Pesti Kalligram Kft.
Budapest, 2009
412 oldal, 2800 Ft*



Herbertet Nyugaton igazából az idősebb pályatárs, az emigráns Czesław Miłosz fedezi fel, ő fordítja először angolra, és bár a Miłosz–Herbert-viszony a későbbiekben megromlik és súlyos konfliktushoz vezet, az ötvenes évek Herbertjének kétségtelenül a Nobel-díjas Miłosz a legközelebbi szellemi rokona. Ezt azért érdemes említeni, mert a kilencvenes évek Herbertje sok tekintetben rabja lesz saját „rendíthetetlen” erkölcsi elvárásainak, és ad néhány olyan interjút, illetve ír olyan pamfletet, amiből azt lehetne hinni, a rendszerváltás utáni értékválság és zűrzavar miatt eltávolodott korábbi humanizmusától, illetve sztoikus gondolkodásától. Költészetében ez a fordulat (a „Hodasevics” című vers kivételével) egyébként alig tükröződik, jóllehet *A vihar utószava* című 1998-as, utolsó kötetében megszorozódnak a vallomásos-vallásos versek.

Zbigniew Herbertnek 1998-ig összesen kilenc önálló verseskötete jelent meg, ezek közül hét Lengyelországban, kettő pedig a Párizs melletti Instytut Literacki nevű emigráns kiadónál látott napvilágot. Ebből is látszik, hogy harmincnégy éven át Herbert egyfajta fél-emigrációban élt, olyan vándoréletet, amit ösztöndíjából és alkalmi keresetekből tudott fenntartani, csak egy-két éves ideiglenes visszatérésekkel Lengyelországba. Közben, ahogy ezt Körner Gábor is említi az új kötet utószavában, sorra megjelentek – többek közt magyarul is – esszékötetei, köztük a nagy sikerű *Barbár a kertben*, s így Magyarországon 1979-ig főleg mint esszéíró ismerték. Ugyanebben az évben lát napvilágot (Körner szerint „rosszul időzítve”) *Az angyal kihallgatása* című Herbert-kötet az Európánál. Ezt jóllehet két kitűnő költő fordítja, de egyikük sem tud lengyelül, Gimes Romána nyersfordításaira kell támaszkodniuk. A következő Herbert-verseskötet magyarul, *Az ízlés hatalma* az Orpheusz Kiadó vállalkozó szellemét dicséri egy olyan időben, 1998-ban, amikor is (ezt Körner jól látja) az olvasói elvárások már túlléptek a Herbert-féle „elkötelezett” költészetén, a közönséget amúgy se érdekli már a líra, a lírai műfordítás még kevésbé.²

Egyetérthetünk tehát azzal, hogy megérett az idő egy új, teljesebb magyar Herbert-válogatásra. Ennek szempontjait felsorolva Körner Gábor arra hivatkozik, hogy a korábbi fordítások vagy pontatlanok, vagy túl „nyersek” voltak, ezért kellett újrafordítania számos (néhány esetben már többször is lefordított) közismert Herbert-verset. Ez a tétel azonban – nézetem szerint – kizárólag Körner sajátos ízlésén és válogatási szempontjain alapul, és ha közelebbről megnézzük, nem állja meg a helyét.

Mennyiségileg persze válogatása imponálón nagy: a versszövegek közel négyszáz oldalra rúgnak. Érdemes megnézni, Körner Gábor hogyan válogat Herbert életművéből. Míg az első két kötet 147 versnyi anyagából csak hetvenegyet (köztük számos prózaverset) vesz fel gyűjteményébe, ez az arány a talán legrepresentatívabb verseskötet, a *Jelentés az ostromlott Városból* esetében 35 vers a harminckilencből. Ami viszont szembetűnik az első kötetből készített válogatásban – Körner ódzkodik a rímes Herbert-versek fordításától, így *Fortinbras gyászénekéből* hiányoznak az olyan (Herbert által fontosnak vélt) rímes versek, mint a „Fiók”, a „Marcus Aureliushoz” vagy az „Apám”. Ezt a szerkesztő úgy próbálja ellensúlyozni, hogy az utolsó kötet terméséből lefordít két rövid, rímes verset, de ennek ellenére nyilvánvaló, hogy leginkább a Herbert költészetében egyébként domináns, versszakokba rendezett szabad verseket kedveli. Ezzel nem is lenne baj, ha a Körner-fordítások költőileg többnyire jobbak lennének, mint a korábbi átültetések.

Körner ugyanis válogatásában mellőzi Kerényi Grácia és más, kevésbé hírneves költők fordításait, bár azért Csordás Gábortól és Tózsér Árpádtól beválogat kilenc, illetve hat, önálló kötetben korábban meg nem jelent fordítást. „Megkegyelmez” a nyersekből fordító, de valóban kiváló költő Nagy Lászlónak is, akinek tucatnyi átültetése szerepel gyűjteményében. De vajon miért maradt ki teljesen Weöres Sándor? Az 1979-es *Az angyal*

² Körner diszkréten hallgat arról, ki fordította *Az ízlés hatalmát* – ez egyáltalán nem titok: az alulírott, akinek egyébként számos tanulmánya jelent már meg angolul és magyarul Herbertről.

kihallgatása című Herbert-válogatásban 36 olyan fordítást találunk, amelyet Weöres közösen jegyez a nyersfordító Gimes Románával, továbbá három olyan verset, amit (a lengyelül nem tudó) Weöres egymaga (?) fordít. E sorok írója elképesztőnek tartja, hogy Körner Gábor (miközben gesztusértékű módon két fordítást közöl Gimes Románától) Weörestől egyetlen Herbert-fordítást sem vesz fel kötetébe.

De hogy ne csak a levegőbe beszéljünk, hasonlítsuk össze Weöres, illetve Körner „Apollo és Marszüasz” fordítását. (Ezt a verset egyébként az író-polonista Pályi András is Herbert egyik fontos, meghatározó versének tartja). Ha egymás mellé tesszük a két változatot, meglátjuk, hogy Körneré nem jobb és nem költőibb, mint Weöresé. Igaz, az utóbbi fordításába egy értelemzavaró sajtóhiba csúszott („a tüdők zúgó ereit” áll „erdeit” helyett),³ de ezt könnyen ki lehetett volna javítani. Körner szerint Marszüasz például „vonyít” – szerintem jobb, mert természetesebb Weöres-Gimes igehasználata, az „üvölt”, a *wyc* igét ugyanis többféle módon lehet fordítani.

Nagy László szerepeltetése egy új Herbert-kötetben méltányos, de még az ő esetében sem volt Körner elég alapos, mert nem vette észre, hogy a *Himnusz minden időben* költőjének egyik általa átvett fordításában, a „Rólad soha” című versben, az eredetihez képest egy sor (a vers negyedik sora) kimaradt. Ami pedig a Szymborskát és más lengyel költőket hitelesen fordító Csordás Gábort illeti, egyik fordításában ugyancsak akadnak problémák, amelyeket egy valóban gondos szerkesztő észrevehetett volna. A „Jelentés az ostromlott városból” című Lengyelországban népszerű Herbert-vers közepe táján a Csordás-fordításban ezt olvassuk: „az ellenség internálta fegyverletételről tárgyaló követeket”. Ez így nem pontos, mert a követek csupán fegyverszünetről (*zawieszenie broni*) tárgyalnak, a Város megadásáról csak később esik szó. Viszont a következő sorban Csordás a követekről ezt írja: „fogva tartásuk helye ismeretlen”. Ez túl enyhe, hiszen az eredetiben⁴ „*nie znamy... miejsca [ich] kaźni*” áll, ahol is a *kaźn* szó súlyos büntetést, legalábbis megkínzással járó börtönt, ha nem éppen kivégzést jelent.

Szövegűség és költőiség. Minden versfordítás esetében fennáll az örök probléma: mennyire lehet a magyarra fordított szöveg az eredetihez hű és költői? Nyilvánvaló, hogy mivel a magyar a rendkívül hajlékony és rímlehetőségekben gazdag nyelvek közé tartozik, az átköltéseket a „szakma” leszólja – bár Faludy György Villon-átköltéseinek sokkal több olvasója akadt, mint a későbbi, szövegűbb Villon-fordításoknak, a fordítás-kánonba Faludy Villonja csak alacsony helyen kerül be, ha egyáltalán bekerül. Körner Gábor igyekszik modern és szövegű fordításokat készíteni, ez számos esetben sikerül is neki, bár nem mindig a legismertebb Herbert-versek esetében. Mert míg például a „Felirat” vagy a „Ballada arról, hogy nem halunk meg” és még számos más vers fordítása nem hagy maga után kívánnivalót, az emblematisz „A prokonzul visszatérése” esetében például már szóvá kell tennünk egy vitatható megoldást és egy rosszul fordított sort. A harmadik versszak harmadik sorában „az eső csilingel” lehet, hogy invenciózusan, jól hangzik, de Herbert csupán „üveges esőről” (*szklany deszcz*) beszél, ami inkább látványt idéz, mint hangot. Az utolsó előtti versszakban meg ezt olvassuk: „a bal kupa Drusiusé a jobb: belemártani ajkát” – ahol nem világos, kinek az ajkáról van szó és mibe kell belemártani. Az eredeti Herbert-szövegből viszont nyilvánvaló, hogy a versben beszéző római akarja elkerülni a lehetséges megmérgeztetést és ezért ajánl óvatos iszogatást, illetve ivás-tettetést a császár lakomáján kirakott kupákból.

De Körner fordításaival kapcsolatban még lennének más problémák is. Az egyik a már említett túl színes vagy inkább sajátos szóhasználat, a másik a főnevezéssel kap-

³ Zbigniew Herbert: *Az angyal kihallgatása*. Budapest, 1979, Európa, 75.

⁴ Zbigniew Herbert: *Raport z obłężonego miasta i inne wiersze*. Paris, 1983, Instytut Literacki, 81.

csolatos. A „vonyítást” már említettük, de Körnernél a gyárák „ficseregnek” (154. o.), az apróságok „viccek-vackok” (383. o.), és még egy olyan egyébként jól fordított versben is, mint a „Válasz”, beugrik egy fals hang a vége felé, amikor egyesek „göggösen csengő ásóval/ gödröt ásnak a honvágnak”. (71. o.) Véleményem szerint az ásó nem cseng, hanem peng, és a *tesknota* lehet ugyan honvágy, de nem itt, vagyis a helyes fordítás talán „a dacosan pengő ásóval/ vágyadnak mély gödröt ásnak” lehetne. Körner „vissza-klasszicizálásairól” is lehetne vitatkozni, mert például az, hogy ő az „Arion” című vers fordításában „tűrannosz”-t ír zsarnok helyett, az lehet, hogy korhű Arionhoz képest, de zavarja a „zsarnok” szóhoz szokott magyar olvasót. Továbbá a „Fej” című versben előforduló „véres levél-kolumnák” (403. o.) esetében is jobb lett volna „vérző falevél-oszlopokról” vagy talán „falevél-halmazokról” beszélni, jöllehet (elismerem), maga a herberti kép eléggé szokatlan és bizarr.

Ami a főnevek túl gyakori használatát illeti, itt nem mindig szabad szó szerint fordítani Herbertet. Ő ugyanis nem egyszer él a főnév-sorolással, ami a helyén van például a „Fortinbras gyászéneke” kötet-címadó versben, amikor a Hamletet temető Fortinbras felsorolja, mi minden lesz a gyászszertartáson: „földet söprő gyászlepel sisakok vasalt csizmák tűzérlovak / dobpergés dobpergés”, de másutt kissé ellaposítja a szöveget, ha egy-egy az egyben fordítjuk, ahogy Körner teszi a „Cogito úr szörnnyetege” befejező soraiban, ahol egymás után három elvont főnevet (gyengeség-halál-formátlanság) találunk. Itt bizony legalább az utolsó sorban ígét kellett volna használni. Egy másik helyen, ahol a táncosnő Isadora Duncanról van szó, aki „nagyság és nevetségesség közt egyre táncol” (308. o.) – hogyhogy nem veszi észre a fordító ennek a sornak az irgalmatlan prózaiságát? A megoldás itt – érzésem szerint – a főnevek jelzősítése lett volna, dehát a kritikus feladata nem az, hogy ötleteket adjon a fordítónak, hanem hogy rámutasson az esetleges hibákra.

Ennek a vaskos kötetnek némely fordításába tárgyi hibák is csúsztak. Elsőnek egy Tőzsér Árpád-fordította versben, ahol Caligula konzullovának a sorsát ecseteli Herbert – ez a paripa nem „Anicum város” (232. o.), hanem helyesen „Antium” város mészárosának a kezétől halt meg. A Körner-fordítások tárgyi tévedései (amiket én észrevettem) a következők: a „Régi mesterek” című vers utolsó előtti sorában a régi festőmester nem a „Megkísértés”, hanem az „Angyali Jelenés” (Nawiedzenie) mestere (267. o.), a „Királygyilkosok” egyik hőse nem „Caseiro”, hanem Sante Jeromino Caserio, a „Beethoven” című versben Herbert nem a 30. számú, hanem a 130 számú (utolsó) kvartettől ír (302. o.). Kínos az is, amikor a „Nagymama” című versben (381. o.) Körner félreérti a vers kulcssorait: itt Herbert az örményeknek a törökök által való erőszakos térítéséről, illetve vallásuk miatti tömeges lemészárlásáról beszél (Musa Dagh!), nem fordítva, tehát úgy gondolom, „a lemészárolt törökök” helyett a szövegben „az örményországi mészárlás / a törökök / tömegmészárlása” kellene, hogy álljon.

A jegyzetek hiánya. A *Fortinbras gyászéneke* fogvatékossága a magyarázó jegyzetek szinte teljes hiánya.⁵ Ezeket, nem tudni, miért, Körner Gábor nem szereti, lehet, hogy úgy gondolja, a versnek magának kell hatnia, felesleges hozzá minden eligazítás vagy kommentár. Keats vagy Hölderlin esetében ez talán igaz, de Zbigniew Herbert nem „tisztá” költő, ráadásul sok verse tele van gyakran homályos művészettörténeti vagy történelmi utalásokkal. Hogy csak néhányat említsünk, ki érti pontosan miről és kikről van szó „Az isteni Claudius”, a „Caligula” című versekben, vagy, mondjuk, a „Királygyilkosok”-ban, meg az „Isadora Duncan”-ban? Hányan tudják, hogy véletlenül éppen magyar volt az a „színművész Beregi”, aki megtanította Isadorát a szeretkezés rejtelmére (a vers eredetijében a név el is van írva, „Beregy”-nek!), vagy hogy ki az a Gordon Craig, akire a vers később

⁵ Körner egyedül a *Magas vár* című verset jegyzeteli.

utal? Az sem ártana, ha tudnánk, mit jelent a „IX.17” dátum – ez az 1939-es szovjet támadás napja a németekkel már háborúban álló Lengyelország ellen. Nem közömbös Herbert verscímeinek, illetve ajánlásainak utalásrendszere sem, hiszen polonistának kell lenni, hogy tudjuk, ki volt Tadeusz Moczarski, vagy mi a jelentősége annak, hogyha egy verset Józef Czapskinak vagy Konstanty Jeleńskinek ajánlunk. Végül nem mindegyik magyar olvasó tudja, hogy a „szilén” szó mit jelent – lehet, hogy ez nem is nagyon érdekli az olvasót, de azért a szerkesztőnek meg kellett volna magyaráznia a szó értelmét.

Ebből a szempontból példaértékű (az egyébként erősen vitatott) angol nyelvű Zbigniew Herbert „összegyűjtött”, ami már 2007-ben megjelent.⁶ Ehhez a kötethez szerkesztője és nagyrészt fordítója Alissa Valles kilenc és fél lapnyi (!) magyarázó jegyzetet mellékel. Lehet, hogy a magyar válogatásnak nem lett volna ennyi jegyzetre szüksége, de így, „csupaszon”, a *Fortinbras gyászénekét* inkább csak a lengyel irodalom iránt amúgy is érdeklődő, illetve abban járatos olvasók fogják kézbe venni és esetleg értékelni.

Végül a könyv külsejéről és fülszövegéről. A Kalligram Kiadó kemény kötésben, jól olvasható betűtípussal bocsátotta útjára ezt a könyvet, kár, hogy a borító tervezője, Hrapka Tibor Zbigniew Herbertnek egy egyáltalán nem tipikus képét rakta be a borító hátlapjára: ezen a költő éppen elmélyülten cigarettára gyújt. Jellemzőbb képet is találhatnánk a szerzőről, de lehet, hogy a tervező úgy vélte, megfelelő lesz angol-amerikai Herbert-összegyűjtött borítójának képe. Aminthogy a borító fülszövege sem szerencsés, mert éppen azt a részt idézi a szerkesztő utószavából, amelyik (komolyan, vagy viccesen?) „látszólag... felesleges fakszni”-nak minősíti Herbert következetes, kemény antikommunizmusát, és a lengyel függetlenségi hagyományokba vetett nosztalgikus meggyőződését és egyre fogyatkozó reményét.

⁶ Zbigniew Herbert: *The Collected Poems 1956–1998*, 2007, Atlantic Books, 600 oldal.

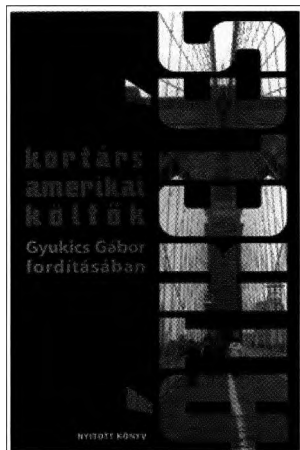
AMERIKA HANGJAI

Átkelés. Kortárs amerikai költők

Gyukics Gábor fordításában huszonhárom kortárs amerikai költő világába nyerhet betekintést a magyar közönség. Az antológia címadó verse, az *Átkelés* Carter Revard költeménye, melyben egy kisfiú félelmét legyőzve átlendül a folyó felett a túlsó partra. A híd-motívum képileg is megjelenik: a kötet borítóján New York egyik jelképe, a Brooklyn híd fogadja az olvasót. Valójában igazi kihívás tartalommal megtölteni az „átkelés” üres metaforáját, de Gyukicsnak mindez sikerül. Az antológia jelentősége, hogy olyan kortárs amerikai alkotókat mutat be, akiknek talán nevét sem hallhattuk idáig, hacsak nem olyan legendás alakokról van szó, mint például Ira Cohen, akinek *Bőszégszaru* című kötetét szintén Gyukics Gábor tolmácsolta a magyar olvasóknak.

Milyen előzményei vannak az amerikai líra közvetítésének irodalmunkban? Fél évszázad távolába visszatekintve láthatjuk, hogy egy-egy kivételtől eltekintve szinte évtizedenként jelentek meg antológiák: Komlós Aladár 1959-ben jelentette meg észak-amerikai néger költők verseit (*Harlemi árnyak* címmel), 1966-ban Vajda Miklós állította össze az *Észak-amerikai költők antológiáját*. Egy évre rá jelent meg magyarul Allen Ginsberg legendás kötete, az *Üvöltés* – eredetijéhez képest tízéves késéssel. Az ezt követő évtizedben csak tematikus kötet jelenhetett meg amerikai szerelmes versekkel, majd 1980-ban Kodolányi Gyula állított össze kötetet az úgynevezett „háborús nemzedék” verseiből – ez a tágan értelmezett generáció tizenöt költőt jelent, akiknek indulása a második világháború környékére tehető. Egy évtizeddel később Kodolányi saját fordításában jelentek meg amerikai költők versei (*A létezés hálói*), majd 2000-ben a *Félmeztelen múzsa: mai amerikai költők* kétnyelvű antológia, mely Gyukics Gábor fordítói és szerkesztői munkája. Ferencz Győző 2001-ben *Amerikai költők* címmel szerkesztett kötetet, de nem törekedett kortárs jelenségek bemutatására, inkább az amerikai líra klasszikusait kívánta egybegyűjteni három nagy nemzedéken keresztül – Poe-tól kezdve Poundon át Ginsbergig. A külföldi irodalmat tolmácsoló antológiák leggyakrabban – különösen a rendszerváltás után – nem intézményes szándékból születtek, hanem személyes elhivatottság eredményei – ahogyan a Gyukics fordította *Átkelés* is. E legfrissebb kortárs antológia a mai amerikai líra országos, lokális és szubkulturális rétegeit mutatja be.

Ahogyan a korábbi antológiákban, az *Átkelés*ben is a szerzőket bemutató rövid pályaképek segítik a tájékozódást. A kötet szerkesztője kizárólag az ábécé-rend, nem különíti el a különböző költészeti irányokat, ezzel is jelezve, hogy az irodalom mainstreamnek vagy undergroundnak



Fordította Gyukics Gábor
Nyitott Könyvműhely
Budapest, 2007
144 oldal, 1800 Ft

mondott képviselői valójában nem választhatók el egymástól: Pulitzer- és egyéb díjasok, koszorús költők, egyetemi professzorok, jazz- és beatköltők és underground klasszikusok együtt alkotják a „kortárs amerikai költők” sokszínű világát.

A kötet arculatát vizsgálva kíséreljük meg egy tematikus megközelítést. Az ember elfogultságból elsőként magyar vonatkozásokat keres: tudnak-e rólunk, mit írnak rólunk az amerikaiak? Nem kell sokáig keresni sem, hiszen a kötet nyitó verse Michael Castro *Satori Budapesten* című költeménye. Az idegenségerzés ellen kiváló szerkesztői ötlet, hogy budapesti színterű nyitó darabot olvashatunk, azonban a vers üzenete egyetemes, s míg számunkra az ismerősséget közvetíti a magyar háttér, a vers beszélője valójában idegenséget tapasztal. Már itt megtörténik az „átkelés”, hiszen az amerikai költő szemével láthatjuk magunkat. Másrészt a vallások összemosása és a vallásfölöttség kettőssége húzódik meg a versben; a zen buddhizmus megvilágosodásának címbeli szerepeltetése a nagy világvallások, a zsidó és keresztény hit fölé emeli azt, hogy végül még egy csavarral teljesen elsöpörje a vallásokat, megállapítva, hogy „a költők pogányok”. Castro és Gyukics fordítói együttműködésének több antológia és kötet az eredménye, barátságukat is „felfedi” a *Satori Budapesten* lírában elmondott története.

A másik szembeötlő magyar vonatkozás egy tényszerű, de érzelmeinket felkavaró sor Stephen Dunn *Egyszerűbb idők* című versének zárlatában: „a tankok begördültek Magyarországra”. A lírai beszélő nosztalgikus-kritikus szemmel tekint múltra, saját ifjúkorára, az „egyszerűbb idők” boldog tudatlanságára. Magyarország tragédiája csak kiragadott példa a világeseemények közül, mely érzékelteti a beszélő ifjúkori ráeszmélését a tágabb világra.

„Termetes kicsinységében / mindannyiunkat térdre kényszerít.” (Yusef Komunyakaa: *A Willendorfi Vénusz*)

Az európai ismeretanyagot, motívumokat és szimbólumokat felhasználó, újraértelmező költemények szembeötlő tematikus csoportot alkotnak. A mitológiai vagy egyéb európai utalások érdekessége az – amellet, hogy ezek egyetemes, közös kincset jelentenek –, hogy ez a tudás mai, modern, amerikai kontösben jelenik meg. Jó példa erre Rita Dove költeménye, *Démétér imája Hádészhoz*. A cím felhasználja az olvasó előzetes ismeretét a mitológiai alakokról és kapcsolatukról (Hádész elrabolta Démétér lányát, Perszephonét), s ehhez képest váratlan a vers mondanivalója, mely valójában nem a termékenység istennőjének imája az alvilág urához, hanem üzenet a modern kor emberének: „felelősek vagyunk az életért, amit megváltoztatunk”. A „vesztébe nyíló föld” a mi hajszolt világunk, de a haldoklását látva talán ráébredünk felelősségünkre.

Egy másik afroamerikai költő, Yusef Komunyakaa verseiben az amerikai kultúrába beépült európai műveltséget integrálva többretegű kontextust teremt, melyben a Willendorfi Vénusz telt blues-énekesnő, aki „termetes kicsinységében / mindannyiunkat térdre kényszerít”, s melyben az amerikai futball élményszerű leírásában hasonlatként kentaur, ószövevény nőalak (Abisár), hindu istenség (Visnu) és Ödipusz egyaránt szerepelhet. A kultúrkörök effajta vegyítése – ha csak hasonlatok formájában is – mutatja a költő jártasságát, ugyanakkor könnyed felülemelkedést, kultúrafelettséget is sugall.

„Csakúgy, mint Amerika, az ő művészete is / a mérték hiányából áll” (Robert Hass: *A pornográf politikája*)

Az interkulturális vonásoknál talán még izgalmasabb a kérdés: hogyan ábrázolják Amerikát a kortárs költemények? A Hass-idézet kritikával illeti az amerikai kultúra mértéktelenségét, Wanda Coleman az akciófilmekből ismert kegyetlen gettóvilágot villantja fel több versében (*Ma gyilkosság vagyok az északi városrészben, Cím nélkül, Valahol*), míg a félig osage szíu indián Carter Revard számos költeményét természetközelség hatja át (*Nyírfá kenu, A prérifarkas elmondja miért énekel*). Michael Castro *Amerikanája* haikuszerű

rövid képeket mutat New Yorkról, majd természetképek következnek, melyekben a transzcendens jelenlét, a valódi mélység tapasztalható meg. Robert Pinsky *Városi elégiák* című ciklusa inkább a városi lét mozzanatait igyekszik megragadni: impressziói a városi ember életének képeiből, a város hangjaiból, fényeiből konstruálódnak. Különleges auditív hatású darabja az *Utcazene*, melynek szembetűnő nominális stílusa adja a képek gyors váltakozását, lüktetését. A versbeli élmény többretegű: a beszélő a jelenkori városban látja meg a Babilonhoz, Ninivéhez hasonló vonásokat, fokozatosan összemosódik az ókori kelet elképzelt képe a város valódi múltjával, de mindez csak a nyüzsgés és nyomor más-más formája, ami tovább él a jelenben – sugallja a költemény.

„feketeségem úgy eltakar / mint az amerikai zászló a harcban elesett hőst / csak engem nem ismernek el...” (Wanda Coleman: *Ma gyilkosság vagyok az északi városrészben*)

A fekete Amerika képe újabb árnyalatot ad a városi nyomornak. A már említett Coleman-versekben visszatérő motívum az utcai gyilkosság, melynek a beszélőre vonatkoztatása testközeli és megrendítő: „a sikátorban valahol nem is régen / rátaláltak a testemre és elgondolkoztak / ki mi hol mikor és miért”; vagy: „egy sötét sarkon leszálok / felhúzóom szűk harisnyámat / belépek a lassú, kecses, méltóságteljes árnyba / tudom, valahol rám vár gyilkosom”. A felvillantott feketesors leggyakoribb motívumai az elismerés hiánya, a reménytelenség, a szegénység, a félelem, de éppúgy megjelenik a személyes kitörni akarás is. A szegényes sikátorok megkapó leírása a *Valahol* című költemény, melyben a fogyasztói világ legkiábrándítóbb lenyomata, a szemétkerakát válik egy találka helyszínévé, s ettől szinte megszépül.

Yusef Komunyakaa *Sárgakutya kávéháza* egy másik szemszögből mutatja be a fekete munkások életét: a versbeli beszélő nagyszülei ócska étterméhez kötődő gyermeki emlékeket idéz fel. A gyermek képzeletében képek, szagok és családi tragédiák homályos emlékei keverednek, az ábrázolt sorsok a munkás- és idénymunkáslétet mutatják: „a természetők fizettek / egy dollárt egy emberért”.

„Ők szállítottak le a vén metrumok vonatáról / s reptettek pitypangok felett” (Anselm Hollo: *Száznál hét évvel kevesebb*)

A fiatal költőnemzedék identitásához az is hozzátartozik, hogy viszonyítják magukat az amerikai múlt nagy alakjaihoz, s az elődök szelleme gyakran megidéződik egy-egy költeményükben. Galaway Kinnel William Carlos Williams egy felolvasására emlékszik vissza, a fenti idézet Anselm Hollo személyes tisztelgése, mely Ezra Poundnak és Williamsnek szól, a vers zárata azonban már az ő idejük elmúlását sejteti.

Hollo, az avantgárdnak is titulált ironikus hangú poszt-beat szerző így állít emléket a „nagyok”-nak, hasonlóan teszi ezt Steve Dalachinsky, jazz- és performance-költő is Gregory Corsónak, az amerikai beatnemzedék „utolsó beat”-jének címzett, haldoklását megjelenítő költeményében. A „kortársak” nem hagyják szó nélkül az elődöket, mert művészetük hatását el kell ismerniük, elszakadásuk azonban szükséges saját hangjuk megtalálásához.

„Az eltérő gyökerű zenészek a felemelt karmesteri pálcára figyelnek” (Robert Pinsky: *Városi elégiák – VI. Hangolás*)

Az amerikai költészet sajátos zeneiségét a líra bluesosításának is köszönheti, amely Wanda Coleman (a Los Angeles-i „blueswoman”) *Lefekvő blues* című versétől kezdve egészen Charles Wright a kötet utolsó lapjain található *Laguna Blues*áig az alkotók jelentős részének szövegeiben fel-felbukkan. A trombitás jazzikon, Miles Davis életrajzírója, Quincy Troupe jazzköltő két, kötetbeli alkotásában is a jazz nagy alakjai előtt tisztelg: *Vissza az álomidőbe: Miles kibeszél a halálból* és *Lüktet és lélegzik* (Charlie „Yardbird” Parkernak).

A jazzköltő Dalachinsky *Benyúlni az Ismeretlenbe* című alkotása a New York-i Vision Zenei Fesztiválra íródott, jazzimprovizációt idéző költemény. A címbeli, gyakran visszatérő sor egyfajta flow-élményre utal, melyben megszűnik az idő, csak a zene van. Davis, Holliday, Bird, Monk „benyúlnak az Ismeretlenbe”, és valami addig nem létezőt hoznak létre – ahogy teszi ezt minden művész, maga a költő is, amikor „benyúl az Ismeretlenbe” és „ezeket a szavakat”, az új költeményt „húzza elő”.

Gyukics Gábor jó érzékkel ülteti át magyarra az egyes költők egyedi szóhasználatát, sajátos stílusát, megmutatva a műfajok közti különbségeket is. A fordításában megismert költeményeket rímtelenség jellemzi, de erősen ritmikusak, így a legnagyobb kihívás talán éppen az eredeti lüktetés tolmácsolásában rejlik. Ennek nehézségét az a jól ismert probléma okozza, hogy ami az angolban tömören kifejezhető, az magyarul gyakran túl hosszú, s ha a versmondat természetes lefutását nem lehet visszaadni, az néhol megakasztja a versritmust. A ritmikai nehézségek mellett felfedezhetünk a kötetben kisebb tartalmi pontatlanságokat is. Például Ira Cohen híres verse, az *Ének a semmihez* így kezdődik: „És biztos, hogy emlékeink nélkül halunk meg / hűvösbe térünk az úr árnyékában” – itt nyilvánvalóan sajtóhibáról lehet szó, inkább az „úr árnyékába” térünk: „And surely we will die without memory / coming to cold in the shadow of space”.¹ Michael Castro *Az arany hárfa dala* című, politikai utalásokkal teli versének zárósora így szól: „The lyrics empty as the museums”.² A fordításban „A dalok üresek, mint a múzeumok” – lehet, hogy kevésbé szép hangzású, de talán a szöveg (lyrics) szó megtartása jobban illene a vers kritikai mondanivalójához. Sharon Olds *Mi a föld?* című költeményében az eredeti jelentéstől való jelentősebb eltérést találunk: „mintha az ember lenne isten, / aki megeszi a földet, / a hajléktalanság istene”, eredetiben: „as if the home / were a god, who could eat the earth, a god / of homelessness”³ – a költőnő gondolata szerint tehát nem az ember, hanem az otthon lenne az isten. Rita Dove *Démétér imája Hádészhoz* egyik sora így szól: „bár vagyon és virág / volt álmod”, angolul: „though you dreamed a wealth / of flowers”.⁴ A birtokos szerkezet inkább virágban való gazdagságról, virágözönről szól, ennek értelme a magyarban megváltozik a „vagyon és virág” kifejezéssel.

Mit üzen az *Átkelés* antológia a magyar líra számára? Értelmezhetők-e fogalmai magyar irodalmi kontextusban? Az indián, bevándorolt szerb vagy afroamerikai költők elvben megfeleltethetők a hazai kisebbségi / nemzetiségi költőknek, de a jazzköltő és jazzköltészet fogalmak talán nehezebben megragadhatók. A kötetbeli versek tanúsága szerint e fogalmak egyszerre jelentenek zenei (jazzbeli) jártasságot és performance-szerű, zenei improvizációhoz hasonló, lüktető előadásmódot. A kortárs költészet alternatív zenei irányokkal való ötvözése azonban nem egyedi amerikai jelenség (hazai példa lehet Kiss Tibor *Ventilátor blues* című, dalszövegeket tartalmazó kötete). Természetesen vannak magyar jazz- és performance-előadók, vagy például nálunk is megjelent a *slam* – a versengő, élőben előadott, zenei elemekkel átszőtt költészet. Csakhogy ezek a hazai líra kevésbé ismert irányvonalához tartoznak.

Létrejöhethet-e egy kortárs magyar antológia, amely irodalmunk eltérő rétegeit reprezentálja? Elképzelhető-e egy kötet, melyben költészeti díjasok, egyetemi professzorok, pályázatok nyertesei, roma és más kisebbségi szerzők, underground performance-költők vagy népszerű dalszövegírók (Quimby, Bélgá) egyaránt szerepelhetnek? Érdekes lenne látni líránk metszeti képét, szívesen forgatnék egy ilyen antológiát is.

¹ Az eredeti vers forrása: www.thing.net

² Az eredeti vers forrása: www.bigbridge.org

³ Az eredeti vers forrása: <http://articles.latimes.com>

⁴ Az eredeti vers forrása: www.festivaldepoesiademedellin.org

KISANTAL TAMÁS

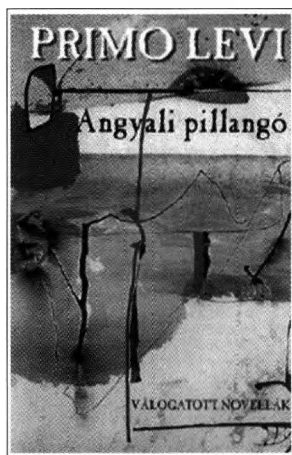
AZ ÉSZ ÁLMAI

Primo Levi: Angyali pillangó. Válogatott novellák

Primo Levi novelláskötete egyszerre válthat ki örömet és meglepetést a hazai olvasókban. Mindenképp öröndetes e könyv megjelenése, hiszen bár a szerző viszonylag ismert idehaza, már több műve is megjelent magyarul, ám ezek egyetlen, Levi munkásságában kétségtelenül alapvető téma, a holokauszt köré csoportosultak. Eddig a szerző koncentrációs tábori viszontagságait és hazatérését megörökítő életrajzi munkáit (*Ember ez?, Fegyvernyugvás*) olvashattuk, illetve még egy, szintén a lágerélet problematikáját tárgyaló esszé-kötet látott hazánkban napvilágot (*Akik odavesztek, és akik megmenekültek*). A most megjelent novellagyűjtemény hiánypótló szándékkal készült, amennyiben Levi irodalmi munkásságának valamiféle keresztmetszetét próbálja megmutatni, s ezzel együtt a holokauszt-íróként ismert szerzőtől itt olvasható szövegek egy része némiképp felülírhatja az említett Primo Levi-képet, hiszen a történetek jelentős hányada fantasztikus, abszurdba hajló, sőt némelyik akár a sci-fi műfajába is sorolható.

A kötet célja azonban nem is annyira a meglepetés, inkább az átfogó kép felvillantása. A Székács Vera által összeállított válogatás elsősorban reprezentatív próbál lenni, vagyis be kívánja mutatni az olasz szerző novellisitikájának jellegzetességeit, különböző korszakait, s így Levi elbeszélő életművének egészéről igyekszik képet alkotni. Tehát a könyv afféle kóstolókat nyújt a különböző kötetekből, s amikor végigolvastam, a válogatás engem leginkább egyfajta „borkóstolásra” emlékeztetett – négy kötetből kapunk ízelítőt (illetve ötből, mivel az utolsó rövid novella külön látott napvilágot), betekintést nyerhetünk az egyes (általában alapvetően egységes, viszonylag összefüggő) könyvek világába, képet nyerhetünk a tematikailag és poétikailag is eltérő jellegű szövegcsoportokról. Valamint, egyáltalán nem melleleg, a kóstolás során ismét megbizonyosodhatunk arról, ami már a memoárkötetekből is kiderült: hogy Primo Levi nagyon jó író volt, mindenképpen ott a helye a 20. századi irodalom legjobbjai között.

A könyvben lapozgatva úgy tűnik, mintha az elbeszélések elrendezése nemcsak a keletkezés időrendjét, hanem a művek fajsúlyosságának sorrendjét is követné. Mintha a könnyedebb írásokkal kezdenénk, s ahogy időrendben megyünk előre, a szövegek is egyre komorabbak és összetettebbek lesznek. Az első két gyűjteményes kötet az 1966-os *Storie naturali* (*Természetes történetek*) valamint a '71-es *Vizio di forma* (*Formai hiba*) fantasztikus novellái után a szerző talán legfontosabb és legérdekesebb, *Il sistema periodico* (*A periódusos rendszer*, 1975) címet viselő elbeszélés-gyűjteményéből, majd a lágernovellákat tartalmazó *Lilith e altri racconti* (*Lilith és más történetek*, 1981) című könyvből kapunk ízelítőt, hogy a sort az 1984-es külön megjelent *L'ultimo natale di guerra* (*A háború*



Fordította Faragó Éva, Peredi Mária,
Székács Vera, Szénási Ferenc
Noran Könyvek Kft.
Budapest, 2009
412 oldal, 3700 Ft

utolsó karácsonya) zárja. Mindezt még kiegészíti az olasz íróval Székács Vera által készített hajdani interjú, a kötet válogatójának utószava, valamint a korábban magyarul megjelent Levi-novellák jegyzéke – hangsúlyozottan utalva a kötet reprezentatív jellegére. A könyv így sem nyújt teljes képet, néhány jelentős kötet nem szerepel a válogatásban, ám reméljük – s az Utószó utal is rá –, egy következő Primo Levi-kötet majd ezekből válogat, s talán előbb-utóbb olvashatjuk a *La chiave a stella* (1978) című, nehezen kategorizálható kötetet (bizonyos kritikusok inkább novellaciklusnak, mások regénynek tartják), valamint a *Se non ora, quando* (1984) címet viselő partizánregényt is.

Ha az *Angyali pillangó* kompozícióját Primo Levi élettörténete felől próbáljuk elemezni, első pillantásra úgy tűnhet, hogy a könyv és a teljes életmű valamiféle „kései emlékezetet” illusztrál: mintha az első korszak könnyedebbnek tűnő fantasztikus novellái valamiféle, a múlttól való „távolítást”, az emlékek „elfojtását” fejeznék ki, hogy aztán e tendenciát később az önéletrajziban, a koncentrációs táborbeli világot (is) ábrázoló művek váltsák fel. Így az emlékezéshez való visszatérés pályaképe rajzolódhat ki, mely, Levi esetében, tudjuk (vagy tudni véljük), nem sokkal később a halálhoz, az öngyilkosságához vezetett. Nagyjából ezt a narratívát támasztja alá a Székács-féle utószó is, aki szerint az utolsó novelláskötetek „azt tanúsítják, hogy több mint negyed évszázadnak kellett eltelténie ahhoz, hogy az átél rettetten olyan távlatból lehessen nézni, amelyből már irodalmi anyagként kezelhető” (410.). E sorok tulajdonképpen azt a (Levivel kapcsolatban gyakorta hangoztatott) biográfikus értelmezést fogalmazzák meg újra, mely a szerző életművéhez alapvetően a koncentrációs tábor élményei, valamint 1987-es öngyilkossága felől közelít. Ezen interpretáció szerint Levi halálának szomorú eseménye visszamenőleg felülírta életművét, s így munkásságát a holokauszt olyan klasszikus művészeinek, gondolkodóinak a szemléletmódjához lehetett kapcsolni, akik szintén önkezüikkel vetettek véget életüknek – vagyis például Borowskiéhoz, Celanéhoz, Améryéhez, Bettelheiméhez. Tehát a holokauszt-szerzők esetében, legalábbis e nézőpont szerint, az élet és a mű összekapcsolódik, az esztétikai, illetve a kulturális-társadalmi szféra mélyen összefügg: a szövegek, az élet és a halál nem elkülöníthető események többé, hanem az élet-mű szerves tartozékai. Így Levi öngyilkossága egyfelől a trauma kései hatásának, a holokauszt feldolgozhatatlanságának példájának értelmeződött – Székács utószavában Elie Wieselt idézi, aki szerint „Primo Levi Auschwitzban halt meg, negyven évvel később” (407.). Másfelől, ezzel összefüggésben pedig az olasz író élete és halála az „írni vagy élni” Jorge Semprun által kifejezett problémájának egyik paradigmatis esete lett, nem véletlen például, hogy Kertész Imre, amikor esszéiben az öngyilkosság és a túlélés-írás viszonyának kérdését boncolgatja, többek közt Levit hozza fel példaként.¹ Az „írni vagy élni” kérdése egyébként Semprunnál konkrétan Levi halála kapcsán fogalmazódik meg, aki könyvében így magyarázza olasz sors- és pályatársának öngyilkosságát: „Negyven év múltán miért nem jelentettek neki gazdagságot az emlékei? Miért veszítette el nyugalma, amelyet az írás visszaadni látszott neki? (...) Miért nem tudta hirtelen vállalni kegyetlen emlékeit? (...) Az igazi valóság a tábor, és kész. A többi, a család, a virágzó természet, az otthon csupán röpké szünet, érzékcsalódás, bizonytalan álmom, nem több.”²

Így a Levi-recepcióban hamar kialakult az a jelenség, melyet Alexander Stille az öngyilkosság „befogadástörténetét” vizsgáló tanulmányában „az életrajz téveszméjének” nevez.³ Eszerint Levi életrajzírói alapvetően két megközelítésből szokták elemezni az

¹ Vö. Kertész Imre: A holocaust mint kultúra. Előadás a bécsi egyetemen, 1992. In uő.: *A száműzött nyelvé.* Budapest, 2001, Magvető, 85.; uő.: *K. dosszié.* Budapest, 2006, Magvető, 198–199.

² Jorge Semprun: *Írni vagy élni.* Ford. Szoboszlai Margit. Budapest, 1995, Ab Ovo, 197.

³ Alexander Stille: The Biographical Fallacy. In Stanislaw G. Pugliese (ed.): *The Legacy of Primo Levi.* New York, 2005, Palgrave Macmillan, 209–220.

olasz író életét és halálát, azonban mindkettő esetben az öngyilkosságból „olvassák vissza” a korábbiakat. Az egyikre nagyjából a Wiesel- és a Semprun-idézetek szolgálnak például: azaz Levi halála a trauma feldolgozhatatlanságáról tanúskodik, az életmű egésze pedig egyfajta, nem művészi, inkább filozófiai és pszichológiai értelemben vett grandiózus kudarcnak, pontosabban a feldolgozhatatlan feldolgozására tett szüsziphoszi, reménytelen erőfeszítésnek tekinthető. A másik látszólag ellenkező nézetet vall, ám logikája mégis hasonló: követői Levi írásainak optimizmusát, a szerző humanizmusát hangsúlyozva kérdőjelezik meg az öngyilkosság tényét (ugyanis máig nem tisztázták pontosan a haláleset körülményeit, s az sem kizárt, hogy baleset történt). Mindkét értelmezés megegyezik abban, hogy a holokauszt-túlélő szerző életét és művészetét egymásra vetítve egyszerre hangsúlyozzák a szövegek társadalmi, illetve az élet (valamint a halál) esztétikai-filozófiai funkcióját – ezzel is mutatva, hogy a szövegek önállóságáról szóló klasszikus irodalomelméleti közhely bizonyos szerző- és szövegcsoporthoz problémát okozhat, hiszen a befogadó, mondjuk, egy holokauszt-szerző művei esetében, sokszor képtelen a témával kapcsolatos történeti és kulturális előfeltevéseitől elvonatkoztatni (s talán nem is feltétlenül kell, hogy elvonatkoztasson ezektől).

Ám, ha az életműnél maradunk, a fantasztikus novellák „távolító” szerepének az a tény is ellentmond, hogy 1966-ra, az első novelláskötet megjelenésének idejére, a nagy koncentrációstábor-memoár, az *Ember ez?* (1947) már majd’ két évtizede olvasható volt, sőt a hazatérés-szöveg, a *Fegyvernynyugvás* (1963) is napvilágot látott. A novellák kiadásának közvetlen kontextusa még bonyolultabbá teszi az értelmezést, ugyanis a szerző Damiano Malabaila álnéven publikálta a *Storie naturalit*. Ez önmagában a „távolítást” támasztaná alá, ám a kötet Levi által írt fülszövege ezt némiképp más megvilágításba helyezi. „Nagyjából húsz novellát írtam” – olvashatjuk itt –, „és nem tudom, írok-e még. A legtöbbet gyorsan vettem papírra, elbeszélőformát próbálva adni ötleteimnek, valamilyen, manapság gyakran tapasztalható érzést szerettem volna másképp (talán öntudatlanul szimbolikusan) elmondani: azt, hogy valami nem működik a világunkban, valamilyen formai hibából adódóan civilizációnk, morális univerzumunk működésképtelen. (...) Írói karrierem (nem igazán szándékosan) két, a koncentrációs táborokról szóló művel kezdődött. (...) Ezek kétségkívül komoly könyvek voltak, komoly közönségnek szánva. Ugyanezt a közönséget fantasztikus tanmesékkel célozni meg talán szórakoztató, de inkább különös és barátságtalan dolog, kicsit csalásnak tűnhet, mintha olajosüvegben akarnánk bort eladni. E kétségek bennem is megfogalmazódtak, miközben ’természetes történeteimet’ írtam. Ám nem adtam volna ki őket, ha nem válik tudatossá (habár, őszintén szólva, nem azonnal), hogy valamilyen híd, folytonosság van a láger és ezek közt az ötletek közt: számomra a tábor a legdurvább ’hiba’, az emberi ész által teremtett szörnyek legfélelmetesebbike.”⁴

Talán célszerű lehet, ha ebből a paratextusból kiindulva próbálunk azokra az olvasói elvárásokra reflektálni, melyek akkoriban működhettek, és – a megkésett recepció jegyében – az itthoni befogadóknak ma is működhetnek. Az álnév és a fülszöveg kettőssége egyszerre választja el a „komoly” témáktól a fantasztikus történeteket és kapcsolja oda azokat. Mindehhez hozzátartozik az a kontextuális vonatkozás, hogy az olasz befogadók ekkoriban a fantasztikus irodalmat nem feltétlenül tekintették „peremműfajnak”. Gondoljunk csak Dino Buzatti vagy Italo Calvino ekkoriban írt fantasztikus szövegeire. (Ez utóbbi szerzővel Levi különösen jó kapcsolatot ápolt, Calvino azon kevesek közé tartozott, akik az *Ember ez?* első kiadására is felfigyeltek, Levi pedig a ’71-es kötet egyik fantasztikus történetét neves pályatársának ajánlotta). Ha nagyon akarjuk, akár referenciális értelmezést is adhatunk az elbeszéléseknek, s a fantasztikus szövegeket afféle erkölcsi parabolákként értelmezve a korábbi holokauszt-művekkel köthetjük össze, mintegy azok

⁴ Idézi: Rainero M. Speelman: Primo Levi’s Short Stories. In Pugliese (ed.): i. m. 26–27.

inverzeként: ahogy Levi az *Ember ez?* elején hangsúlyozta, beszámolója nem „csupán” az emlékezést szolgálja, de konkrét társadalmi céllal, mintegy „példázatként” született,⁵ addig a két első novelláskötet történeteit az „ész szörnyetegeiről”, a formai hibákról szóló metaforikus elbeszéléseként olvashatjuk.

A magyar kötet címadó novellájában, az *Angyali pillangó*ban mutatkozik meg a leglátványosabban a holokauszt-témakör és a fantasztikum összekapcsolódása, valamint a Levi-történetek jellegzetes stílusa: a rendkívül tömör, szűkszavú novella egy titokzatos, háború idején lezajlott emberkísérlet-sorozatról szól, melyben egy német tudós a tudomány segítségével angyalokat akar létrehozni, ám a kísérleti alanyul rábízott foglyokból csupán borzasztó, szörnyszerű lényeket képes kreálni. Levi fantasztikus történetei általában egyetlen ötletre építenek, s azt némiképp félhomályban hagyva bontakoztatják ki az eseményeket: a címadó szövegnél kevésbé komor, játékosabb Simpson-történetek középpontjában (a hat elbeszélésből három olvasható a kötetben) minden esetben valamilyen különös találmány áll, melynek használata során radikális problémák keletkeznek. E fantasztikus találmányok, ötletek (például egy tökéletes másológép, mely nem csak a dolgok felszínét, hanem egészét képes újragyártani; vagy egy „szépségmérő” készülék) azonban kivétel nélkül – emberi hibából – kudarcba fulladnak, korrumpálódnak, az önmagukban érdekes, elképesztő ötletre építő találmányokat a gyártók és a felhasználók a legföldhözragadtabb célokra használva teszik tönkre. A második kötet egyik legérdekesebb szövege, *Az ember, aki a maga kovácsa volt* jó példája annak, hogy a sci-fi miként képes – ahogy egy teoretikus nevezte – a „kognitív elidegenítés”⁶ műfaja lenni: az elbeszélés az ember történetét tekinti át egy olyan egyed szemszögéből, aki magában hordozza az egész faj emlékezetét. Az így elmesélt történet azonban nem az emberléptékű történelem alternatív verziója, hanem az ember kifejlődésének elbeszélése „alulnézetből” (kissé a Calvino-féle *Kozmikomédia* bizonyos szövegeire emlékeztetve). A vízből a szárazföldre lépéssel kezdődő történet évmilliárdos ugrásokkal halad, csak a „lényeket” említi, s a história az emberré válás egyik végső, sorsdöntő pillanatával, a kézhasználat megjelenésével fejeződik be. Ám az elbeszélő értelmezésében e momentum nem az emberi történelem kezdő-, hanem sokkal inkább végpontja: a kézhasználat magával hozza a szerszámkészítést is, melyből egyenesen következik, hogy fejszét lehet gyártani, amellyel aztán bárkinek a fejét be tudjuk törni. Így a nagy változások után elérkezett a végpont, ahogy a narrátor a novella záró soraiban kifejti: „azóta semmi lényeges esemény nem történt velem, és úgy gondolom, a jövőben sem fog történni már” (151.).

Lényeges azonban, hogy a történetek, bár gyakran tűnnek parabolisztikusnak, általában mégsem válnak „egyszerű”, könnyen megfejthető példázatokká. Ez leginkább Levi stílusának tudható be, mely tömör, a lényegre szorító, gyakran azonban mégis játékos – az olvasót egyszerre irányítja a leírás tartalmára és mikéntjére. Az említett novella például nem csupán erkölcsi példázat az emberi gonoszságról, hanem sokkal inkább a „másként látni” effektusára építő, elidegenítő szöveg: az évmilliárdos léptékű természetstörténetet egészen triviális, hétköznapi szemszögből ábrázolja, s így a végső csattanó, a fegyverhasználat megjelenése a kontextus folytán ironizálódik, az emberiség eljövendő története a természet eddigi fejlődéséhez képest egyszerre torpan meg és válik kisszerűvé. A legtöbb fantasztikus szövegnél működik az ironia, mely olykor erőteljes önironiába megy át: az egyik legötletesebb kettős novellában (*Alkotó munka, A parkban*) például iro-

⁵ Primo Levi: *Ember ez?* In uő.: *Ember ez? – Fegyvernynyugvás*. Ford. Magyarösi Gizella. Budapest, 1994, Európa, 8. Az *Ember ez?* parabolisztikus funkciójával kapcsolatban bővebben lásd: Kisantal Tamás: *Túlélő történetek. Ábrázolásmód és történetiség a holokauszt művészetében*. Budapest, 2009, Kijarat, 90–93.

⁶ Darko Suvin: *On the Poetics of the Science Fiction Genre*. In Mark Rose (ed.): *Science Fiction. A Collection of Critical Essays*. New Jersey, 1976, Englewood Cliffs, 57–71.

dalmi hősökkel benépesített helyről olvashatunk, ahol a világirodalom minden eddigi jelentős figurája – Iphigéniától Švejken át Portnoyig – éli további életét. A főszereplő író önéletrajza miatt maga is irodalmi figurává válik, s így ide kerül, majd néhány év után érvényesül rajta az irodalmi világ törvénye: akit a közönség elfelejt, az ebben az univerzumban is eltűnik. A két szöveg a Levi-életmű felől afféle metaelbeszélésként is értelmezhető, s olvashatjuk őket úgy, mint amelyekben a memoáriró szerző ironikusan elszámol saját (lehetséges) hatástörténetével.

Talán a harmadik egység, az *Il sistema periodico* című kötet novellái a legérdekesebbek. Itt a polgári foglalkozására nézve vegyész-mérnök Levi önéletrajzi szövegei találhatók, s az egyes élettörténeti epizódokat a kémiai táblázat valamelyik eleme hívja elő – a hidrogéntől a foszforon és a nitrogénen át egészen a szénig (az eredeti könyv 21 novellájából 12 olvasható a magyar válogatásban). Az egyes fejezetek a személyes életút olyan jeleneit mutatják be, melyek így vagy úgy, de a címadó kémiai elemhez kapcsolódnak. A történetekben az egyéni életút háttérül a Mussolini-féle fasiszta Olaszország szolgálat, később pedig a koncentrációs tábor világa, ahol – mint arról Levi már az *Ember ez?*-ben megemlékezett – a főszereplő éppen vegyész képzésének köszönhet, hogy viszonylag kedvező munkát kapott, s így életben tudott maradni. A történet nem a lágerben ér véget, hanem később, a szabadulással és az új körülmények közt való boldogulással, ám, mint például a *Vanádium* című szövegből megtudjuk, a tábor hajdani világa tovább kísért (a novella története szerint az elbeszélő egyik vegyi ügylete során kerül kapcsolatba egy német kollégával, akiről kiderül, hogy annak idején a lágerben is találkoztak – hajdan persze más viszonyban: a német annak a bunai vegyi üzemnek az egyik civil szakértője volt, ahol Levi rabként dolgozott). Bizonyos kritikusok a különféle címadó anyagokat a prousti madelaine-sütemény funkciójához hasonlították, hiszen a kémikus elbeszélő-főszereplő munkája és élete ezen elemek köré épült, így ezek hívhatták elő az emlékezést.⁷ Ez véleményem szerint nem teljesen állja meg a helyét, mivel itt az egyes elemek nem az akaratlan emlékezet objektumai, inkább olyan szervezőelv szerepét játsszák, mely a Mengyelejev-féle táblázatnak a kémiában betöltött funkciójára utal. Míg a periódusos rendszer az élet teljességét, tökéletességét hivatott illusztrálni, olyan szisztémát, melyben a váratlan is valamelyest megjósolható (közismert, hogy Mengyelejev annak idején bizonyos, akkor még fel nem fedezett elemeknek – tulajdonságaikat előre megállapítva – üres helyeket hagyott), addig az egyes szövegek az esetlegességet, a történelemben élni próbáló ember világának bizonytalanságát ábrázolják. A periódusos rendszer emberi világra való vetítése idézheti a korabeli faji törvényeket és az ehhez vezető tudományos szemléletmódot is (ahogy például Levi egyik monográfiája a könyvet interpretálta),⁸ ugyanakkor azonban hasonló „elidegenítő” funkcióval is bírhat, mint a fantasztikus novellák némelyike. A könyv „mikrotörténetei”, ahogy maga az elbeszélő nevezi őket (315.), jól mutatják az emberi élet esetlegességét, mely még látványosabbá válik valamilyen „nagy szisztéma” felől – s e rendszer itt nem a nagybetűs Történelem, hanem a kémiai elemek közömbös, ám gigantikus világa. Így a periódusos rendszer vezérmotívuma e metaforikája visszamenőleg a korábbi kötetek „formai hibáit” is értelmezheti: az elemi világ táblázatának tökéletes formája még erőteljesebben megvilágítja az emberi élet tökéletlenségét. A kötet csúcspontja (és talán Levi egyik legszebb elbeszélése) az utolsó szöveg, a *Szén*, mely már túllép a személyes történeten, és az élethez szükséges elemcsoport egyik „személyiségének”, egy szénatomnak a mikrotörténetét meséli el. A novella „hőse”, egyetlen szénatom, mely évmillióig egy mészkőben hever, majd különböző „kalandok” után nem csupán az élőlények alkotóelemeként jut szerephez, de a szöveg legvégén a történet írójának egyik idegsejtjeként, az írást irányítva papírra vesse a végső pontot, mely lezár-

⁷ Vö. például George B. Kauffmannak a kötet angol nyelvű kiadásáról írott recenzióját: *Isis*, 77. 1986/2. 330.

⁸ Jonathan Druker: *Primo Levi and Humanism after Auschwitz. Posthumanist Reflections*. New York, 2009, Palgrave Macmillan, 107–118.

ja *A periódusos rendszer* kötetét, egyszersmind lezárja a szénatom nyelvi-fikcionális történetét. Így a szénatom az önmegértés és -megírás eszköze lesz,⁹ ám fontos hangsúlyozni, hogy története csak a papírlapon ér véget, hiszen önnön ásványi léte minden szövegen túl is folytatódik – ismét a „mikrovilág” esetlegességének és az elemi univerzum állandóságának kontrasztját mutatva meg.

A magyar nyelvű válogatáskötetet az utolsó rész légernovellái teszik teljessé, melyekben Levi a koncentrációs tábor világából ragad meg néhány erőteljes pillanatot, valahogy úgy, ahogy a természettudós megragadja tárgyának lényegét. Itt ugyanaz a szűkszavúság és lényeglátás jellemző, mely a szerzőt pályája kezdetétől meghatározta, s a különféle szituációk és emberek rövid leírásán keresztül igen erőteljesen képes megfogni és közvetíteni valamit a koncentrációs táborok világából, olyan kegyetlen, ám paradox módon mégis humanista látásmóddal, mely alapvetően különbözteti meg a holokausz-irodalom más alkotóitól.¹⁰

Összességében elmondható, hogy a Székács Vera által összeállított kötet koncepciója egyszerre érdekes és vitatható vállalkozás. Mindenképpen öröndetes, hogy olvashatóak ezek a szövegek magyarul, hogy „kóstolót” kapunk Levi novellisztikájából. Ám kissé furcsának tűnhet, hogy miközben az *Angyali pillangó* követi a Levi-könyvek időrendjét, erről csupán a könyv végének tartalomjegyzéke tájékoztat, a főszövegben nem jelzik külön fejezetek a kötetváltásokat. Emellett a könyvet olvasva többször támadt az az érzésem, hogy talán az ízelítő helyett jobb lenne valamelyik teljes kötetet kiadni, hiszen a válogatás sokszor éppen az eredeti novelláskötetek egész voltát nem veszi figyelembe. Különösen így van ez *A periódusos rendszer* esetében, hiszen ha annak műfaját elbeszélésciklusnak tekintjük, problematikus lehet bizonyos szövegeket kiválasztani, és a mű egészéből kiemelni – megtörve ezzel a ciklus szervező koherenciáját.

Persze amellett is lehet érvelni, hogy a novellaciklus műfajiséga alapvetően befogadói attitűd kérdése, hiszen az egyes szövegek önmagukban is működőképesek, s a ciklusjelleg jórészt értelmezésfüggő.¹¹ Amennyiben a ciklusokat megbontjuk, vagy az egyes kötetekből kivesszünk olyan szövegeket, melyek más-, az adott könyvben szereplő elbeszélésekkel valamilyen módon összefügghetnek (mint például a Simpson-novellák esetében), ezzel nem csak az eredeti „kötetintenciót” törjük meg, hanem egyszersmind új kompozíciót hozunk létre, s új interpretációs lehetőségeket generálunk. Vagyis az időben és tematikusan távoli szövegek egy szintre kerülnek, egymást kezdik értelmezni. Mindez a kötet egészénél jól működhet, hiszen a kóstolás magával hozhatja az összevetést, olyan kérdések merülhetnek fel, melyek külön kötetek esetében nem feltétlenül vagy nem ilyen intenzitással. Ilyen lehet, mondjuk, a sci-fi történetek és a légernovellák összekapcsolódása, a parabolisztikum, az abszurd és az önéletrajziság összeférhetőségének problémája vagy a konkrét történeti szövegek metaforikus olvasatának lehetősége. Így a könyvet olvasva a Levi-életmű olyan keresztmetszetét kapjuk, mely nem csupán rávilágít az író sokszínűségére, és tovább árnyalhatja a róla itthon kialakított képet, hanem emellett a szerző életművének egészét, élet és mű kapcsolatát is problematizálja. Reméljük mindenesetre, hogy e „kóstoló” csupán kezdete a Levi-novellisztika magyar kiadásának, s hamarosan még több munkáját olvashatjuk.

⁹ Így értelmezi a szöveget Hayden White is, aki Levi novellájának intranzitív írásmódját a holokausz adekvát ábrázolásának példaként említi. Vö.: *A történelmi cselekményesítés és az igazság problémája*. Ford. John Éva. In White: *A történelem terhe*. Budapest, 1997, Osiris–Gond, 278.

¹⁰ Levi humanizmusának problémáját elemzi: Tzvetan Todorov: *Facing the Extreme. Moral Life in the Concentration Camp*. Arthur Denner and Abigail Pollack (transl.). London, 1999, Weidenfeld & Nicholson, 260–271.

¹¹ A novellaciklus műfaji problémáiról lásd: Hajdu Péter: *Az elbeszélésciklus problematikája*. In uő.: *Csak egyet, de kétszer. A Mikszáth-próza kérdései*. Budapest–Szeged, 2005, Gondolat–Pompeji, 122–154.

A VIRÁGOKAT NEM SZABAD MEGVÁRAKOZTATNI

Sz. Koncz István beszélgetése

Az egyik hallgatója azzal lep meg, hogy leginkább a professzor páratlan nyelvismeretét, nyelvi műveltségét csodálja. Ezt egy botanikusról talán nem is gondolná az ember. Latinul a gimnáziumban tanult nyolc évig, beszél olaszul is, meséli a fiú, állítólag olasz keresztanyja volt, németül szinte az óvodától kezdve tanult, franciából, angolból érettségizett. A spanyolt később, negyvenévesen sajátította el. A botanikai latint máig ő tanítja a Pécsi Egyetemen, és spanyolul Mexikóban. Olykor idegenforgalmi csoportokat kalauzol Itáliában, sőt, amint egy pálos szerzetestől hallom, néhány esztendeje ő vezette a rend zárandokútját Rómában. Tudom, hogy tíznél is több növényt neveztek el róla, az egyik – történetesen egy kissé fallikus dinnyekaktusz – képe kint lóg a professzor szobájában. Dékánságának idejéről pedig azt hallottam, hogy az első hetekben végigjárta az összes tanszéket, mindenkiről följegyezte a fontosabb tudnivalókat, majd mindezt meg is tanulta. Attól fogva, ha valakivel találkozott, rendre megkérdezte, az illető hogy áll azzal a dologgal, amit az első beszélgetésük során megemlített. Hol tart például a disszertációjával, mi a helyzet a gyerekekkel, ment-e előre a kutatás satöbbi.

A történetek főszereplője, Borhidi Attila akadémikus 1932. június 28-án született Budapesten. Középiskolai tanulmányait a ciszterek budai Szent Imre Gimnáziumában végezte, 1950-ben érettségizett. Biológusként az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Természettudományi Karán 1955-ben fejezte be tanulmányait. A végzéstől egészen 1977-ig a Növényrendszertani Intézet munkatársa volt ugyanott. Közben, 1969–70 illetve 1974–76 között részt vett a Kubai Tudományos Akadémia Botanikai Kutatóintézetének megszervezésében. 1978-tól '89-ig igazgatóhelyettesként működött az MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézetében Vácrátóton, 1988-tól a Pécsi Tudományegyetem Növényteni Tanszékén lett tanszékvezető egyetemi tanár. Nevéhez fűződik az egyetemi szintű biológus tanárképzés beindítása. 1989-től két esztendő alatt a Tanárképző Kar dékánjaként létrehozta az önálló Természettudományi Kart, amelynek 1992-től első dékánja is volt. 1997-től az MTA ímént említett intézetének igazgatójává nevezték ki, egészen 2002-ig ott is működött. Félezeret jóval meghaladó számú szakközlemény és kéttucatnyinál több könyv szerzője vagy társszerzője. Fő kutatási területei: a növényrendszertan, az ökológia, a növényföldrajz, és a környezetvédelem. Kidolgozta a hazai növényvilág szociálistmagatartás-típusait. Nevéhez fűződik a zárvatermő növények rendszerezésére és osztályozására kialakított, róla elnevezett Borhidi-rendszer (1993), és az új, molekuláris genetikai alapú fejlődéstörténeti rendszer kidolgozása (2007). 1992-től kutatja Mexikó flóráját. Több mint félezer virágos növényfajt fedezett fel.

Ami a tudományos előrehaladást illeti, 1958-ban doktorált, 1964-ben kandidált, 1976-tól nagydoktor. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Jávorka Sándor-díjas, a Lengyel Tudományos Akadémia elismerésének, a Szafer Emlékéremnek birtokosa, Szent-Györgyi Albert- és Széchenyi-díjas. Társadalmi megbízatásai közül csak néhány: az Európai Botanikus Kertek Szövetségének elnöke, az MBT Botanikai Szakosztályának korábbi el-

nőke, a Kubai Botanikai Társaság tiszteletbeli tagja, az Országos Környezetvédelmi Tanács tagja, a Magyar Akkreditációs Bizottság Környezettudományi Szakbizottságának társelnöke, az MTA Botanikai Bizottságának elnöke, a londoni Linné társaság tagja, és még kolléga is: az *Acta Botanica Hungarica* főszerkesztője. Nős, felesége Thúry Zsuzsanna. Három leánygyermek van, Enikő (1960), Zsuzsánka (1968) és Katinka (1971).

Kissé mintha tartana a rá váró néhány órától, fölkérésemre erősen szabódik. Még beszélgetésünk elején is tesz egy kísérletet, figyelmembe ajánlja a *Levelek a tudás fájáról* című kötetet. Az ott megszólaló, hívő professzorok között jelen van ő is. Biztat, talán írnám ki onnan mindazt, ami érdekel. Aztán mégis beszédbe elegyedünk, és valahogy a fölmenőkre terelődik a szó.

Borhidi Attila: – Apám zseniális technikai érzékkel megáldott szakember volt, de nem mehetett egyetemre, mert a családot akkoriban dobták át Szlovákiából. 1920-at írtunk. Felsőipari iskolát végzett, az volt az álma, hogy a fiai majd többre viszik.

Sz. Koncz István: – *Édesapja mivel foglalkozott egyébként?*

– A Fővárosi Vízművek anyaggazdálkodási osztályának vezetője volt. Édesanyám pedig az Egyesült Izzónál volt munkás. Az izzószálakat forrasztotta be a körtékbe. Ronda, aprólékos munka lehetett. Utóbb, amikor férjhez ment, és jöttünk egymás után az öcsém-mel, velünk, a fiúkkal foglalkozott. Elég szerény körülmények között éltünk. A nagynénim áldozatvállalásának köszönhettem, hogy olyan középiskolába kerültem, tudniillik a budai ciszterekhez, ahol tandíjat kellett fizetni.

– *Ezek szerint a nagynénjei gyermektelenek voltak.*

– Nagyon érdekesen alakult az életük, ezen már én is sokszor elgondolkodtam. Ugyanis a szüleinknél, mindkét ágon, hét-hét testvér volt. És ebből a két hatalmas családból csak három gyerek született. Valószínűleg a meghurcoltatások sora magyarázza ezt. Édesanyámék a fölmenők között Tolna megyei birtokosokat mondhattak magukénak, de aztán valami örökösödési pörben kihúzták alóluk a földet. A fővárosba már szinte nincstelenekként kerültek. A szegény lányok pedig nehezen keltek el, már akkoriban is.

A gimnáziumban a tanáraink rengeteg figyelmet fordítottak a nevelésünkre. Arra ösztökéltek, hogy ismerjük meg önmagunkat. Próbáljuk ki, mérjük föl a képességeinket lehetőleg minél többféle dologban. Az ülésrendet évente változtatták, és úgy ültették egymás mellé a párokat, hogy mindketten tanulhassanak valamit a másiktól. Engem például egy időben egy olyan, utóbb barátommá lett fiú mellé ültettek, akiknél az idős szülők miatt az otthoni légkör nem volt elég szeretetteli és családi. Nálunk nagyon is az volt. Tőlük viszont a műveltség magas fokát lehetett elsajátítani. Ez a padtársam Márfy Ödön unokaöccse volt, általa lett kedvenc költőm Ady Endre. Talán az irodalmi hatás következtében kezdtem el írogatni. Elég jól ment, az önképzőkörben bátorítottak, hogy ezt a pályát kellene választanom. Eredetileg tehát írónak készültem. Tizenhat éves koromban beszéltem erről először apámmal. Mindez a fordulat évében, 1948-ban történt. Apám szemszögéből nézve az írók helyzete – még Németh Lászlóé vagy Illyés Gyuláé is – meglehetősen bizonytalannak tűnt. Az újjáépítés évei a műszaki értelmiségieknek kedveztek. Értéket is ajánlotta fel, hogy ha bármilyen mérnöki pályát kinézek magamnak, finanszírozza az egyetemi tanulmányaimat. És mindezek mellett, ha tehetséges vagyok, írhatok, természetesen. Gondolkodtam a dolgon, de tekintettel arra, hogy az egyik szememre meglehetősen rövidlátó vagyok, hiányzott a műszaki rajzhoz szükséges térlátásom, csak olyan pályát választhattam, ahol keveset kell rajzolni. Kinéztem tehát a vegyészetet. Érdekel a dolog amúgy, az osztálytársaim között akadt, aki otthoni, kis laboratóriumában kísérletezgetett. Apám is komolyan vette az elhatározásomat, és a Vízművek könyvtárából hazahozta Gróh Általános és szervetlen kémia tankönyvét. Fogtam magam, és megtanultam. Ugyanis én is komolyan veszek mindent, amit csinál-

lok. A Műegyetemre már úgy mentem volna felvételizni, hogy az elsőéves anyagból a szigorlatra is készen álltam.

– *Miért a feltételes mód?*

– Mert be sem hívtak. Akkoriban, 1950 körül találták ki, hogy a biológia ideológiai tárgy. Azt határozták el, hogy a micsurini-liszenkói biológiát, amely a tudomány területén bebizonyítja a dialektikus materializmus törvényeit, az általános és középiskolákban is tanítani kell. Bevezették tehát a heti négy órát ebből a tantárgyból. Igen ám, de ehhez nem volt elegendő pedagógus. Az orosz nyelvtanárok gyorsított képzése mellett itt is nagy erőket igyekeztek mozgósítani. Így irányítottak át az Eötvös Loránd Tudományegyetemre. A felvételin azt kérdezték, tudom-e, hogy mi a zuzmó. Na, ennél még a gimnázium ötödik osztályában is többet tanultunk, ott ugyanis már a Mendel-törvényeket is elsajátítottuk. Természetesen fölvettek, és – a ciszterci előzményeknek köszönhetően – természetesen nem kaptam ösztöndíjat. De nem adtam olcsón a bőrömet. Elmentem Lengyel Bélához, aki az általános és szerves kémia professzora volt, és elmondtam neki, hogy vegyész akarok lenni. Úgy gondolta, hogy ennek nincs különösebb akadálya. A vegyészek és a biológusok ugyanis együtt hallgatták a kémiát. Lengyel azt javasolta, hogy év végén szigorlatozzam, ha az jól sikerül, aláírja a kérvényemet, és átvesznek vegyésznek. A biztonság kedvéért előbb megnyertem az analitikai versenyt, majd jelesen leszigorlatoztam.

– *Végül mégsem váltott.*

– Mert végül mégsem tudtam! Lengyel professzor és Hajós dékán urak ugyan aláírták a kérvényemet, de a minisztérium illetékes előadója, Iván Olga – megjegyeztem a nevét, mert végül is neki köszönhetem, hogy biológus lettem – nem járult hozzá. Kérvényemet azzal utasította el, hogy a biológiatanár szakról nem engedélyezhető a lemorzsolódás. Még egyszer mondom, ideológiai szaknak tekintették, és átirányításom rontotta volna a statisztikát. De én továbbra is kitartottam az eredeti célom mellett, és körülnéztem, hogy melyik tanszéken tanítták a legtöbb biokémiát. A növényélettant egy volt ciszterci tanár, Gimesi Nándor vezette. A gimnáziumból ugyan ismertem, de nem tanított. Elpanaszoltam balsorsomat és hogy mindenképpen olyan biológiát szeretnék hallgatni, amiben sok kémia van. Azzal adott át a három tanársegédének, hogy növényélettant ugyan csak harmadévből lesz, de ők biztosan segítenek nekem, az elsőévesnek is. Így is történt. Igen ám, de kis idő elteltével Gimesi Nándort mint klerikális elemet elmozdították, három zseniális tanársegédét (közülük kettő később az akadémia tagja lett) szétszórták az ország három szegletébe, és sportnyelven szólva leigazolták Potapov professzort Leningrádból, aki a húszas évek tyimírjazevi élettant tanította. Ez az ötvenes években sem volt már egészen korszerű.

Időközben érdekes fordulatot vett a központi akarat, kiderült, hogy nem csak tanároknak, hanem biológus kutatóknak is szükség lesz a szocializmusban. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy az ötvenes évek elején, szovjet mintára átszervezték a Magyar Tudományos Akadémiát. Az addigi tanácskozó testületet kutatóintézeti hálózattá fejlesztették. Igen ám, de az intézetekben is hiány volt szakemberekből, nem csak az oktatásban. Másodév vége után tehát hat tanszék kutatóképzési jogot kapott. A szigorlati eredmények alapján válogatták ki a jelentkezőket. Az, hogy középiskolai tanár legyek, nem vonzott különösebben.

– *Tehát kutatónak jelentkezett, amint erről egyik életrajzában olvashattam. Hanem azt nem tudtam ellenőrizni, hogy tényleg mind a hat helyre mehetett volna-e, ahogy az egyetemi legenda mondja.*

– A hatból hat helyre hívtak, valóban. Az első két évben azonban kitapasztaltam, hogy csak két olyan tárgy van, amelybe nem fészkelte be magát az ideológia. A növény- és az állatrendszertan. Az állattan nem vonzott, így a választás meglehetősen egyértelmű volt. A tanszékvezetőtől, Andreánszky Gábortól kaptam az első tudományos témámat is.

– Emlékszik rá, professzor úr, hogy mi volt az?

– Hogyne! Hiszen ezzel nyertem két évvel később első pályadíjamat. Ez volt Európa lombos fáinak elterjedése és éghajlati igényei. A jeles szigorlatomra tekintettel Andreánszky fölvelt botanikushallgatónak, pedig tudta, hogy óriási hátránnyal indulok a többiekhez képest, hisz a legutolsó pillanatban határoztam el, hogy ezt az utat választom. Sem előéletem, sem ilyen irányú előképzettségem nem volt. Az alattam lévő évfolyamokra viszont olyan kollégáim jártak, akik tizenéves koruktól fogva erre készültek. De Andreánszky bízott bennem, és én mindenkitől tanultam, aki többet tudott nálam. Két évre volt szükség ahhoz, hogy behozzam őket. Gondolja el! Amellett, hogy tanultam, heti ötvenöt órában dolgoztam az egyetemen.

– Tanított is már, ugye?

– Igen, mert akkortájt még létezett a demonstrátori intézmény, és a gyakorlatokon segítettük a tanárok munkáját. Időközben újabb nagy változás állt be az oktatásban és az életemben is. Debrecenből ugyanis megérkezett a magyar botanika atyja, első számú tudósa, a kétszeres Kossuth-díjas Soó Rezső. Valamilyen oknál fogva engem nagyon megkedvelt. Úgyhogy végzés után bennmaradhattam a tanszéken, pedig, ha nagyon őszinte akarok lenni, voltak, akik akkoriban még jobbak voltak nálam. Hozzáteszem, nagyon jól éreztem magam, mert a többi tanszékkal ellentétben, ahol szinte tapintani lehetett a feszültséget, a mi házunk tája a béke szigetének számított.

– Miből eredtek a szomszédos várakban a feszültségek?

– A kutatók többnyire külsős megbízások birtokában pénzt kerestek, nemcsak az intézet, hanem a maguk előnyére is, az oktatók pedig nyakig ültek a tanításban. Soó érdeme abban volt, hogy közteherviselést hirdetett, és nem volt hajlandó különbséget tenni a két terület művelői között. Vagyis, nála a kutatók is oktattak és fordítva, az oktatók is kutattak. A legidősebbnek kellett először kandidátusi fokozatot szereznie, s mi, fiatalabbak mind mögé álltunk, segítettük a terepmunkában, és átvettük az óráit, amíg írta a disszertációt.

– Ezek szerint a hatvanas évek elején az ön háta mögé álltak a többiek, hisz 1964-ben kandidált.

– Igen, bár már előbb is lett volna lehetőségem rá, de politikai okok miatt a dolog kicsit elhúzódott. De így is időben voltam, ha szabad így mondanom, hisz harminckét évesen egy kandidátus még nem öregember.

– Szokták mondani, hogy ha az ember ilyen fiatalon kandidátus, ne is számítsen rá, hogy ötvenéves kora előtt nagydoktor lesz.

– Jól mondja, nagyjából így is alakult a dolog. Ráadásul a szakma két vezéregyénisége, Soó Rezső és Zólyomi Bálint között egy idő után feszültségek keletkeztek. Addig ragyogóan tudtak együttműködni, de a közös munka, főleg hiúsági okok miatt, megfenneklett. A tanszék és a múzeum két testvéri intézményéből két szomszédvár lett.

– A béke szigete háborús övezetté vált.

– Áldatlan állapotok uralkodtak, és még mi fiatalok is, akik jó barátokként nevelődünk, szembekerültünk egymással. Nem akartunk, pedig. Ennek az lett a következménye, hogy aki csak tudott, elmenekült.

– Ön elég messzire szaladt.

– Ki-ki kereste a kibontakozás új lehetőségét. Pócs Tamással mi úgy határoztunk, hogy a trópusokra megyünk kutatni. Ő Afrikát választotta, én Kubát. Ez persze azzal járt, hogy mindent újra kellett tanulnom.

– Kérem, meséljen kicsit az ottani munka hátteréről!

– Talán előbb néhány szót az előzményekről! A Kubai Tudományos Akadémiánál elhatározták az előbb említett, szovjet mintájú átalakítást, amelyet nálunk is végbevittek. Nagy, nemzetközi pályázatot hirdettek a tizenhat tudományterületet lefedő kutatóintézet-hálózat megalakítására és beindítására. Magam is pályáztam, de sikertelenül, mert

Németország kormány szinten elnyerte az egész megbízatást. Nem is vett részt más a munka kezdeti szakaszában, csak német kutatók. De közben Magyarországra küldtek egy kubai fiatal embert, akit kiszemeltek arra, hogy ő lesz a havannai botanikus kert igazgatója. Fél évig tanult nálunk, és tekintettel a pályázatomra, nekem jutott a feladat, hogy foglalkozzam vele. A kandidátusi disszertáción többek között a növényzet, a vegetáció térképezéséről szólt, és ez a terület különösen érdekelte a fiatal embert. Ebbe is bevezettem tehát. Távozása után teltek-múltak az évek, amikor egyszer csak kaptam egy táviratot, hogy az én havannai emberemet, Oneney Muñizt kinevezték az ottani Növényzeti Intézet igazgatójává. Meghívást kaptam tőle, hogy készítsem el Kuba 1:50.000-es méretarányú vegetáció térképét.

– *Ez, gondolom, kapóra jött önnek.*

– A feszült légkör miatt akár így is történhetett volna, de igazából nem volt nagyon alkalmas az időpont. Akkor született ugyanis Zsuzsánka lányom. Ráadásul, bár egy évre szólt a meghívás, családot nem vihettem magammal. Úgyhogy ők, szegények, itthon maradtak. Persze, én magam is szegény voltam, mert hat hét volt egy levélváltás, és havonta egyszer tudtam három percig beszélni telefonon a családommal – miután 12 órát álltam sorba a havannai telefonközpontban.

– *Szakmailag is ennyire súlyos volt a helyzet?*

– A kubai flórát taglaló ötkötetes könyvvel rendelkeztem már, ezt még azelőtt hagyta itt a barátom, mielőtt hazautazott. Volt kilenc hónapom, hogy fölkészüljek. Ez idő alatt ezt az öt kötetet megtanultam.

– *Megint nagyon komolyan vette azt, amire vállalkozott.*

– Szokásomhoz híven, igen. Úgyhogy, amikor megérkeztem a karibi országba, elméletileg mindent tudtam az ott élő mintegy hatezer növényfajról, csak éppen nem ismertem őket, mert nem láttam belőlük egyetlen példányt sem. A fölkészülés azonban hasznomra vált a későbbiekben, és abban is segített, hogy fölmérjem: az 1:50.000-es térkép helyett egy év alatt csak 1:1.000.000 méretarányú elkészítése vállalható, ha szinte korlátlan mozgáslehetőséget kapunk. Szerveztünk egy négytagú brigádot, és véghezvittük azt, ami addig senkinek sem sikerült.

– *Mi jelentette a legfőbb nehézséget?*

– A legnagyobb probléma a kutatóút élelmezése volt. Élelmiszer-kiutalást ugyanis csak a helyiek kaphattak. Hanem, a munkahelyemen levő botanikus kertben működő káféteria kapott élelmiszer-kiutalást, és konzerveiből háromhetes, nagy expedíciókra valót is össze tudtunk gyűjteni. Úgyhogy a tervezett térképet egy esztendő alatt, ha nagy nehézségek árán is, de el tudtuk készíteni. Hozzáteszem, ez idő alatt meg kellett tanulni a növényeket. Ehhez nagyszerű mestert kaptam Julian Acuña agrármérnök személyében. Jobban ismerte a növényeket, mint azok, akik megírták az emlegetett, ötkötetes flóraművet. Amikor odakerültem, már betöltötte a hetvenet. Nem volt a rendszer kegyeltje, korábban a kutatóintézet osztályvezetőjeként dolgozott, és a forradalom után, például, nem engedték, hogy oktasson. De ragaszkodtam hozzá, hogy együtt dolgozhassunk, ő pedig boldog volt, hogy valakinek átadhatja a tudását. Nagyon értékes, önzetlen embert ismertem meg benne. Egy isten háta mögötti parasztbirtokon gyerekeskedett, és tizenhat éves koráig írni sem tudott. De a növényeket szerette és ismerte. Tizennégy éves korában már olyan növényt gyűjtött, amit a New York-i botanikus kert világhírű igazgatója, N. Lord Britton írt le mint a tudomány számára ismeretlen, új fajt. Olyasmiket tanultam tőle, amik a határozókönyvekben sehol sem szerepelnek. Nemcsak úgy ismerte a növényeket, mint a hivatásos botanikusok, virágról meg termésről, hanem úgy is, ahogy a parasztok, vagyis kéregről, szagról, elágazásról satöbbi. A gyűjtéseimre mindent fölírtam, amit tőle hallottam, s amit nappal megtudtam, azt éjszaka megtanultam. Úgyhogy, amikor három-négy hónap elteltével elvittek abba a Nemzeti

Központi Botanikus Kertbe, ahol az eredeti pályázaton győztes németek dolgoztak, akkor már meg tudtam mondani, hogy melyik növényt határozták meg rosszul. Megkérdezték, hogy mikor jártam korábban Kubában? Sohasem – feleltem. Az expedíciók során kiderült, hogy azzal a most már sokadszor emlegetett öt kötettel koránt sincs fölfedezve Kuba növényvilága. Olyan helyekre jutottunk el, ahol előttünk még soha nem járt szakember. Világossá vált számomra, hogy ez a tulajdonképpen hat különböző, évmilliókon keresztül önállóan fejlődő szigetből formálódott ország ma is több, egymástól eltérő szigetflórát hordoz. Bizonyos részek, állítom, a mai napig felfedezetlenek. Úgyhogy egyre gyakrabban tértünk meg az expedíciókról úgy, hogy maga Acuña is csak csodálkozott. Ezt a növényt nem ismerem. Carramba! – mondta nemegyszer. Már az első évben száz új fajt fedeztünk fel a tudomány számára. De nem apró vackokat ám, hanem, mondjuk, pálmákat, nagy fákat. Ennek persze híre ment.

– Az eredményesség hozadéka volt, hogy a felesége is ön után mehetett?

– Kezdetektől szerettem volna, ha valamiképpen velem tart. Tudni kell, hogy nem dollárt kerestem a munkámmal, hanem pesót. Annak egy részét azonban dollárfolyamon lehetett forintosítani. Így itthoni fizetésem többszörösét kerestem meg. Ugyanakkor hiába tettem félre egy repülőjegy árára való pesót, azt csak dollárért kaphattam volna. Élttem tehát az agglegények életét, ami az ottaniak számára fölfoghatatlan volt. Kijelentették, hogy egyetlen férfi sem élhet magányosan, és mindenáron barátnőt akartak szerezni nekem.

– De nem, fiatal házas vagyok, nem fogok nőkkel szórakozni – tiltakoztam.

Öt hónap elteltével – addigra tényleg látszott már a munka eredménye – úgy határoztak, hogy kihozzák a feleségemet. Az ottani akadémia elnöke, a központi költségvetés terhére kifizette a repülőjegyet.

– És ez a munkában is változást hozott.

– Igen, ugyanis úgy gondolkodtunk, hogy annak semmi értelme, hogy a feleségem ott csücsüljön a hotelszobában, amíg én dolgozom. Úgyhogy előkészítettem Zsuzsónak egy feladatot. Nem volt idegen tőle egyébként, hisz korábban dolgozott a budapesti botanikus kertben. Lemérettem vele a kubai flóra levélméreteit. Ebből olyan statisztika készült, ami a mai napig egyedülálló. A fennálló egyezmények értelmében egyébként a feleségem nem vállalhatott munkát, tehát fizetéshez sem juthatott. De jellemző volt az ottaniak nagyvonalúságára, hogy elintézték: családi pótlékot kaphasson. No, másfél év után hazajöttünk, és megírtam a *Kubában térképeztünk* című könyvem, ami a Gondolat Kiadónál látott napvilágot.

– Ezzel, egyszersmind kielégítette azt a vágyát is, hogy író lehessen...

– Igen, bár korábban már megjelent a Móránál *Az erdő élete*, ami afféle szárnypróbálgatás volt. Mégis nívódíjat kaptam rá, képzelje! Hanem, a hazatérésünk után kiderült, hogy a Kulturális Kapcsolatok Intézetében az egyik volt iskolatársam a latin-amerikai ügyek felelőse. Együtt voltunk Kubában is. Megkeresett azzal, hogy Magyarországon járt a chilei kormány minisztere. Ez még Allende elnök idejében volt. A miniszter meghívott vendégprofesszornak Santiago de Chilébe. Boldogan mondtam igent, és készülödni kezdtam. Ám egyszer csak éjszaka megszólalt a lakásunkon a telefon. Ilyen későn szinte kizárólag a tengerentúlról hívják az embert. Onaney barátom telefonált, aki már értesült róla, hogy aláírtam a szerződést. Nagyon kért, hogy ne menjek, mert bizonytalan a politikai helyzet. Persze, betette a bogarat a fülembe. Megkerestem Németh Gyula karmestert, aki rendszeresen járt Chilébe, és kérdeztem, milyennek látja az ottani jövőt. Azt válaszolta, hogy nem fogja meghosszabbítani a szerződését, mert valóban kiszámíthatatlan, hogy mi történik. Mindeközben a kubai barátom egy év türelmet kért, és szent ígéretet tett arra, hogy meghív vendégprofesszornak.

– Tehát így jött Kuba másodszor is...

– Igen, de akkor már családdal együtt mehettünk, két és fél évre. Azért jöttünk haza, mert az első munkából megírtam a nagydoktorimat, és meg kellett védeni. Igaz, ez sem ment konfliktusmentesen.

– *Erről nem is hallottam, mi történt?*

– A Tudományos Minősítő Bizottság egyik előadójában fölmerült a gyanú, hogy talán nem az én kutatásaimat tartalmazza a disszertáció, illetve, hogy ténylegesen van-e érdemem abban, hogy ennyi újdonságot (ötven új tudományos tézist) hoz az a munka. Kiküldte tehát Kubába, és az ottani akadémiától kért szakvéleményt.

– *Végül is küldhette nyugodtan, nem?*

– Dehogynem, bár az eset eléggé példátlan volt. Emiatt egy évet csúszott a védelem. Egyébként tudja, mi történt? Behívott magához az akadémia elnöke, és először is közölte, hogy a felkérés miatt nem fogják spanyolra fordítani a disszertációt. Másodszor: pontosan tudja, hogy a disszertáció tárgyából tartok kutatóképző kurzust a Capitoliumban. Harmadszor pedig én tudom a legjobban, hogy mi van az anyagban. Tehát leszek szíves megírni spanyolul a véleményemet, és ők majd elküldik a nagykövetségre.

– *Ez tényleg megtörtént? Megírhatom?*

– Persze. Elkészítettem a saját disszertációmról a szakvéleményt. Becsületekre legyen mondvá, igyekeztem rendkívül objektív maradni. *(A professzor nagyon nevet.)* Azt mindenestre pontosan leírtam, hogy mennyiben az én munkám ez. A magyar követség ezt szépen lefordította magyarra, és továbbította a Tudományos Minősítő Bizottsághoz. Működött az Isten humorérzéke. Azóta ez a könyv megjelent, méghozzá két kiadásban. És benne van a térkép is.

– *Azt viszont már tudom, hogy nagyon komoly nemzetközi visszhangot váltott ki, unikumnak, a világon egyedülálló kultúrkincsnek nevezték a recenzensek. Senkinek nem lehetett többet kétsége afelől, hogy ki is a szerző.*

– Nagyon szépeket írtak róla a terület és a téma nemzetközi szakértői, tényleg. Viszont, hogy visszatérjek a történethez, hazautaztunk, és megvédtem a disszertációt. Nemigen gondolhattunk rá, hogy tartós kiküldetésre visszamenjünk, mert a szüleink rossz egészségi állapotban voltak. A barátom tehát kitalálta, hogy három hónapot ott dolgozom, három hónapra pedig a kubai tanítványaim jönnek Magyarországra. Úgyhogy egy évből hat hónapot továbbra is spanyol nyelvi környezetben munkálkodtam.

– *Mi vetett véget a folyamatnak?*

– Tulajdonképpen az együttműködés nem ért véget, inkább csak szünetel a közös munka. Ugyanis az egyetlen posztkommunista ország voltunk, amelyik nem mondta föl az akadémiai kapcsolatokat Kubával. 1998-ban még Keviczky László főtitkárukat kísérttem Havannába az egyezmény meghosszabbítására. Sőt tavaly a nyolcadik botanikai kongresszusra meghívtak úgy, hogy ők vállalták a költségeket. A probléma abból adódott, hogy az ottaniak belementek a csapdába, amibe a Magyar Tudományos Akadémiát, hála Istennek, nem sikerült belerángatni. Hogy tudniillik tudományos minisztériumot alakítottak. A környezetvédelmi és tudományos minisztérium megalakulása után az akadémia forrásai fölött is a hivatal rendelkezett. Ennek következtében a kutatásra nem maradt pénz. Történt mindez aközben, hogy a szovjet tankerek már nem szállították a segélyt a gazdaság megtámogatására tizenkétezer kilométer távolságból. 1994-ig jártam hozzájuk, de akkor ez már teljesen egyoldalú volt, nem tudtak küldeni senkit. Később pedig fogadni sem tudtak. Annak ellenére, hogy csaknem kész kéziratban ott hever az, amit Mexikóban viszont megcsináltam, Egy nagy növénycsaládnak a teljes államszövetségre vonatkozó földolgozását. És ebben a munkában benne foglaltatik negyven olyan növényfaj, amit már én fedeztem föl Mexikóban. Igaz, azóta ez a szám már több mint hatvan. Úgyhogy készül a munka második kiadása.

– *Kubával ez az idő híján nem sikerült?*

– Igen, még három hónapot kellene dolgozni odakint. Egyelőre várakozó állásponton vagyok, de a hamu alatt ott pislákol még a parázs.

– *Térjünk haza kicsit a trópusokról. Hogy került ilyen kalandok után Pécsre, professzor úr?*

– Ó, ez egy diákkori szerelem beteljesülése! Amikor már botanikaszakos hallgató voltam, még olyan volt az egyetemi oktatás, hogy a gyakorlatoknak föl kellett ölelniük az egész ország területére vonatkozó ismeretanyagokat. Ez magyarra fordítva azt jelentette, hogy a biológusoknak, földrajzosoknak, geológusoknak olyan terepgyakorlati programjuk volt, hogy bejárták az ország legfontosabb részeit. Megismerkedtek az élővilággal, kőzetekkel, földrajzzal, kire mi tartozott. Egy ilyen kirándulás keretében jutottunk el a Mecsekre. A déli Magyarországot izgalmas dolog fölfedezni. Itt, ugye, már öröközödek vannak az erdőben, teljesen más, mint, mondjuk, a Budai-hegység vagy a Bükk. Ráadásul Pécsen is megéreztem azt, ami miatt rendszeresen látogatom Olaszországot: a régi épületekből áradó kultúrát. 1952-ben Pécs egy püspöki, cívisváros volt, Uránváros és a panel-szörnyetegek nélkül. El voltam hűlve, hogy ilyen település létezik egyáltalán. Valamelyik csoporttársamnak még mondtam is, hogy kár, hogy nincs itt egyetem, mert idejőnnék professzornak. Harmincöt évig vártam, amíg egyszer csak a rektor azt mondta, hogy tessék idejönni, és egyetemet csinálni!

– *Ő volt Ormos Mária?*

– Bizony. Vácrátóton, az akadémiai kutatóintézetben dolgoztam abban az időben. Tizenkét éven át igazgatóhelyettes voltam, éppen várományosa az igazgatói kinevezésnek. Ám egy napig sem gondolkoztam. Jöttem azonnal.

– *Mi történt pontosan?*

– A rektorasszony elhatározta, hogy létrehozza a természettudományi kart. A földrajz és a fizika mellé tehát kellett még egy egyetemi szak. Ez lett a biológia. Kozma László után pedig megválasztottak dékánnak, így én lettem a Tanárképző Kar utolsó, és a Természettudományi Kar első dékánja. Az lett a vége, hogy hat bölcsész és három természettudományi tanszéket alapítottam. Idejöttem, és itt ragadtam. Azt hiszem, most már végleg.

– *Az események számbavétele során valamiképpen kimaradt az ön nagy kalandja Kelet-Afrikában. Szeretném, ha arról szólna még, professzor úr!*

– A nyolcvanas években, minden esztendőben Kelet-Afrikában dolgoztam egy-két hónapot, svédekből és magyarokból álló csapat tagjaként. Abban az időben a svéd és a magyar tudományos akadémiák főtitkárai nagyon jó barátok voltak, lévén mindketten amatőr madarászok. 1980-ban a Svéd Királyi Akadémia tagja lett Olof Hedberg uppsalai professzor. Ő akkor már vagy harminc éve kutatta Afrikát. A Svéd Akadémia ilyenkor támogatást ajánl az új tagnak egy kutatási témához. Hedberg úgy gondolta, tanulmányozni kéne, hogy a civilizáció előrehaladtával hogyan alakul át a trópusi Afrika ősi növényzete. Javasolta, hogy egy mintaterületen készítsenek elemzést a változás mértékéről, és erre a tanzániai Usambara hegység erdőrezervátumait szemelte ki. Fölállítottak tehát egy csoportot, amelyben a fiatal svéd és tanzániai kutatók mellé kellett volna trópusi gyakorlattal rendelkező idősebb szakmai vezetők. Igen ám, de a tapasztaltabb skandináv kollégáknak már nem volt szabad kapacitásuk. Ekkor tette föl a kérdést a svéd akadémia főtitkára a magyaroknak, hogy nincs-e véletlenül szabad emberük? Mit tesz Isten, volt. Az egyiküket Pócs Tamásnak hívták.

– *Ó, hiszen őt ismerjük, önnel együtt menekült el a trópusokra!*

– Igen, ő az, akkor már négy éve Tanzániában dolgozott. Láng István főtitkárunk ekkor megkérdezett, hogy kubai tapasztalataimmal vállalnék-e szerepet a társaságban? Igent mondtam, számítva arra, hogy legalább megtanulhatom a kelet-afrikai flórát. Hat éven keresztül szerveztük a gyűjtőexpedíciókat, több ezer lapnyi növényt gyűjtöttünk, és nyolc új fajt ott is sikerült fölfedeznem. Később meghívtak annak okán is, hogy az ered-

ményeket együtt dolgozzuk föl. Módom nyílt arra, hogy a szakma legjobb szakértőivel működjem együtt. De hát ez már elég régen volt.

– *Mostanában hogyan telnek a napjai, professzor úr?*

– Aktív kutató vagyok, tankönyveket írok, igyekszem követni a tudományt.

– *Nagyon nagy léptekkel halad előre?*

– Öles léptekkel, bizony. A ma divatos molekuláris genetikai rendszer lényege szerint minden növényfajt külön-külön meg kéne vizsgálni. Ez megjósolhatóan még sokáig nem következik be. A mintát persze igyekeznek úgy venni, hogy minél informatívabb legyen, de hiányok mindig maradnak. Ám hogy az arányokat érzékeljük, mondok két adatot. A 2003-ig elvégzett vizsgálatok alapján fölépített teóriák kétezer-ötszáz növényfajra alapoztak. Ma ugyanez a szám tízezer fölé tehető már.

– *Divat ez, vagy tényleg szédítő eredményeket hoznak az új módszerek?*

– A kémiai ipar számára a rendszertan korábban nehezen meghódítható területnek tűnt, mert a kutatók nagyítóval vagy mikroszkóppal dolgoztak, és kevés vegyszert használtak. Ki kellett tehát találni, milyen eszközökkel lehetne rávenni a biológusokat, hogy több kémiai reagenst használjanak. Lehet, hogy így jött az ötlet, hogy a vizsgálatokat igyekezzünk a molekuláris szerkezetek megismerése felé terelni. Márpedig az ilyen experimentumokhoz sok és drága vegyszert kell használni... Az évek alatt most már annyi pénzt beleölt a világ az ilyen irányú kutatásba, mint Linné óta még soha a rendszertan történetében. Igen ám, de ha ekkora összegeket elverek, akkor szenzációval is kell szolgálni! Ha azt mondom, hogy a molekulák csak megerősítették azt, amit eddig is tudtunk, az kevés. Nem elég értékes eredményeket produkálni, el kell szédíteni a világot. Így a munkák során született izgalmas eredmények fontosságát fölnagyították. Ilyen szenzáció volt, hogy nincsenek egyszikűek és kétszikűek. Hanem, ahogy haladtak tovább a kísérletek, halkan visszakozni kellett. Ennek ellenére: ez egy nagyon sokat ígérő vállalkozás, amelynek még csak az elején tartunk.

Azt kérdezte, mit csinálok vénségemre. Úgy vagyok ezzel, mint Gárdonyi versében Noé az érett szőlővel: „No, megöregedtem, de még ilyen jó bogyót nem ettem!” Félretéve a viccet, Istennek hála, jól vagyok. Szeretem a családomat, élvezem az unokáimat és a munkámat. Mexikóban várnak a felfedezetlen növények. A virágokat nem szabad megvároztatni, mert elhervadnak – vagy más tépi le őket.

Hibaigazítás

Áprilisi számunk borítóján tévesen jelent meg G. István László neve. Ezúton kérünk elnézést a szerzőtől és olvasóinktól.